

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Československo za komunistické totality
ve filmu a seriálu a využití těchto ve výuce**

**Czechoslovakia under communist totalitarianism in
film and series and their use for education**

Bc. Václav Nedbal

Vedoucí práce: Mgr. Tomáš Mikeska

Studijní program: Učitelství pro střední školy

Studijní obor: Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní
školy a střední školy český jazyk – dějepis

2021

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma *Československo za komunistické totality ve filmu a seriálu a využití těchto ve výuce* vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

.....

podpis

Rád bych na tomto místě srdečně poděkoval především vedoucímu práce Mgr. Tomáši Mikeskovi za cenné rady, připomínky, ochotu a čas strávený konzultacemi této práce. Dále ze srdce děkuji kamarádce PhDr. Markétě Blehové za důležité rady, poznámky a postrčení ke správným myšlenkám. Děkuji také všem svým blízkým za podporu při kompletaci této práce a studiu.

Abstrakt

Diplomová práce se zaměřuje na vhodné a efektivní využití filmových a seriálových zpracování témat spadajících do období komunistické totality v Československu (tedy mezi lety 1948 a 1989, s důrazem na období 1948-1969). Práce je rozdělena do čtyř kapitol, přičemž stěžejní, didaktická, část práce je obsažena ve třetí a čtvrté kapitole.

První kapitola popisuje základní historické souvislosti týkající se komunistické vlády v Československu mezi roky 1948 a 1989. Pro úplnost také pojednává o vzniku myšlenky komunismu, dále rozvoji Komunistické strany Československa v období první republiky, a také období poválečné třetí republiky. Ke zpracování této kapitoly bylo využito editovaných pramenů a sekundární literatury.

Druhá kapitola se věnuje jednotlivým filmovým a seriálovým zpracováním témat spojených s řešeným obdobím. Představuje konkrétní filmy a seriály vzniklé v současnosti (resp. období porevolučním), ale také vzniklé za totality před rokem 1989. Některá díla jsou v kapitole rozebrána do větších detailů, další jsou představena jako nabízené alternativní možnosti pro zapojení do výuky.

Třetí kapitola shrnuje didaktický a historický potenciál rozebíraného tématu, nabízí vhodnou literaturu a vysvětluje, jak se k tématu staví Rámcové vzdělávací programy. Čtvrtá kapitola obsahuje tzv. „nápadník“. V něm jsou obsaženy přípravy šesti modelových hodin, které využívají audiovizuálních ukázek filmů a seriálů. Přípravy pro gymnaziální vzdělávání jsou doplněny o modifikace jednotek pro základní vzdělávání.

Klíčová slova

komunismus, totalita, KSČ, Československo, Sovětský svaz, politické procesy, ÚV KSČ, propaganda, okupace, Klement Gottwald, Rudolf Slánský, Alexander Dubček, normalizace, kult osobnosti, RVP, dějepis, vyučovací jednotka, didaktická analýza, I.N.S.E.R.T., komparace, kritické myšlení, klíčové kompetence

Abstract

This diploma thesis focuses on the appropriate and effective use of film and serial adaptations of topics falling into the period of communist totalitarianism in Czechoslovakia (that is between 1948 and 1989, with emphasis on the period 1948-1969). The thesis is divided into four chapters, whereas the main part, which is didactic, is described in the third and fourth chapter.

The first chapter describes the basic historical context of the communist government in Czechoslovakia between 1948 and 1989. It also shows and explains the origin of the idea of communism, the further development of the Communist Party of Czechoslovakia during the First Republic, and the postwar Third Republic. This chapter was put together using found edited sources and secondary literature.

The second chapter deals with individual film and serial processing of topics related to the period. It presents specific films and series which were produced in the most recent years (or the post-revolutionary period), but also materials produced during the totalitarianism before 1989. In this chapter some works are discussed in greater detail, others are presented as selected alternative options for interaction for educational purposes.

The third chapter summarizes the didactic and historical potential of the discussed topic, it also offers suitable literature and explains how the Framework Educational Programs approach this particular topic. The fourth chapter contains the so-called "Ideabook". It contains preparations for six model lessons, which use audiovisual demonstrations of films and series. Preparations for grammar school education are completed by the modification of units for basic education.

Keywords

communism, totalitarianism, Communist Party, Czechoslovakia, Soviet Union, political processes, Central Committee of the Communist Party, propaganda, occupation, Klement Gottwald, Rudolf Slánský, Alexander Dubček, normalization, cult of personality, FEP,

history, teaching unit, didactic analysis, I.N.S.E.R.T., comparison, critical thinking, key competencies

Obsah

Obsah	7
Úvod	9
1. Historický základ tématu	14
1.1. Komunismus – syntéza myšlenek	14
1.2. Komunisté v meziválečném Československu	15
1.3. Druhá světová válka jako výchozí bod dalšího dění	16
1.4. Československo během druhé světové války	17
1.5. Cesta Československa ke komunistické diktatuře.....	19
1.5.1. Třetí republika do únorové krize 1948	19
1.5.2. Únorová krize 1948	20
1.5.3. Zánik třetí republiky.....	23
1.6. Budování komunistické diktatury	25
1.6.1. Kolektivizace.....	26
1.6.2. Perzekuce církve	27
1.6.3. Politické procesy.....	28
1.7. Tání a tuhnutí v 50. letech.....	31
1.8. Myšlenky o směřování socialismu v 60. letech	32
1.8.1. Československo před pokusem o reformu	33
1.8.2. Pražské jaro 1968	34
1.8.3. Okupace 1968	36
1.8.4. Nástup normalizace	37
1.9. Komunistická diktatura v letech 1969-1989	39
1.9.1. Normalizace v 70. a 80. letech.....	39
1.9.2. Režim v letargii a jeho pád na konci 80. let.....	41
2. Filmová a seriálová zpracování problematiky	44
2.1. Seriály	44
2.1.1. Gottwald.....	44
2.1.2. České století	48
2.1.3. 30 případů majora Zemana	54
2.1.4. Další seriálová zpracování tematiky.....	57
2.2. Filmová zpracování tematiky	58
2.2.1. Všichni dobří rodáci	58
2.2.2. Černí baroni.....	59
2.2.3. Jen o rodinných záležitostech	60
2.2.4. Dubček – krátké jaro, dlouhá zima	62

2.2.5.	<i>Pelíšky</i>	63
2.2.6.	<i>Hořící keř</i>	64
2.2.7.	<i>Další filmová zpracování tematiky</i>	66
3.	Analýza historického okruhu	68
3.1.	Historická analýza.....	68
3.2.	Didaktická analýza	74
4.	Nápadník hodin s využitím filmových a seriálových ukázek	79
4.1.	Únorový převrat 1948	79
4.2.	Politické procesy a pohled lidu na ně.....	87
4.3.	Vnitrostranické čistky v 50. letech.....	95
4.4.	Alexander Dubček, Pražské jaro a okupace 21. 8. 1968	104
4.5.	Moskevská jednání 1968.....	111
4.6.	Živé pochodně a počátek normalizace	116
	Závěr	123
	Seznam pramenů a literatury:	126
	Seznam příloh	139
	Přílohy	141

Úvod

Více než 41 let trvající komunistická totalitní vláda v Československu je bez pochyby nesmazatelnou etapou, jejíž dědictví se vším pozitivním i negativním si nesou až do současnosti Česká i Slovenská republika, tedy nástupnické státy bývalého Československa. Období neomezené vlády Komunistické strany Československa (dále KSČ) v našem prostoru mezi roky 1948 a 1989 není dnešním dnům tak výrazně časově vzdálené jako například období panování Přemyslovců nebo Habsburků, a tak je potřeba k němu přistupovat se vší vážností jako k období, které život v dnešní společnosti může nadále výrazně ovlivňovat a důsledky, jehož působení jsou stále více než patrné.

Mnoho sfér společnosti se stále s komunistickou minulostí vypořádává. Ať už je to politika, ekonomie nebo filozofie, o dědictví předchozí epochy se stále hovoří, vedou spory, diskuze a téma neupadá v zapomnění. Také kulturní sféra se k tomuto dějinnému úseku s postupujícím časem vrací stále více, ať už na poli zpracování různých témat pro literaturu, divadelní představení (klasickou činohru, muzikál a stále častěji také balet), tak na poli kinematografie a televizní tvorby.

Pokud se jedná o školství, situace je svým způsobem paradoxní. Rámcové vzdělávací programy, které jsou závazné pro základní vzdělávání i výuku na gymnáziích, téma komunistické vlády obsahují, avšak zpravidla až v posledním velice širokém a nekonkrétním výstupu z učiva dějepisu. Čas je navíc pro mnohé vyučující neúprosný, takže v mnoha případech dochází pouze ke stručnému shrnutí tematiky a žáci se s obdobím, které ovlivňovalo jejich prarodiče (v mnoha případech ještě i rodiče) seznámí velice povrchně, což jistě u takto pro současnost významné epochy není vhodné. Žáci jsou navíc v případě, kdy k hlubšímu vhledu do problematiky dojde, často velkým objemem dat, jmen a událostí přehlčeni a opomíjejí (nezřídka vinou nevhodného výkladu) chápání souvislostí a celkových náležitostí dějinného vývoje.

Cílem této práce není pokoušet se reformovat školství a výuku dějepisu ve smyslu, aby byl prostor věnován především soudobým a moderním dějinám. Tím by se sice nejspíš uvolnily ruce vyučujícím, jejichž příklad je uveden výše, tedy nestíhajícím učivo týkající se druhé poloviny 20. století probrat, ale tímto směrem se práce ubírat nebude. Práce si klade za cíl propojit stále se dynamicky vyvíjející kulturní prostředí s trochu

v tomto ohledu ustrnulým prostředím školním prostřednictvím filmové a seriálové tvorby, která se zaměřuje na témata spojená s obdobím komunistické vlády v Československu. O tom, jakým způsobem se to má povést, podrobněji níže.

Možných postupů práce se nabízelo několik. Za nejméně vhodný byl shledán ten, který zahrnoval pouhý „nápadník“¹, protože by z kontextu vytržené přípravy hodiny postrádaly v práci dějinné souvislosti, ale také alespoň stručný popis jednotlivých audiovizuálních děl. Z tohoto důvodu byl zamítnut i postup, který by sice zahrnoval popis filmů a seriálů, ale vynechával by shrnutí reálných historických faktů. Je sice pravdou, že ty by mohl čtenář sám dohledat v jiné práci, ale tato by působila neúplně. Proto byl jako nejvhodnější model práce zvolen postup shrnutí historických faktů, následně stručný rozbor několika vzorových děl a následně didaktický přístup k jejich využití. Díky prvním dvěma částem práce může „nápadník“ sloužit jako logické vyústění, ke kterému právě uvedené části dávají vhodné podhoubí.

V první ze čtyř kapitol bude prostor věnován studiu a shrnutí historických souvislostí týkajících se především let 1945-1989 (úžeji zaměřeno na léta 1948-1969) v Československu, ale dojde také ke stručnému popisu vývoje komunismu a KSČ jako takové. Práce se nebude věnovat dílčím tématům do větší hloubky, ale chronologicky pojedná o základních a důležitých milnících tak, jak to předpokládá i v samotné výuce.

Vzhledem ke komplikované době, v které tato práce vznikala (probíhající pandemie covid-19), nebylo možné navštěvovat v rámci studia jednotlivé studijní instituce prezenčně (knihovny, archivy, ad.), a tak studium probíhalo především pomocí online dostupných zdrojů. Co se týče pramenného materiálu, velice užitečným zdrojem se ukázal být internetový archiv *Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR*², z něhož bylo v mnohém čerpáno především ve věci zákonů, nařízení, dekretů ad. Dalšími editovanými prameny použitými v práci jsou dokumenty, které vznikly komunistickým Ústředním výborem nebo Ministerstvem spravedlnosti. Vzhledem k tomu, že naprostá většina základních dějin daného období je popsána v sekundární literatuře, je pro potřeby práce využíváno především té. Primární literaturu tak kromě výše zmíněných zastupují dále kupříkladu

¹ „Nápadníkem“ je na prostoru této práce zamýšlena nabídka modelových hodin, které pracují s videoukázkami.

² Online archiv PSP.cz. Dostupné online z: <https://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=183> (cit. 15. 3. 2021)

paměti jednotlivých aktérů (např. Edvarda Beneše³, Alexandra Dubčeka⁴ či Vasilu Biľaka⁵).

Mnohé editované prameny i sekundární literatura byly využity také online v aplikaci Kramerius 5 NDK-Covid⁶ díky dohodě Ministerstva kultury ČR se Svazem českých knihkupců a nakladatelů. Právě díky této dohodě může být i přes velice komplikované možnosti zápůjčky knih z knihoven seznam použité literatury pro tuto práci tak rozsáhlý a pestrý.

Ve druhé kapitole se práce bude zabývat již zmíněným představením jednotlivých filmových a seriálových zpracování. Nebude se v žádném případě jednat o úplný souhrn, půjde o nabídku možností výběru audiovizuálních zpracování jednotlivých témat (od únorového převratu 1948, přes upevňování komunistické moci ve státě, po okupaci v roce 1968 a následný nástup normalizace) zaměřený tedy především na ta odehrávající se mezi roky 1948 a 1969. Na prostoru této práce není možné věnovat se do detailu všem důležitým milníkům totality, a tak se zaměřuje především na její první polovinu jako modelový příklad. Záměrně byla vybrána u seriálů i filmů jak zpracování současná, tak totalitní (tedy vzniklá před rokem 1989). Ve stručnosti bude vždy popsán děj a důležitá fakta o filmu, potažmo seriálu. Ne všechny filmy a seriály budou dále v práci použity pro potřeby jednotlivých výukových jednotek v „nápadníku“, nicméně jsou pro toto využití dále svým způsobem nabídnuty.

Ve třetí kapitole práce dojde k historické a didaktické analýze tématu. Pojednáno bude o tom, s jakou literaturou je vhodné pracovat a nabídnout ji ke studiu (ať už základnímu, popřípadě rozšiřujícímu) žákům a jaký pramenný materiál lze využít v hodinách pro žákovskou práci. Z hlediska dnešní moderní doby budou shrnuty možnosti internetových zdrojů, z nichž lze čerpat a kde často objevit doplňkové materiály. Přestože se v této práci nebude s učebnicemi dále pracovat, je na místě určitě uvést alespoň základní výčet možností a jejich klady, popř. zápory.

³ BENEŠ E.: *Paměti III*. Praha 2007.

⁴ DUBČEK, A.; ŠIMEČKOVÁ, E.; HOCHMAN, J.; ŠEDIVÝ, L: *Naděje umírá poslední: vlastní životopis Alexandra Dubčeka*. Praha 1993.

⁵ BIĽAK, V.: *Až po mé smrti*. Praha 2014.

⁶ Národní digitální knihovna. Online dostupné z: <https://ndk.cz/> (cit. 15. 3. 2021)

V rámci didaktické analýzy bude rozebráno do detailu, jakým způsobem se k tématu staví Rámcové vzdělávací programy, kolik prostoru je mu v nich věnováno, jak zní konkrétní výstupy a okruhy učiva. Dále je důležité také shrnout s jakými klíčovými kompetencemi bude v hodinách pracováno a v rámci jakých generalizací se žáci budou pohybovat.

Čtvrtá kapitola bude pro práci stěžejním vyústěním předchozích tří, přičemž se bude jednat o uvedený „nápadník“ výukových jednotek. Ty, které v něm budou představeny, budou koncipovány pro gymnaziální vzdělávání, které předpokládá větší kognitivní náročnost. V každé z rozpracovaných jednotek bude zahrnuta práce s videoukázkami z děl, které zahrnují konkrétně rozebíranou problematiku dané jednotky. Ke každé z uvedených příprav pak také vždy budou vytvořeny cíle, uvedeny výstupy z RVP, na jejichž splnění žáci v rámci hodiny pracují, a také kompetence, které mají rozvíjet. Každá jednotka také bude obsahovat nabídku doporučené literatury, internetových zdrojů a dalších vhodných otázek, které lze ve výuce zařadit. Jednotlivé výukové jednotky budou připraveny především v návaznosti na témata týkající se rozmezí let 1948 a 1969. Poskytnou tedy také příklad pro možnost další obdobné tvorby týkající se období normalizace a pádu režimu.

Práce také nabídne modifikace zpracovaných hodin (v případě, kde je to možné) pro základní vzdělávání. Půjde tedy o obdobně postavené jednotky (nebude se však jednat o samostatné přípravy), které budou v určitých bodech zjednodušeny, přepracovány nebo upraveny pro potřeby a schopnosti mladších žáků na základní škole.

Tématu využití filmu ve výuce se věnoval také Ústav pro studium totalitních režimů (konkrétně Kamil Činátl, Jaroslav Pinkas a kolektiv) v publikaci *Dějiny ve filmu – Film ve výuce dějepisu*⁷. Autoři uvádí, že pro zapojení filmu do výuky jsou tři důvody: didaktický, motivační a pedagogickou psychologický⁸. Rozepisují se také o tom, že je vhodné propojovat výuku za pomoci filmu i s čteným textem, protože „*mezi sledováním*

⁷ ČINÁTL, K.; PINKAS, J. a kol.: *Dějiny ve filmu. Film ve výuce dějepisu*. Praha 2014

⁸ Tamtéž, s. 11.

filmů a čtením knih nemusí být rozpor, ale plodná symbióza.“⁹ Tímto směrem se snaží jít i tato práce, když v mnoha aktivitách propojuje výše uvedené.

Jak již bylo uvedeno výše, cílem práce je shrnout na jednom místě historické souvislosti, které se pojí k tématu komunistické totality v Československu (především s důrazem na roky 1948-1969), nabídnout několik pro další použití vhodných filmových a seriálových zpracování (jak ze současné, tak totalitní tvorby), shrnout didaktický a historický potenciál tématu, a především nabídnout několik vzorových příprav výukových jednotek, v nichž bude použita videoukázka vhodně směrem k rozvoji žákovských kompetencí, schopností a znalostí v souladu s RVP. Práce může také sloužit jako příklad pro další obdobnou tvorbu týkající se vhodného zapojení audiovizuálních ukázek do hodiny tak, aby nepůsobily jen jako nesmyslný doplněk výuky, ale jako její nedílná součást.

⁹ ČINÁTL; PINKAS a kol. 2014, s. 6.

1. Historický základ tématu

1.1. Komunismus – syntéza myšlenek

Komunismus se na světě v 19. století neobjevil jen tak bez dřívějšího vývoje, ale byl výsledkem syntézy mnoha myšlenek, které už nějakou dobu byly známé a působily na společnost. Mnoho tezí, které si tato ideologie později vzala za své, putovalo stoletími už od antiky. Nejdůležitější oporou komunismu se však stal až myšlenkový směr vytvořený Karlem Marxem a Friedrichem Engelsem v průběhu 19. století především ve stěžejním spise obou mužů – Komunistickém manifestu¹⁰.

V mnohém manifest vycházel například z úvah a názorů Maxmiliána Robespiera, Friedricha Hegela, Davida Ricarda, ale i mnoha dalších světových filozofů, teoretiků a ekonomů¹¹. Jednou ze stěžejních myšlenek byla otázka třídního boje, kdy se dělnická masa (proletariát) měla zasadit o transformaci celého světa po všech jeho stránkách, čímž se celé jejich učení definovalo jako krajně levicové. Jediným východiskem kapitalismu byl jeho pád a vláda proletariátu¹². Prvním (byť neúspěšným) pokusem o vládu lidu podle základů myšlenek marxismu byla Pařížská komuna po prusko-francouzské válce v roce 1871¹³. V té době však ještě plně nebyl rozvinut systém politických stran, který dle K. Marxe a F. Engelse měl být ve prospěch proletářů nastolen, a tak komuna neměla větší šanci na úspěch¹⁴. Oba myslitelé nejprve předpokládali, že velké činy vzejdou především z vyspělých a industrializovaných zemí, ale postupně začínali chápat, že opak bude pravdou a nejlepším podhoubím pro jejich myšlenky bude chudoba, útlak, zoufalství a beznaděj¹⁵. A tyto podmínky naplňovalo carské Rusko.

Obrovský kolos ruského impéria i přes mnohé reformy za vyspělou západní Evropou neustále zaostával a od revolučních bouří v roce 1905 se situace nedařila režimu cara Mikuláše II. stále uklidnit. Definitivně zlomila carovi vaz první světová válka, kdy se tlak na už tak chabé hospodářství vystupňoval a po mnoha stávkách car abdikoval¹⁶. K moci se na krátkou dobu dostala demokratická Prozatímní vláda, v níž se ovšem radikalizovaná

¹⁰ SERVICE, R.: *Soudruzi: světové dějiny komunismu*. Praha 2009, s. 32.

¹¹ Tamtéž, s. 23.

¹² Tamtéž, s. 33.

¹³ Tamtéž, s. 35.

¹⁴ Tamtéž, s. 44.

¹⁵ Tamtéž, s. 50.

¹⁶ HERESCH, E. a MIKULÁŠ II.: *Mikuláš II. - poslední ruský car*. Liberec 1996, s. 156-8.

společnost po několika měsících hořce zklamala. Další důležitou osobou, kterou je na tomto místě třeba zmínit, je Vladimír Iljič Lenin, vůdce bolševické (radikální) části Sociálnědemokratické dělnické strany Ruska, který za velkého přispění německé strany získal povolení k průjezdu Německem do Ruska, kde v listopadu 1917 řídil spolu s Lvem Trockým Velkou říjnovou socialistickou revoluci¹⁷. Při ní byla v této největší zemi světa nastolena bolševická vláda. Občanská válka, do které byla země následně vmetena, pak potvrdila nové poměry ve státě a uvrhla ho do ještě větších problémů. Myšlenky marxismu byly pro potřeby nové státní ideologie přetvořeny na marxismus-leninismus, později hlavní filozofický a teoretický směr komunistických režimů.

1.2. Komunisté v meziválečném Československu

Nejen v Rusku, ale v celé Evropě sílilo od konce 19. století dělnické hnutí postupně se transformující do politických uskupení. Ani český prostor v tomto nebyl výjimkou. Už v roce 1878 v rámci rakouské sociálně demokratické strany vznikla česká odnož, která své samostatnosti nabyla v roce 1893¹⁸. Po první světové válce, která měla obrovské důsledky na hospodářství a ekonomiku mnoha zemí, se společnost přikláněla na stranu levice, i proto v Československu sociální demokracie ve volbách v roce 1920 přesvědčivě zvítězila¹⁹. Strana se ovšem ocitla v rozkolu, který byl završen vznikem **Komunistické strany Československa (KSČ)** 16. května 1921²⁰. Komunisté se hlásili k marxisticko-leninskému učení a v následujících volbách zaznamenali větší úspěch než sociální demokracie, ta se na jediné krátké období za první republiky ocitla dokonce v opozici. Komunisté v těchto volbách získali 13,1 % hlasů, zatímco sociální demokraté jen 8,9 %, což znamenalo ztrátu 45 poslaneckých křesel²¹.

Důležitým mezníkem je v dějinách KSČ rok 1929, kdy se v únoru na V. sjezdu strany chopili moci v ní tzv. karlínští kluci (např. Václav Kopecký, Rudolf Slánský, Jan Šverma), které vedl **Klement Gottwald** (v užším vedení strany byl od roku 1925²²).

¹⁷ VOLKOGONOV, D. A., SMUTEK, L.: *Lenin: počátek teroru*. Liberec 1996, s. 127-9.

¹⁸ BELDA, J.: *Dějinná cesta české sociální demokracie 1878-1989*. Praha 1996, s. 9-10.

¹⁹ Tamtéž, s. 21.

²⁰ KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno 2009, s. 10.

²¹ ČSÚ: Výsledky voleb do PS NS v roce 1925 na území České republiky. Online dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20536128/422008k010.pdf/17def97d-e14d-4e2e-a7b8-f847195633ab?version=1.0> (cit. 30. 3. 2021).

²² KAPLAN 2009, s. 8.

Tento stranický převrat byl jakýmsi posledním krokem k bolševizaci strany, která měla za následek definitivní podřízení se přímému řízení z Moskvy. Komunisté byli v období první republiky vnímáni jako strana odporující demokratickým principům, tedy nestátotvorná²³. Tato situace se změnila až po uzavření spojenecké smlouvy mezi Československem a Svazem sovětských socialistických republik (dále SSSR) v roce 1934, která měla být jedním z pilířů obrany republiky proti stále se více rozpínajícímu nacistickému Německu²⁴. K. Gottwald navíc veřejně odmítal i přijetí odstoupení pohraničí v roce 1938, což vedlo k posílení jeho pozic v politice a postupnému zapomínání antidemokratických tendencí předchozího působení. V listopadu 1938 byli nuceni vrcholní představitelé KSČ opustit Československo a usadit se v Moskvě, kde vznikla jedna ze dvou nejvýznamnějších částí odboje. V Moskvě počátek války sledovali velmi opatrně vzhledem k platnému paktu o neútočení mezi hitlerovským Německem a SSSR. Pasivní úloha komunistů se v aktivní změnila po zahájení operace Barbarossa (tedy napadení SSSR v roce 1941). Od té doby odboj KSČ z Moskvy vystupoval aktivně a po mnoha jednáních propojil své aktivity s původním zahraničním odbojem v Londýně²⁵.

1.3.Druhá světová válka jako výchozí bod dalšího dění

Když 2. září 1945 definitivně podepsáním kapitulace Japonska skončila po šesti letech bojů druhá světová válka, bylo jasné, že obnova zdevastovaného světa bude velice obtížná, nákladná a v mnohých ohledech dokonce vůbec nebude možná. Válka svou ničivostí předčila do té doby největší konflikt, tzv. Velkou válku z let 1914 až 1918, a mnoha generacím vzala iluze o idyličnosti života a světa, který se chudší o více než 60 milionů životů mohl pomalu začít vzpamatovávat z hrůz, které zažil na bojištích, ale i v zázemí. Zároveň už ale bylo patrné výrazné napětí, které vzrůstalo ke konci války, protože partneři v boji proti Hitlerovi a jeho spojencům rozhodně nepohlíželi na svět a jeho budoucnost stejnou optikou.

²³ To podpořil sám šéf strany K. Gottwald, když se netajil tím, že se do Moskvy chodí učit, jak demokratům zakroutit krky. (Poslanecká sněmovna PČR: Stenoprotokol schůze NS RČS 21. 12. 1929. Online dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/007schuz/s007003.htm> (cit. 6. 3. 2021)

²⁴ KAPLAN 2009, s. 15.

²⁵ Tamtéž, s. 17.

Jestliže se po dlouhá století profilovaly Velká Británie (oficiálně Spojené království Velké Británie a Severního Irska, dále VB) a Francie jako mocnosti, které vykládají karty na stůl a rozhodují o světovém dění, jejich úloha po roce 1918 postupně začala upadat. Tento zmíněný „ústup do pozadí“ urychlila a umocnila právě druhá světová válka, po jejímž skončení se hegemony staly Spojené státy americké (dále USA) a SSSR. Od té chvíle můžeme hovořit o tom, že se na světě objevují tzv. supervelmoci. Nic na tom nemění ani fakt, že se zástupce VB účastnil jednání v rámci tzv. Velké trojky (do voleb v roce 1945 to byl konzervativce Winston Churchill, po něm labourista Clement Attlee). Kdysi koloniální mocnost se musela soustředit na vlastní sociální a hospodářské problémy a otázku dekolonizace, která se záhy po válce spustila naplno. Všechny jmenované problémy jen potvrdily ústup ostrovní země do stínu budoucího soupeření USA a SSSR v rámci studené války. V dění tohoto konfliktu, který vlastně oficiálním konfliktem nebyl (ačkoli k jeho vypuknutí často chybělo jen málo), se pohybovala i obnovená Československá republika. Leckdy víc, než by si možná sami představitelé státu přáli.

1.4. Československo během druhé světové války

Československo prošlo před druhou světovou válkou a během ní těžkou zkouškou. Jak bylo uvedeno výše, ještě před prvními válečnými výstřely bylo v říjnu 1938 víceméně donuceno odstoupit rozsáhlá a hospodářsky významná pohraniční území hitlerovskému Německu (část pak na základě vídeňské arbitráže také Polsku a Maďarsku)²⁶. Na základě Mnichovské dohody, kterou v noci z 29. na 30. září 1938 podepsali Adolf Hitler (Německo), Benito Mussolini (Itálie), Eduard Daladier (Francie) a Neville Chamberlain (Spojené království)²⁷, a která byla jedním z výsledků francouzsko-britské politiky appeasementu (ustupování agresorovi v rámci snahy o zachování míru), byli vrcholní představitelé Československé republiky včele s prezidentem Edvardem Benešem takřka donuceni vydat do německých rukou převážnou část německé menšiny vyskytující se v československém prostoru, ale mimo ni také velkou část republikového průmyslu a hospodářství²⁸. Druhá republika, jak o ní dnes hovoříme, vydržela na mapách jen

²⁶ MÂRZA R., SYRNÝ M. a kol.: Dve viedenské arbitráže (1938, 1940) z pohľadu slovenskej a rumunskej historiografie. Banská Bystrica 2018, s. 21.

²⁷ ČELOVSKÝ B.: Mnichovská dohoda 1938. Šenov u Ostravy 1999, s. 383

²⁸ KURAL V.: Češi, Němci a mnichovská křižovatka: stručné čtení. Praha 2002, s. 154.

přibližně půl roku, než byl zbytek území (bez již „osamostatněného“ Slovenska) 15. března 1939 obsazen. Následující den bylo okupované území A. Hitlerem osobně v Praze vyhlášeno za protektorát Čechy a Morava²⁹.

Prakticky ihned po okupaci a vyhlášení protektorátu se zformoval zahraniční odboj, který v první řadě deklaroval, že Československo nikdy nepřestalo právně existovat a Mnichovská dohoda byla prohlášena za neplatnou smlouvu³⁰, protože nikdy nebyla přijata ústavně a byla Československu vnucena pod hrozbou německé vojenské akce. Smlouva navíc byla porušena jednáním Němců samotných březnovou okupací³¹. Této premisy se později ustavená exilová vláda (červenec 1940), Prozatímní státní zřízení, a exilový prezident E. Beneš drželi až do konce války a jedním z úkolů válečných jednání bylo Československou republiku obnovit v předmnichovských hranicích³². Exilová vláda se plného uznání dočkala až po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha (uskutečněn 27. května 1942)³³. Československý exil navíc po velkou část války pracoval odděleně na západě (právě v Londýně), ale pod patronátem ruských bolševiků i na východě (v Moskvě), kde strávili válku komunisté. Spojením východního a západního zahraničního odboje se cesta k požadované obnově státu zdála být otevřenou.

Formálně skutečně po skončení války došlo k obnovení Československa takřka kompletně v předmnichovské podobě. V reálu se už od osvobození Podkarpatské Rusi na konci roku 1944 připravovalo ve prospěch SSSR³⁴ odstoupení tohoto území, které bylo k Československu připojeno po první světové válce jako poslední. Za novou hranici mezi SSSR a ČSR byla stanovena ta, která mezi Zakarpatskou Ukrajinou a Slovenskem byla v 1938³⁵.

²⁹ KURAL 2002, s. 157.

³⁰ Tamtéž, s. 178.

³¹ BENEŠ E.: Paměti III. Praha 2007, s. 194-196 a 200-205.

³² ORT, A.: O neplatnosti mnichovského diktátu. Czech Journal of International Relations, 1967, 2.3: s. 45. Dostupné online z: <https://mv.iir.cz/article/view/517/551> (cit. 5. 1. 2021)

³³ DEDERICHS M. R.: Heydrich, tvář zla (překlad: Sigmundová K.). Praha 2009, s. 143.

³⁴ ŠVORC P.: Zakletá zem: Podkarpatská Rus 1918-1946. (překlad: Ottomanský M.). Praha 2007, s. 257.

³⁵ Tamtéž, s. 262.

1.5. Cesta Československa ke komunistické diktatuře

1.5.1. Třetí republika do únorové krize 1948

Krátké období tzv. třetí republiky je ohraničené obnovením Československé republiky (můžeme hovořit o datu 4. dubna 1945, kdy byl oficiálně vyhlášen Košický vládní program, tedy byla ustavena prozatímní vláda)³⁶, a nástupem komunistické totalitní moci v únoru 1948. Tyto necelé tři roky jsou tedy delším úsekem než krátké období republiky druhé, ale významem si obě období zdatně konkurují. Na konci každého totiž nastoupila vláda, jejíž způsoby vládnutí odporovaly demokratickým principům řízení společnosti.

Období třetí republiky bylo výrazně ovlivněno tím, že na konci války s postupným osvobozováním (na základě stanovené demarkační linie na většině území prováděnou Rudou armádou SSSR) získala významnou pozici KSČ spolu se svou podřízenou KSS (Komunistickou stranou Slovenska). Domácí i zahraniční politika byla postupně po válce víc a víc směřována směrem na východ, na SSSR³⁷. Rostoucí vliv komunistů se projevil už při tvorbě vládního programu v Košicích, kde získala strana mnoho ústupků spíše západně smýšlejících politiků³⁸. Zklamání mnoha politiků i společnosti z jednání západních států před válkou (hlavně v období mnichovské krize) hrálo komunistům do karet. V Československu se v rámci třetí republiky vytvořila lidová demokracie, která měla vést ke socializaci společnosti za dodržení principů demokracie.

Turbulentní poválečné dění bylo spojené s vysídlováním národnostních menšin (divokým i organizovaným), obnovováním státu fakticky od základu a zákazem některých předválečných stran, a sice často velmi významných. Lze to doložit na příkladu agrárníků³⁹. Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu, což byl oficiální název jedné z nejvýznamnějších stran období první republiky, byla zakázána přímo

³⁶ NF ČSR: *Košický vládní program, Program nové čs. vlády Národní fronty Čechů a Slováků*. Svoboda 1984.

³⁷ Českoslovenští komunisté často měli poradce ze SSSR, případně si pro rady jezdili přímo do Moskvy. Tato praxe byla běžná už od konce dvacátých let, kam se datuje památný proslov K. Gottwalda: „My se od ruských bolševiků do Moskvy chodíme učit, jak vám zakroutiti krk.“ (Poslanecká sněmovna PČR: Stenoprotokol schůze NS RČS 21. 12. 1929. Online dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/007schuz/s007003.htm> (cit. 6. 3. 2021)

³⁸ KOSATÍK, P.; KOLÁŘ, M.: *Jan Masaryk: Pravdivý příběh*. Praha 1998, s. 216, 224-225.

³⁹ DOSTÁL V. V.: *Agrární strana, její rozmach a zánik*. Brno 1998, s. 234.

v Košickém vládním programu s cílem „(...) vykořenit fašismus politicky a morálně do všech důsledků.“⁴⁰ Důvodem zákazů byla také aktivní politická účast stran za druhé republiky a souhlasná účast při podpisu tzv. berlínské smlouvy Emilem Háchou 15. března 1939.⁴¹ Zbývající povolené strany byly sdruženy do **Národní fronty Čechů a Slováků**, v níž, jak bylo uvedeno, měla nejvýznamnější pozice KSČ⁴².

V prvních poválečných volbách získala KSČ přesvědčivých 40,17 % hlasů, pozice KSS na Slovensku tak silná nebyla (vítězná Demokratická strana oslovila především věřící voliče)⁴³. Výrazně do dění ve třetí republice zasáhl rozpad ve válce vítězné koalice a počátek studené války. Je nutné poznamenat, že do roku 1947 byl režim s vedoucí úlohou komunistů nastolen ve všech státech v sovětské sféře vlivu a ČSR se stala ojedinělým případem. To, že se cítilo Československo SSSR zavázané a splnilo to, co Moskva požadovala, dokazuje například odvolání účasti v americkém Marshallově plánu hospodářské pomoci⁴⁴. Paradoxem je, že původně o něj republika projevila zájem. Komunisté původně chtěli dosáhnout plné politické kontroly státu legální cestou. V průběhu roku 1947 ale začalo být jasné, že to nebude tak úplně možné, a tak KSČ začala používat novou taktiku – dosáhnout převratu silou, případně alespoň prostřednictvím hrozby silou.

1.5.2. Únorová krize 1948

V Národní frontě se stále více projevoval výrazný nesoulad a pojem lidová demokracie začal získávat na novém rozměru významu, který se dotvořil po 25. únoru 1948. Jednání komunistů do té doby zcela neskrytě směřovalo k nastolení totalitní moci se vzorem v SSSR. Protikomunistický blok, který se ve vládě vytvořil, si dal za cíl vytlačit stále ambicióznější komunisty z vlády. K tomu měla výrazně napomoci upadající popularita KSČ. Komunistům se totiž nepodařilo po válce prosadit všechny své závazky vůči voličům. V případě vypsání předčasných voleb vše výše zmíněné mělo vést k drtivé (nebo alespoň přesvědčivé) porážce komunistů⁴⁵.

⁴⁰ NF ČSR: *Košický vládní program... 1984*. Hlava IX., s. 22-24.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² ČAPKA, F.; LUNEROVÁ, J.: *1948: Vítězný únor, cesta k převratu*. Brno 2012, s. 31.

⁴³ RYCHLÍK, J.: *Československo v době socialismu 1945-1989*. Praha 2020, s. 60.

⁴⁴ KOSATÍK, KOLÁŘ 1998, s. 276.

⁴⁵ RYCHLÍK 2020, s. 65.

Vzhledem k tomu, že se každá autoritářská strana (nebo politik) zpravidla musí opírat o nějakou ozbrojenou moc, která zajistí pořádek podle „představ a potřeb“, českoslovenští komunisté postupně připravovali reformu bezpečnostních složek, což rozpoutalo na počátku roku 1948 skutečnou politickou krizi⁴⁶. Komunisty ovládané ministerstvo vnitra od obnovení republiky provádělo reformy v policejních a četnických sborech. Ty byly rozpuštěny a sjednoceny do Sborů národní bezpečnosti (nejprve NB, později SNB), které stále více méně fungovaly na četnickém základu⁴⁷. V souvislosti s tím začínaly vznikat také úseky policie, o nichž můžeme hovořit jako o základech budoucí Státní bezpečnosti (StB)⁴⁸. Tyto prvopočátky tajné policie byly plně ovládány komunisty, o SNB se to už s plným přesvědčením říct nedá, což komunisté potřebovali změnit.

A právě rozhodnutí ministra Václava Noska v této věci, kdy odvolal osm velitelů pražských obvodů SNB a nahradil je novými důstojníky, vedlo k zmíněné vládní krizi⁴⁹. Proti rozhodnutí V. Noska protestovali 13. února 1948 nekomunističtí členové vlády⁵⁰. Ministr vnitra měl na základě schváleného usnesení vrátit vše do původního stavu, neprovádět další změny a podat na dalším zasedání (20. února 1948) zprávu o stavu věci. Ministr tak neučinil, což vedlo jeho vládní kolegy z národně socialistické, lidové a demokratické strany k neúčasti na jednáních vlády a následně k demisi⁵¹. Předpokládali, že dojde k dalším jednáním o podmínkách jejich setrvání ve vládě, nebo že padne celá vláda, což povede k výše zmíněným předčasným volbám.

Rychlík uvádí, že největším problémem jednání bloku demisi podávajících ministrů bylo to, že jednali čistě v mezích parlamentních zvyklostí, zatímco komunisté se nebáli použít nátlak na chřadnoucího prezidenta⁵². Velkou ranou pro odstupujících dvanáct ministrů bylo, že demisi nepodali dva formální nestraníci (Ludvík Svoboda a Jan Masaryk⁵³). Premiér **K. Gottwald** mohl dál považovat vládu za usnášeníschopnou a pouze ji obměnit o nové ministry. Z původního složení zůstávala ve funkci víc než

⁴⁶ HANZLÍK, F.: *Únor 1948: výsledek nerovného zápasu*. Praha 1997, s. 177-179.

⁴⁷ Tamtéž, s. 178.

⁴⁸ Tamtéž, s. 180.

⁴⁹ ČAPKA, LUNEROVÁ 2012, s. 108.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ KAPLAN 2009, s. 78.

⁵² RYCHLÍK 2020, s. 66.

⁵³ KAPLAN 2009, s. 78.

polovina původních členů⁵⁴. Komunisté navíc pomocí tisku (stranické Rudé právo) spustili masivní kampaň směřující proti stranám zainteresovaným v demisi, uspořádali velkou demonstraci na Staroměstském náměstí, a opírali se i o podporu Revolučního odborového hnutí (ROH). V úterý 24. února proběhla jednogodinová generální stávka, která ukázala sílu jednání ROH i KSČ.

Komunisté také navíc začali vyzbrojovat Lidové milice, svou „interní armádu“, jejichž pochody ulicemi způsobovaly strach, že pokud nedojde k vyřešení krize podle komunistických představ, může dojít k ozbrojeným akcím⁵⁵. Celé jednání KSČ v rámci tvoření vlastních ozbrojených složek bylo v ústavních mezích třetí republiky protizákonné. Narychlo vybudované Akční výbory Národní fronty⁵⁶ zároveň začaly obsazovat zastupitelské úřady i samotná ministerstva, v nichž ministři podali demisi.

Stále více nemocný prezident E. Beneš si uvědomoval vážnost situace a obával se občanské války. Ve středu 25. února ráno podali demisi ještě dva sociálně demokratičtí ministři Václav Majer a František Tymeš⁵⁷. Podle ústavních zvyklostí měla vláda v té chvíli jako celek skončit. K tomu však nedošlo, protože lid aktivizovaný komunisty stupňoval tlak v ulicích, stejně jako K. Gottwald a jeho spolupracovníci přímo na Hradě. Oznámil prezidentovi například, že v případě nepřijetí demise tyto ministry do vlády stejně zpět nevezme. Zároveň trval na jmenování nových ministrů z řad Národní fronty (ochotných spolupracovat s KSČ), čímž legitimita vlády Národní fronty zůstávala formálně zachována⁵⁸. E. Beneš během dne demisi ministrů přijal a nové jmenoval během odpoledne téhož dne. V rekonstruované vládě byli zástupci „obrozených“ stran a poměrně překvapivě také J. Masaryk coby ministr zahraničních věcí. Krátce na to, 10. března 1948, byl nalezen mrtev pod okny sídla ministerstva.⁵⁹ Jeho smrt se nepodařilo stoprocentně objasnit do dnešních dnů. Poslední formální nestraník L. Svoboda vstoupil do KSČ ještě téhož roku. Československo se tak stalo posledním státem, kde byla v poválečné sférové části vlivu SSSR nastolena komunistická moc.

⁵⁴ ČAPKA, LUNEROVÁ 2012, s. 110.

⁵⁵ RYCHLÍK 2020, s. 67.

⁵⁶ KAPLAN 2009, s. 82.

⁵⁷ RYCHLÍK 2020, s. 67.

⁵⁸ KAPLAN 2009, s. 91.

⁵⁹ KOSATÍK, KOLÁŘ 1998, s. 313.

1.5.3. Zánik třetí republiky

Od 25. února 1948 můžeme hovořit o transformaci režimu třetí republiky v socialistický stát pod vedením komunistické strany na příkladu SSSR. Jak bylo zmíněno výše a jak uvádí Rychlík, lidová demokracie se stala jistou formou socialismu⁶⁰. Akční výbory Národní fronty začaly ještě v únoru provádět čistky od reakce⁶¹. Docházelo tedy k masivnímu propouštění z institucí, státních podniků, policie, armády. Čistky se výrazně dotkly i univerzit (vyloučení, zákazy přednášek), navzdory univerzitní apolitické vizi⁶². Politické strany, které hrály silnou předúnorovou úlohu proti KSČ, v obrozené podobě ztrácely na významu, členské základně, a nakonec se dobrovolně hlásily do těsné spolupráce s komunisty. Československá strana sociálně demokratická byla s KSČ sloučena na tzv. slučovací konferenci 27. června 1948⁶³.

Prakticky ihned po převratu začali komunisté prosazovat první zákony, kromě pozitivně vnímaného zákona o národním pojištění (zavedení zdravotního, úrazového a penzijního pojištění pracujících)⁶⁴ na sebe dlouho nenechaly čekat rozporupně vnímané zákon o nové pozemkové reformě (omezení vlastnictví na max. 50 hektarů)⁶⁵ a znárodnění podniků s více než 50 zaměstnanci. K absolutnímu znárodnění došlo v oblastech velkoobchodu, zahraničního obchodu, stavebnictví, podnikání v dopravě apod.⁶⁶

V popisované době také komunisté ukončili práce na nové ústavě (Ústava 9. května⁶⁷). Vedení K. Gottwalda odmítlo snahy slovenských komunistů o větší míru autonomie (slovenští komunisté také měli na své části území významně slabší pozici než čeští). Nová ústava v mnoha ohledech vycházela z ústavy z roku 1920, výrazně se ale

⁶⁰ RYCHLÍK 2020, s. 70.

⁶¹ Reakcí je míněno jakékoli jednání proti zájmům a smýšlení KSČ.

⁶² RYCHLÍK 2020, s. 70.

⁶³ Tamtéž, s. 72-73.

⁶⁴ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 99/1948 Sb., *Zákon o národním pojištění*. Dostupné online z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=99&r=1948> (cit. 8. 1. 2021)

⁶⁵ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 496/1948 Sb., *Zákon o nové pozemkové reformě (trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě)*. Dostupné online z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=46&r=1948> (cit. 8. 1. 2021)

⁶⁶ RYCHLÍK 2020, s. 74.

⁶⁷ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 150/1948 Sb., *Ústavní zákon ze dne 9. května 1948, Ústava Československé republiky*. Dostupné online z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html (cit. 12. 12. 2020)

inspirovala také sovětskou z roku 1936⁶⁸ a ve velkém se k SSSR obracela s díkem za osvobození⁶⁹. Ústava zachovávala práva na soukromé vlastnictví, svobodu projevu, tisku, kromě jiného také na práci, vzdělání ad. Smutným faktem je, že mnohá z těchto práv byla pouze formálními. Prezident E. Beneš odmítl ústavu podepsat (odvolával se na nedostatečné záruky občanských práv) a rozhodl se abdikovat. K abdikaci po naléhání K. Gottwalda přistoupil až 7. června 1948, tedy týden po uskutečnění voleb do Národního shromáždění⁷⁰.

S těmito volbami definitivně na dlouhé roky došlo k umrtvení československé demokracie, byť už v té době velmi nemocné. Budoucí prezident K. Gottwald a (v té době ještě) jeden z jeho nejdůležitějších spolupracovníků R. Slánský prosadili plán jednotné kandidátky Národní fronty (kterou musel schválit komunisty ovládaný Akční výbor Národní fronty), čímž už před volbami fakticky vyloučili možnost vzniku opozice⁷¹. Podle platného volebního zákona o poměrném zastoupení tak bylo jasné, že jediná kandidátka logicky musí získat 100 % mandátů. Jedinou možností protestu proti bylo vhození „bílého“ lístku (což je lístek bez seznamu kandidátů jako jediná protiváha jednotné kandidátky Národní fronty). Odhaduje se, že bez komunistických úprav výsledků vhodilo bílý lístek až 20 % voličů⁷². Po abdikaci prezidenta byl jednomyslně zvolen novým (a prvním dělnickým) prezidentem K. Gottwald⁷³. Ten podepsal novou ústavu a vzápětí jmenoval novou vládu Antonína Zápotockého. Národní shromáždění ustoupilo do pozadí a vše podstatné rozhodoval **Ústřední výbor KSČ** (ÚV KSČ) řízený R. Slánským⁷⁴. Činy období od února do června 1948 tak byl definitivně vytvořen komunistický totalitní režim, který se začal v následujících letech vypořádávat se svými (nejen) odpůrci a svírat pevně a neústupně československý národ.

⁶⁸ RYCHLÍK 2020, s. 74.

⁶⁹ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 150/1948 Sb. Ústavní zákon ze dne 9. května 1948: Ústava Československé republiky. Dostupné online z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=99&r=1948> (cit. 8. 1. 2021)

⁷⁰ ZEMAN, Z. A. B.: *Edvard Beneš: politický životopis*. Praha 2000, s. 301.

⁷¹ Tamtéž, s. 201.

⁷² RYCHLÍK 2020, s. 78.

⁷³ KAPLAN 2009, s. 116.

⁷⁴ Tamtéž, s. 216

1.6. Budování komunistické diktatury

Poté, co se Československo zařadilo převratem mezi státy východního bloku, dle pokynů a příkladů Moskvy začala komunistická moc ihned naplno budovat základy svého mocenského dominia, přičemž se opírala nejvíc o dělnictvo, v němž měla největší podporu. O období mezi roky 1948 a přibližně 1953 můžeme mluvit o čase jakéhosi budovatelské nadšení, zároveň ale také jako o nejrepresivnějším z období komunistické vlády.

Po únorových událostech odešlo velké množství osob do emigrace⁷⁵, mnoho jiných např. i z kulturní sféry naopak s mocí sympatizovalo (ačkoliv jejich nadšení často v pozdějších letech sláblo, nebo se dokonce otočilo v kritiku). Vznikaly tak oslavné básně na dělníky a dělnice, průmyslový a technický rozvoj, socialismus jako celek, vedení státu i samotného J. V. Stalina (pro Marii Pujmanovou to byl Generalissimus Mír).⁷⁶ Kultura se stala postupně plně poplatnou režimu a budování socialismu, a proto můžeme mluvit i o tvorbě tzv. budovatelských románů (např. *Nástup*⁷⁷ Václava Řezáce). Někteří umělci se tomuto směru kultury a umění přizpůsobili a za cenu mizerné kvality děl dál vydávali poplatně režimu, jiní se odmlčeli úplně, nebo psali takřikajíc „do šuplíku“. Kultura zkrátka měla působit jako pomocník nového režimu, vychovávat vzorné a poslušné občany. Vzorem se v budování socialismu stále více připomínal SSSR, a tak se stalo zvykem, že kromě vyvěšování československé vlajky se po jejím boku objevovala také sovětská vlajka. Tradici, že vánoční dárky naděluje Ježíšek si Čechoslováci vzít nedali, a tak informace od A. Zápotockého, že: „*Ježíšek vyrostl a zestaral, narostly mu vousy a stává se z něho děda Mráz*“,⁷⁸ dodnes budí spíše trapné pousmání. Je ale také potřeba zmínit, že právě v tomto období se napříč sovětským blokem prohnala bouře odporu vůči komunistickým diktaturám, a v Československu tak zavládl strach, aby se podobné protesty nepřenesly i na území republiky.

⁷⁵ NAVARA, L.; ALBRECHT, J.: *Abeceda komunismu*. Brno, 2010, s. 52.

⁷⁶ BROUSEK, A.: *Podivuhodní kouzelníci: Čítanka českého stalinismu v řeči vázané z let 1945-55*. Londýn 1987, s. 209.

⁷⁷ ŘEZÁČ, V.: *Nástup*. Praha 1985.

⁷⁸ *Vánoční projev předsedy vlády Antonína Zápotockého v Československém rozhlase* (natočeno 21. 12. 1952) [zvukový záznam], čas 1:45-1:54. (cit. 12. 12. 2020)

Sociální politika, v níž se započalo už před únorovými událostmi, byla nadále cílena především na ty nejchudší vrstvy obyvatelstva. Ekonomicky však Československo nijak závratně nerostlo⁷⁹, a tak se dostalo do zvláštního bludného kruhu – ve chvíli, kdy stát zlepšil podmínky pro nejchudší, zhoršil je pro bohatší. Mezi pozitivně vnímané změny v zákonné rovině patřil například zákon o právu rodinném⁸⁰, který fakticky zrušil století platný patriarchát a plně zrovnoprávnil ženy a muže (Rychlík podotýká, že k tomu došlo v Československu dříve než v mnohých západních státech)⁸¹. Negativně však byl vnímán třeba školský zákon, který kompletně zestátnil školství, což vedlo k úpadku jeho úrovně⁸².

1.6.1. Kolektivizace

V Československu, obdobně jako v dalších sovětských satelitech, došlo k velkým proměnám ekonomické orientace a směřování. Centrálně plánované hospodářství se nově zaměřilo především na těžký průmysl⁸³ (který leckde v průběhu více než čtyřiceti let komunistické vlády vedl k zdevastování krajiny a životního prostředí). Zároveň s tím byla spuštěna kolektivizace zemědělského sektoru hospodářství, která také nenávratně proměnila podobu venkova. Kolektivizace začala ihned v roce 1948 a její hlavní část probíhala souběžně s nejtuzším stalinismem právě v období konsolidace komunistické moci ve státě⁸⁴. Vyvlastňování půdy, její zestátnování nebo vynucené vstupy zemědělců s majetkem do Jednotných zemědělských družstev (JZD) vedly na mnoha místech k rozorávání mezí a propojování obrovských lánů polí. Důsledky tohoto jednání se projevují například podle mnoha názorů na klimatu a stavu podzemního vodstva i v nynějších dnech⁸⁵.

⁷⁹ RYCHLÍK, s. 143.

⁸⁰ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 265/1949 Sb., *Zákon o právu rodinném*. Dostupné online z: <https://psp.cz/sqw/sbicka.sqw?cz=265&r=1949> (cit. 12. 12. 2020)

⁸¹ RYCHLÍK 2020, s. 86.

⁸² Tamtéž, s. 87.

⁸³ RYCHLÍK 2020, s. 99 a 106.

⁸⁴ PERNES, J.: *Proměny myšlenky kolektivizace zemědělství v politice KSČ po únoru 1948* in ROKOSKÝ, J.; SVOBODA, L.: *Kolektivizace v Československu*. Praha 2013, s. 38.

⁸⁵ ŠELIGA V.: *Komunisti to s odvodňováním polí a mokřin přehnali, i proto přišlo sucho* in echo24.cz. Dostupné online z: <https://echo24.cz/a/SkLBq/komunisti-to-s-odvodnovanim-poli-a-mokrin-prehnali-i-proto-prislo-sucho> (cit. 8. 1. 2021)

Štvavá komunistická kampaň proti sedlákům a kulakům⁸⁶ byla vedena prostřednictvím mediální masáže a zároveň likvidačním ekonomickým nátlakem proti nim. Komunisté neváhali ani v těchto věcech sáhnout k represím, zatýkání a trestům vězení pro sedláky a rolníky. Dále probíhalo vysídlování rodin těchto odsouzených kulaků z venkova, aby byli zbaveni kontaktu s původním místem pobytu⁸⁷.

1.6.2. Perzekuce církve

Komunisté se snažili lidem vštípit Marxovy filozofické myšlenky, a tedy v otázce náboženství přivést Českoslováky k **ateismu**⁸⁸. Výchozí situace sice nebyla tak složitá jako v Polsku, kde existovala (a stále existuje) obrovská většina věřících, přesto římskokatolická církev měla v zemi velký počet zastánců a vyznavačů. KSČ se pokusila využít situace, kdy v Československu neproběhla církevní odluka od státu a pokusila se na základě toho vměšovat do obsazování církevních pozic loajálními biskupy⁸⁹.

Po protestech Vatikánu přistoupila strana k jinému řešení. Vzhledem k tomu, že církevní majetek byl kompletně zestátněn, nově zřízený Státní úřad pro věci církevní rozhodoval o tom, kteří duchovní ze státního rozpočtu získají plat. Tito „vybraní“ pak museli získat státní souhlas, aby mohli svou duchovní funkci vykonávat⁹⁰. Takto si strana, samozřejmě s nezbytnou kontrolou, zajistila jejich loajálnost. Pokud loajální nebyli, pochopitelně jim činnost nebyla umožněna.

Ani církevním hodnostářům se nevyhnuly zinscenované procesy, kde byli obžalováni často obviňováni ze špionáže pro Vatikán (sídlo římskokatolické církve), který byl zapleten podle komunistické ideologie do sítě světového imperialismu⁹¹. V roce 1950 také došlo v rámci „akce K“⁹² a následně „akce R“⁹³ k likvidaci klášterů – řeholníci byli

⁸⁶ Kulak je majetnější sedlák, rolník vykořisťující méně majetné (HAVRÁNEK a kol.: *Slovník spisovného jazyka českého*. Dostupné online z: <https://bara.ujc.cas.cz/ssjc/search.php?hledej=Hledat&heslo=kulak&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no> (cit. 2. 1. 2021))

⁸⁷ BLAŽEK, P.: *Počty nuceně vystěhovaných selských rodin v Československu 1948-1960* in ROKOSKÝ, J.; SVOBODA, L.: *Kolektivizace v Československu*. Praha 2013, s. 229.

⁸⁸ RYCHLÍK 2020, s. 117.

⁸⁹ ROKOSKÝ, SVOBODA 2013, s. 117.

⁹⁰ RYCHLÍK, s. 119.

⁹¹ *Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení* [propagandistický dokument]. Režie: P. Freiman. ČSR 1950. Čas: 9:55-10:20

⁹² VLČEK, V.: *Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948-1964*. Olomouc 2004, s. 61 a 70.

⁹³ Tamtéž, s. 79.

nejprve internování a poté částečně nahnání do civilních životů. Internace pokračovala u těch, kteří odmítli řeholi opustit. Klášterní majetek byl zabrán ve prospěch státu⁹⁴.

Zrůdnost jednání a vykonstruovanost těchto procesů (ať už s církevními hodnostáři, nebo i z jiných sfér společnosti) ilustruje zatčení a následné umučení faráře **Josefa Toufara** (dle komunistů inscenátora Číhošťského zázraku⁹⁵) při výsleších prováděných StB⁹⁶. J. Toufar se pro komunisty zcela jistě nechtěně stal novodobým mučedníkem církve. V Číhošti se o jeho smrti dozvěděli až s velkým časovým odstupem. Naproti tomu perfektně zinscenované procesy s církevními hodnostáři byly veřejnosti představovány obdobně jako procesy politické, o nichž bude řeč níže.

1.6.3. Politické procesy

Logicky se i po převzetí moci komunisty stále v Československu našli ti, kteří s komunistickým směřováním vlády nesouhlasili a demonstrovali. Jednou z největších příležitostí se stal státní pohřeb E. Beneše (zemřel 3. září 1948⁹⁷). Komunisté i v reakci na to důsledněji začali připravovat další represe proti reakci. Za Zákon na ochranu lidově demokratické republiky⁹⁸ (později nahrazený Trestním zákonem⁹⁹) se jim velmi šikovně podařilo schovat možnost trestání jakéhokoli přečinu, který byl posouzen jako konání proti zájmům republiky. Zákon vycházel z obdobného prvorepublikového, ale právě velezrada už nebyla podmiňována násilnými činy, což vedlo k možnosti zahájit politické procesy¹⁰⁰. Na základě těchto trestních zákonů (s přispěním zákona o zřízení pracovních táborů) začal režim v jednotlivých krocích likvidovat své politické a myšlenkové odpůrce, příslušníky organizací, které s režimem nesympatizovaly, zástupce náboženských obcí a později se obrátil i do vlastní řad.

Soudnictví navíc fakticky přestalo být nezávislým, ačkoliv se tak navenek a zákonně tvářilo. Nejdůležitější slovo v procesu měl prokurátor, jehož návrhy na tresty a jejich

⁹⁴ VLČEK 2004, s. 79.

⁹⁵ Při mši 11. prosince 1949 se během Toufarova kázání několikrát vychýlil kříž na hlavním oltáři místního kostela.

⁹⁶ DRAŠNER, F.: *Číhošťský zázrak: zpráva o P. Josefu Toufarovi*. Praha 2002, s. 78.

⁹⁷ HANZAL, J.: *Edvard Beneš*. Praha 1994, s. 51.

⁹⁸ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 231/1948 Sb., *Zákon na ochranu lidově demokratické republiky*. Dostupné online z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=231&r=1948> (cit. 12. 12. 2020)

⁹⁹ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 231/1948 Sb., *Trestní zákon*. Dostupné online z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=86&r=1950> (cit. 12. 12. 2020)

¹⁰⁰ RYCHLÍK 2020, s. 124.

odůvodnění byly pro soudce prakticky závaznými. Prokurátor byl navíc prodlouženou rukou komunistického aparátu, a dá se tedy říct, že stejně jako v případech „čarodějnických procesů“ ve středověku i zde bylo rozhodnuto dopředu, často bez důkazů (nebo se zmanipulovanými a zfalšovanými) a přiznání bylo často vynuceno mučením, nelidským zacházením a nemělo s realitou vůbec nic společného¹⁰¹. V komunistických procesech také hráli velkou úlohu poradci ze SSSR, kteří často do procesů zasahovali a řídili další postup podle zkušeností ze své domoviny.

Politické procesy komunisté vedli už od převzetí moci v roce 1948, jejich rozsah ale výrazně s přibývajícimi roky narůstal. Jeden takový monstrózní proces, který se odehrál na přelomu května a června 1950, soudil skupinu kolem významné političky, za druhé světové války vězněné odbojáčky, **dr. Milady Horákové** a byl komunistickou propagandou prezentován na veřejnosti v opulentní podobě¹⁰². Skupina bývalých protikomunisticky smýšlejících členů sociální demokracie, národně socialistické strany a lidovců byla obviněna ze špionáže a úkladů o republiku (tedy vlastizrady)¹⁰³. Mezi obžalovanými byl i historik a bývalý člen KSČ Závěš Kalandra¹⁰⁴. V procesu padly čtyři rozsudky trestu smrti oběšením (M. Horáková, Z. Kalandra, J. Buchal, O. Pecl), které byly vykonány navzdory četným žádostem o milost zaslaným z různých koutů světa (mimo jiných i od významného fyzika Alberta Einsteina)¹⁰⁵. Další obvinění byli odsouzeni k mnohaletým trestům odnětí svobody. Po tomto hlavním procesu následovaly ještě další, ve kterých padly další rozsudky odnětí svobody i tresty smrti. V mnohém stále ještě „poblouzněná“ československá veřejnost (včetně významných osobností kulturního a sportovního života) o exemplární trest pro souzené často sama žádala¹⁰⁶.

Politické procesy směřovaly, stejně jako v dalších státech východního bloku, k vrcholu, kterým mělo být odhalení protistátního spiknutí a provedení čistky uvnitř

¹⁰¹ RYCHLÍK 2020, s. 126.

¹⁰² Ministerstvo spravedlnosti ČSR: *Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice: Horáková a společníci*. Praha 1950.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ BOUČEK, J.: *27.6.1950 - poprava Závěše Kalandry: česká kulturní avantgarda a KSČ*. Praha 2006, s. 149.

¹⁰⁵ *Telegram Alberta Einsteina prezidentu Klementu Gottwaldovi 14. 6. 1952*. Dostupné online z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1829552-nezachranila-ji-ani-einsteinova-prosba-pred-66-lety-komuniste-popravili-miladu> (cit. 8. 1. 2021)

¹⁰⁶ Rudé právo: *Vydání 31. 5. 1950 in Archiv ÚČL AV ČR*. Dostupné online z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1950/5/31> (cit. 8. 1. 2021).

strany. Zatčení tak byli pro buržoazně nacionalistické smyšlení¹⁰⁷ Vladimír Clementis, Gustáv Husák a další. Jejich jednání, za které měli být souzeni, se mělo podobat tomu, které změnilo poměry v Jugoslávii a vedlo k roztržce se SSSR¹⁰⁸. Do událostí tohoto období ale zasáhla proměna zahraniční politiky SSSR ve vztahu ke státu Izrael a s tím spojená otázka vnímání judaismu, a tak byl třeba G. Husák, který do této „škatulky“ nezapadal, souzen v samostatném procesu. Pomyslnou hlavní „obětí“¹⁰⁹ protižidovského směřování procesu¹¹⁰, ve který se tato čistka uvnitř strany proměnila, se stal generální tajemník ÚV KSČ **R. Slánský**. Muž, který se sám podílel na přípravě prvních procesů, a byl tak zodpovědný za mnoho zmařených životů, byl postupně sám vpleten do této sítě a zbavován funkcí, než byl v listopadu 1951¹¹¹ zatčen a o rok později v zinscenovaném procesu s dalšími souzen. Prokuratura ve spolupráci se sovětskými poradci vytvořila ze skupiny čtrnácti obžalovaných „protistátní spiklenecké centrum“, které muselo spolu se všemi účastníky procesu sehrát divadlo podle předem připraveného, moskevskými poradci a K. Gottwaldem potvrzeného, scénáře. Jedenáct osob bylo odsouzeno k trestu smrti, tři k doživotnímu žaláři¹¹². Další procesy následovaly i v další letech, jejich monstróznost už ovšem ve srovnání s procesem s R. Slánským a jeho skupinou byla o poznání menší.

Atmosféra strachu plynoucí z represí, stranických čistek, zatýkání a propagandy se v období kolem roku 1952 rozjela naplno, což způsobovalo obrovskou nejistotu, často i u vrcholných představitelů režimu. Sami si totiž vyzkoušeli na příkladu R. Slánského, že ani ti nejvyšší postavení nemohou být v klidu. Sám K. Gottwald sice k J. V. Stalinovi vzhlížel, zároveň z něho měl ale obrovský strach. Krátce před smrtí zjistil, že i on sám je odposloucháván. Zemřel 14. března 1953 jen krátce po návratu z Moskvy z pohřbu J. V. Stalina¹¹³. Vzájemně úzce provázané režimy SSSR a ČSR ještě nějakou dobu setrvačně držely obdobný kurz.

¹⁰⁷ RYCHLÍK 2020, s. 130.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 129.

¹⁰⁹ Je trochu odvážné v případě jednoho z nejdůležitějších inscenátorů převratu a prvních politických procesů v ČSR hovořit jako o oběti, proto je uvedeno toto slovo v případě R. Slánského v uvozovkách.

¹¹⁰ KAPLAN 2009, s. 108.

¹¹¹ Tamtéž, s. 263-265.

¹¹² Ministerstvo spravedlnosti ČSR: *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*. Praha 1953.

¹¹³ KAPLAN 2009, s. 165.

1.7. Tání a tuhnutí v 50. letech

V Československu byl na počátku 50. let stále aktuální přidělový systém, který se komunisté snažili za každou cenu konečně zrušit, a tak 30. května – 1. června 1953 provedli měnovou reformu¹¹⁴. To se ovšem mezi občany nesetkalo s pochopením, protože téměř všichni přišli o ohromnou část finančních úspor (komunisty nevyjímaje). Čím vyšší sumu totiž lidé měli, tím měli také méně výhodnější kurz výměny¹¹⁵. Přípravy na reformu probíhaly v utajení, ačkoliv pro svou rozsáhlost celý proces nenápadně unikal na veřejnost. V reakci na ožebračení lidí proběhla první velká vlna nevole proti režimu, která přinesla stávky a demonstrace napříč republikou. Policie s pomocí Lidových milicí ovšem situaci v zemi stabilizovala. A. Zápotocký a ÚV KSČ v čele s **Antonínem Novotným** navíc provedli určité dílčí změny v hospodářství, aby rozbouřené dělníky uklidnili, několikrát nechali také snížit ceny zboží.¹¹⁶ Toto vše ale vedlo spíše ke skutečnosti, že na trhu byl akutní nedostatek zboží. Zároveň se také výrazně zpomalil proces kolektivizace¹¹⁷.

K výrazným změnám napříč celým východním blokem států přispěl XX. sjezd KSSS, kdy v tajném referátu první tajemník strany **Nikita Sergejevič Chruščov** poprvé zkritizoval tzv. kult Stalinovy osobnosti a na základě šetření zvláštní komise mu přisoudil čistky z třicátých let¹¹⁸. Ačkoliv byl projev tajný, světem se brzy začal šířit až nebývalou rychlostí. V době, kdy se v Praze nad Vltavou tyčil teprve chvíli předtím odhalený obrovský kolos Stalinova pomníku od Otakara Ševce, se vedení státu zabývalo otázkou, jak se ke kritice postavit. Vzhledem k provázanosti režimů se totiž začala objevovat i obdobná reakce na některé z procesů i směřování politiky v Československu. Znovu se v souvislosti s tím obnovily snahy po menší centralizaci (pochopitelně od slovenských politiků) a určitý úder pod pás KSČ přinesl i II. sjezd československých spisovatelů, který se v některých příspěvcích v diskusi vůči režimu (a nejen jeho vztahu ke kultuře) výrazně vymezil¹¹⁹. Se svými referáty, které vzbudily výrazný ohlas, vystoupili například Jaroslav

¹¹⁴ JIRÁSEK, Z.; ŠŮLA, J.: *Velká peněžní loupež v Československu 1953, aneb, 50:1*. Praha 1992, s. 7.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 86-88.

¹¹⁶ RYCHLÍK 2020, s. 143.

¹¹⁷ PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa II*. Praha 2009, s. 613.

¹¹⁸ KILEV, M.: *Chruščov a rozpad Sovětského svazu: (pokus o analýzu referátu N.S. Chruščova, který přednesl na uzavřeném zasedání ÚV KSSS 25. února 1956)*. Říčany u Prahy 2000, s. 98.

¹¹⁹ RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století, 2. díl: Česko-slovenské vztahy 1945-1992*. Praha 1998, s. 172-3.

Seifert nebo František Hrubín. Zároveň také v tomto období došlo k určitému omezení cenzury.

Ačkoliv prezidentem byl A. Zápotocký, faktickou moc v republice držel v rukou první tajemník ÚV KSČ A. Novotný, který se jen těžce smiřoval s veškerou kritikou. Reagovat ale bylo nutné, a tak například svolil (ač velice nerad, protože byl zastáncem tuhého centralismu) k rozšíření pravomoci slovenských orgánů¹²⁰. Na druhou stranu v této první vlně kritiky ustál otázku politických a soudních rehabilitací, kdy sice komise pochybení v proběhlých procesech našla, ale k reálným rehabilitacím docházelo jen sporadicky. A. Novotný a ÚV KSČ navíc obratně využili potlačeného povstání v Maďarsku v roce 1956. Ač je povstání vyděsilo, veřejně ho odsoudili a na jeho příkladu ukazovali, kam by mohla situace v Československu při nezodpovědnosti zajít¹²¹. Spousta československých občanů byla vývojem událostí v Maďarsku totiž také velmi zděšena¹²². Od roku 1956 tedy postupně docházelo k opětovnému tuhnutí poměrů, k opětovným čistkám a v plném rozsahu byla obnovena i kolektivizace.

1.8. Myšlenky o směřování socialismu v 60. letech

Na konci 50. let přišlo na řadu řešení otázky zastaralosti ústavy, která navíc nevyhovovala kvůli zaručení mnoha svobod, které komunisté ignorovali a porušovali. V roce 1960 tak vstoupila v platnost nová ústava¹²³, která oficiálně proklamovala, že v Československu bylo **dosaženo socialismu**¹²⁴, změnila tedy i název státu na **Československá socialistická republika** (dále ČSSR) a státní znak. Tento znak se stal předmětem kritiky (především zpětně po roce 1989), protože z pohledu heraldiky obsahuje mnoho chyb¹²⁵. Ve čtvrtém článku navíc ústava jasně uvádí, že vedoucí roli ve státě má KSČ. Nová ústava také významně omezila autonomii Slovenska, a došlo tak

¹²⁰ RYCHLÍK 1998, s. 174.

¹²¹ KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa: Doba tání 1953-1956*. Brno 2005, s. 579-596.

¹²² Tamtéž, s. 486-491.

¹²³ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 100/1960 Sb. Ústavní zákon ze dne 11. července 1960: Ústava Československé socialistické republiky. Dostupné online z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html (cit. 7. 1. 2021)

¹²⁴ Tamtéž, část Prohlášení.

¹²⁵ Například jde použití pavézy jako podkladu, odstranění zlaté koruny z hlavy lva a nahrazení rudou hvězdou, nesmyslné začlenění štítu zastupujícího Slovensko.

podle vizí A. Novotného k opětovnému utužení centralismu. Po tomto oficiálním přihlášení se k socialismu pozvolna pevný režim začal znovu povolovat.

1.8.1. Československo před pokusem o reformu

Počátek 60. let byl v ČSSR ve znamení narůstajících hospodářských problémů – centrálně řízená ekonomika se potýkala se zastaralostí technického vybavení továren, nízkou produktivitou práce, a republika tak postupně začala zaostávat i za státy, před nimiž mívala původně v životní úrovni navrch¹²⁶. Ředitel ekonomického ústavu ČSAV Ota Šik a jeho tým byli pověřeni návrhem rozplánování ekonomické obrody, a tak významně ovlivnil ekonomické chování státu v 60. letech. Podniky podle teoretických plánů skupiny kolem O. Šika měly začít vytvářet zisk, ne pouze plnit plán¹²⁷. Ne všechny části reformních ekonomických myšlenek byly uvedeny v život, částečně byly shledány dokonce reakčními, část z nich se ale prosadila a vedla například ke zvýšení produktivity práce.

Republika se začala postupně od počátku 60. let také otevírat světu (podpora turistického ruchu, četnější povolení ke krátkodobému výjezdu), došlo ke schválení zákoníku práce, nového trestního řádu a zákona, což dalo základ k jistému vymanění se některých soudců z vlivu strany¹²⁸.

Velkou otázkou se stala rehabilitace odsouzených v procesech z 50. let. Samozřejmě se k ní přistupovalo se vši obezřetností a rozhodně se netýkala všech odsouzených, ale pečlivě vybraných jmen. Někteří odsouzení tak byli propuštěni při amnestiích v letech 1960 a 1962¹²⁹. A. Novotný se obával například rehabilitace tzv. buržoazních nacionalistů (v čele s G. Husákem), protože by na tom mohli založit svůj návrat do politiky a znovuoobnovení snah o slovenskou autonomii¹³⁰. Po mnoha zasedáních komisí, dalších návazných orgánů a prostudování mnoha průkazných materiálů nakonec byly zrušeny

¹²⁶ RYCHLÍK 2020, s. 174.

¹²⁷ ŠULC, Z.: *Vznik a potlačení ekonomické reformy v Československu 1965-1969* in KOHNOVÁ J. a kol.: *Padesátá a šedesátá léta v československých i světových dějinách sborník textů a přednášek*. Praha 2003, s. 77.

¹²⁸ RYCHLÍK 2020, s. 175.

¹²⁹ ROKOSKÝ, J.: *Amnestie 1960* in ÚSTR: *Paměť a dějiny 2011/01*. Praha 2011, s. 46.

¹³⁰ RYCHLÍK 2020, s. 178.

některé z rozsudků v politických procesech, a sice například nad skupinou R. Slánského nebo kolem G. Husáka.

Režim A. Novotného začal ztrácet půdu pod nohama i s odvoláním N. S. Chruščova z nejvyšších pozic politiky SSSR. Začalo tak znovu docházet k uvolňování cenzury, rozvoji společenského života a nabírání sil po reformě prahnoucích komunistů i jim nakloněných. Vůči politice se zároveň výrazně vymezila inteligence prostřednictvím IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů v roce 1967 (vystoupili např. J. Seifert, L. Vaculík, M. Kundera, P. Kohout, V. Havel ad.)¹³¹ Reakce režimu byla víceméně bezzubá a opětovného tuhnutí poměrů nedosáhla.

1.8.2. Pražské jaro 1968

Opozice ve straně, nemotornost vystupování, jistá zkosnatělost, špatná ekonomická situace a také strahovské události z roku 1967¹³² vedly na začátku roku 1968 k nahrazení A. Novotného v nejvyšší stranické funkci **Alexandrem Dubčekem**¹³³. Tato opozice, která A. Novotného víceméně odstavila od politického dění se následně začala štěpit na reformní a konzervativní křídlo. Slovenská část ÚV se nadále vehementně zabývala otázkou federalizace (do čela ÚV KSS se na místo stranicky povýšeného A. Dubčeka dostal Vasil Biľak).¹³⁴

V březnu 1968 bylo rozhodnuto o předběžném zrušení cenzury (definitivně zrušena byla v červnu¹³⁵), aktivizoval se tím občanský život, lidé spustili debaty, diskuse a začali se naplno opět zajímat o politické a sociální dění. Tento krok se jevil jako velice nečekaný a pro zemi s totalitním vedením naprosto neobvyklý. Velký rozmach vzápětí zaznamenalo také kulturní dění – filmová, divadelní a další produkce. Ještě téhož měsíce abdikoval na pozici prezidenta po provalených aférách A. Novotný a na jeho místo byl zvolen **L. Svoboda**, válečný veterán a únorový ministr národní obrany¹³⁶. ÚV KSČ byl

¹³¹ RYCHLÍK 2020, s. 184-5.

¹³² Pochod asi 2000 studentů z kolejí na Strahově, který protestoval 31. října 1967 proti výpadkům proudu, byl brutálně rozeznán Veřejnou bezpečností.

¹³³ BENČÍK, A.: *Téma: Alexander Dubček: Pražská jar '68, "Normalizácia", Nežná revolúcia '89*. Praha 2010, s. 24.

¹³⁴ BIĽAK, V.: *Až po mé smrti*. Praha 2014, s. 86.

¹³⁵ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 84/1968 Sb.: *Zákon, kterým se mění zákon č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích*. Dostupný online z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=84&r=1968> (cit. 7. 1. 2021).

¹³⁶ RYCHLÍK 2020, s. 199.

schválen v dubnu tzv. akční program¹³⁷ – v hospodářské politice se mělo pokračovat ve směřování O. Šika, v mnoha směrech mělo dojít k demokratizaci politiky i společnosti, Slovensku byl navíc dán příslib federalizace republiky. Do čela výboru nové vlády Oldřicha Černíka, která měla tento krok připravit, byl zvolen G. Husák.¹³⁸

Na straně konzervativních komunistů, kteří se na změny dívali velice skepticky, stály i Lidové milice, vůči nimž se např. vymezil Ludvík Vaculík v manifestu **Dva tisíce slov** (publikován 27. června 1968 v Literárních listech).¹³⁹ Spisovatel zároveň upozorňoval, že KSČ se může opřít o občany pouze, pokud bude dodržovat svobodu slova a držet demokratizační kurz politiky¹⁴⁰. Proti tomuto směřování politiky se stále hlasitěji začali vyjadřovat představitelé dalších socialistických zemí, především z Polska a NDR, kteří do věci zažadovali i nejvyššího muže SSSR, **Leonida Iljiče Brežněva**.

Zpočátku pouhé vymezení se vůči československé cestě nahradil postoj, který jasně proklamoval záměr vměšovat se do záležitostí kteréhokoli ze států v případě, že další státy Varšavské smlouvy¹⁴¹ budou cítit ohrožení socialismu v něm (později vešel ve známost jako Brežněvova doktrína).¹⁴² Vrcholem jednání se staly schůzky v Čierné nad Tisou a v Bratislavě, které se odehrály na přelomu července a srpna¹⁴³. Rezoluce, která v Bratislavě byla přijata, byla oběma stranami vyložena po svém. SSSR v ní viděl možnost obrany socialismu silou, ČSSR schválení pokračování reforem. V Bratislavě navíc došlo mezi konzervativci a členy sovětského byra k předání dopisu, který byl později vnímán jako tzv. zvací¹⁴⁴. V čele konzervativního „zdravého“ křídla komunistů stál už neochvějně V. Biľak.

¹³⁷ BENČÍK 2010, s. 27.

¹³⁸ RYCHLÍK 2020, s. 200.

¹³⁹ VACULÍK, L.: *Dva tisíce slov* in Moderní dejiny.cz. ČSSR 1968. Dostupné online z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/manifest-2000-slov-27-6-1968/> (cit. 7. 1. 2021).

¹⁴⁰ Tamtéž.

¹⁴¹ Varšavská smlouva bylo vojenské uskupení států sovětského bloku, které vzniklo jako protiváha k NATO.

¹⁴² RYCHLÍK 2020, s. 227.

¹⁴³ VALENTA, J.; DUBČEK, A.; ÚMV.: *Sovětská intervence v Československu 1968: anatomie rozhodnutí*. Praha: 1991, s. 9.

¹⁴⁴ JANÁČEK, F.; MICHÁLKOVÁ, M.: *Příběh zvacího dopisu* in Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR: *Soudobé dějiny* Roč. I, č. 1 (1993), s. 87-101

L. I. Brežněv a zástupci dalších států Varšavské smlouvy (vyjma Rumunska) se už od dubna 1968 připravovali na možnost zasáhnout v Československu silou¹⁴⁵. A. Dubček postupně ztrácel zbytky důvěry L. I. Brežněva, protože se nezdálo, že pravicové a kontrarevoluční tendence potlačuje. V neděli 18. srpna padlo definitivní rozhodnutí o intervenci do ČSSR¹⁴⁶. Zúčastnit se jí měla vojska SSSR, Polska, Maďarska, Bulharska s podporou NDR (kvůli vzpomínkám na ne tak vzdálenou válečnou minulost bylo rozhodnuto o faktické minimální účasti německých divizí)¹⁴⁷.

1.8.3. Okupace 1968

V pozdních nočních hodinách 20. srpna 1968 překročila tato vojska jinak ve Varšavské smlouvě s Československem spřátelených zemí hranice ČSSR a zahájila vojenskou okupaci. Akci ještě během noci ÚV KSČ ve schváleném prohlášení odsoudil a poznamenal napřímo, že vojska nebyla zvána¹⁴⁸. Kromě této rezoluce okupaci odsoudilo i Národní shromáždění a vláda¹⁴⁹. Velkou část vedení strany (včetně A. Dubčeka, F. Kriegela¹⁵⁰, O. Černíka ad.) zajali v ranních hodinách 21. srpna Sověti a transportovali jako zajatce do ukrajinské části SSSR.¹⁵¹ V. Biřák a další kolaboranti nedokázali na žádné stranické úrovni sehnat dostatečnou podporu pro schválení rezoluce o legitimitě okupace. Ministr zahraničních věcí Jiří Hájek navíc proti okupaci otevřeně protestoval v New Yorku před Radou bezpečnosti OSN¹⁵². Ze států, ve kterých byly u moci socialistické vlády, odsoudilo okupaci Rumunsku a Jugoslávii. Na odpor se oproti původnímu sovětskému plánu stavělo také samo československé obyvatelstvo.

Sovětům se nepodařilo nastolit zamýšlenou revoluční dělnicko-rolnickou vládu, jako se například povedlo v Maďarsku dvanáct let předtím¹⁵³. Na odpor proti jejímu jmenování

¹⁴⁵ BENČÍK 2010, s. 27.

¹⁴⁶ RYCHLÍK 2020, s. 227.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 228.

¹⁴⁸ MACEK, J.; PREČAN, V.: *Sedm pražských dnů: 21.-27. srpen 1968*. Dokumentace. Praha 1990, s. 19.

¹⁴⁹ RYCHLÍK 2020, s. 229.

¹⁵⁰ František Kriegel byl v období Pražského jara členem ÚV KSČ, jako jediný odmítl podepsat Moskevský protokol a v 70. letech byl signatářem Charty 77. Pro své myšlenky byl konzervativcům a Moskvě velkým trnem v oku.

¹⁵¹ DUBČEK, A.; ŠIMEČKOVÁ, E.; HOCHMAN, J.; ŠEDIVÝ, L: *Naděje umírá poslední: vlastní životopis Alexandra Dubčeka*. Praha 1993, s. 196.

¹⁵² HÁJEK, J.: *Pracovní text projevu J. Hájka, předneseného v Radě bezpečnosti OSN, s požadavkem plného obnovení svrchovanosti Československa*. Online dostupné z: <http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/824.pdf> (cit. 6. 1. 2020)

¹⁵³ RYCHLÍK 2020, s. 232.

se postavil i prezident L. Svoboda. Do nejvyššího vedení KSČ se v krizové situaci dostal na jednodenním narychlo svolaném vysočanském sjezdu G. Husák (V. Biřák, A. Indra a další kolaboranti zvoleni nebyli)¹⁵⁴. Právě G. Husáka, ale zároveň i nezvolené konzervativce, přizval L. Svoboda k účasti při jednáních zvláštní delegace v Moskvě. Jednání se směli zúčastnit i dříve zajatí politici. Československá delegace neměla větší šanci na úspěch, a tak se v tzv. Moskevském protokolu¹⁵⁵ zavázala k znovuoobnovení cenzury, zrušení výsledků vysočanského sjezdu (i přesto ve vedení zůstal nadále G. Husák), připravení dokumentů k legalizaci přítomnosti vojsk (po roce 1968 zůstala pouze vojska SSSR) na území ČSSR. Oplátkou mělo být, že v případě příznivého vývoje budou vojska stažena na určená území, popř. z celé země¹⁵⁶. Tomu ale málokdo z přítomných nejspíš mohl uvěřit. Jednání L. Svobody se tak pro československou stranu stalo víceméně kontraproduktivním. Pragmaticky smýšlející G. Husák navíc během jednání pochopil, že nemá cenu lpět nadále na původních postojích a zařadil se do konzervativního křídla strany¹⁵⁷. Obdobně jako v předchozích letech s osudovou osmičkou na konci, Československo zůstalo na situaci samo a pomoci se (i kvůli pravděpodobné snaze USA a západních států držet se dle zásady status quo nastolené podoby Evropy) nedočkalo.

1.8.4. Nástup normalizace

Již krátce po návratu delegace z Moskvy bylo patrné, že další reformy budou mít jen velice obtížnou cestu k tomu, aby spatřily světlo světa. Na konci srpna bylo rozhodnuto o znovuoobnovení cenzury¹⁵⁸ a necelý měsíc poté o ostraze státních hranic (i díky této časové prodlevě od okupace stihlo mnoho Čechoslováků skrze víceméně otevřené hranice emigrovat)¹⁵⁹. Ještě během října se uskutečnila další jednání o přítomnosti vojsk SSSR, smlouva legitimizující jejich přítomnost (po vzoru polské a maďarské) byla následně

¹⁵⁴ RYCHLÍK 2020, s. 230.

¹⁵⁵ DUBČEK; ŠIMEČKOVÁ; HOCHMAN; ŠEDIVÝ 1993, s. 211.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 203 a 209.

¹⁵⁷ RYCHLÍK 2020, s. 233.

¹⁵⁸ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 127/1968 Sb. *Zákon o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků*. Dostupné online z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=127&r=1968> (cit. 7. 1. 2021).

¹⁵⁹ RYCHLÍK 2020, s. 275.

přijata i Národním shromážděním. Smlouva neměla stanoveno datum konce platnosti, a rozhodla tak o permanentní okupaci¹⁶⁰.

Nadále probíhala příprava federalizace republiky, ke které také po podzimním schválení a podpisech od 1. ledna 1969 došlo¹⁶¹. Právně tedy vznikly dvě republiky (Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika) sdružené do federace. Každá z republik měla svůj parlament a vládu. Federace jako celek pak měla totéž s pravomocemi týkajícími se stěžejních témat jako byla obrana, zahraniční politika, finance atp. S ohledem na sovětský požadavek po utužení režimu bylo ale nutné slovenskou samosprávu nadále výrazně limitovat¹⁶².

Českoslovenští občané, jak už bylo uvedeno, proti okupaci protestovali (otevřené protesty, otáčení tabulek a označníků u silnic atp.) a v prvních okamžicích po 21. srpnu vyslovovalo podporu A. Dubčekovi a nejvyššímu vedení KSČ velké množství za běžných okolností s komunistickou mocí nesympatizujících lidí¹⁶³. Četné demonstrace probíhaly ještě během podzimu 1968. Čím více se ale možnost stažení vojsk a návratu demokratizačního a reformního dění vzdalovala a zdála se méně reálnou, také aktivita společnosti upadala.

Proti úpadku společenské aktivity, obnově cenzury a dalším bodům pomalu nastupující normalizace se snažilo protestovat několik „lidských pochodů“ – Jan Palach, Jan Zajíc, Evžen Plocek a další¹⁶⁴. Pohřeb prvního z jmenovaných ještě národ vyburcoval a stal se velkou manifestací proti okupantům a nově nastolovaným pořádkům na cestě k tuhnutí režimu, další protestní akty byly už cenzurou vytlačovány z mediálního prostoru a veřejnost se o nich často ani nedozvěděla.

¹⁶⁰ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 11/1969 Sb. *Vyhláška ministerstva zahraničních věcí o Smlouvě mezi vládou Československé socialistické republiky a vládou Svazu sovětských socialistických republik o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území Československé socialistické republiky*. Dostupné online z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=11&r=1969> (cit. 7. 1. 2021).

¹⁶¹ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 143/1968 Sb. *Ústavní zákon ze dne 27. října 1968 o československé federaci*. Dostupné online z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1968.html (cit. 7. 1. 2021).

¹⁶² RYCHLÍK 2020, s. 243.

¹⁶³ Česká televize: *Václav Havel a Jan Třiska ve vysílání studia Sever v roce 1968*. [zvukový záznam] Dostupné online z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/12398563569-televizni-vysilani-v-srpnu-1968/268531346430004-vaclav-havel-a-jan-triska-v-liberci/> (cit. 7. 1. 2021).

¹⁶⁴ JEŽEK, V.; LUKEŠ, K.; PROKŠ, P.: *Čas normalizace: Československo v letech 1968-1989*. Praha 1991, s. 14.

Dalších demonstrací, které byly spojeny s velkými vítězstvími hokejové reprezentace nad sovětskými hokejisty na mistrovství světa 1969 ve Švédsku¹⁶⁵, vedení SSSR využilo k definitivnímu odstranění reformních politiků – na konci dubna 1969 tak z nejvyšší stranické funkce odstoupil A. Dubček (nejprve odsunut do tehdy méně významné funkce předsedy Federálního shromáždění, poté působil jako velvyslanec v Turecku, než byl vyloučen ze strany a poté neustále sledován StB). Fakticky prvním mužem strany i státu se stal G. Husák¹⁶⁶. Definitivní tečku za reformními snahami a Pražským jarem, zdá se, učinil zásah československých bezpečnostních složek proti demonstracím k prvnímu výročí okupace a následné přijetí tzv. pendrekového zákona (ten podepsala právě i ikona Pražského jara – A. Dubček)¹⁶⁷.

1.9. Komunistická diktatura v letech 1969-1989

Normalizace a pád režimu na konci osmdesátých let už přímým předmětem této práce nejsou, a tak následující řádky budou pouze stručným a značně zjednodušeným shrnutím druhé poloviny komunistické diktatury v Československu.

1.9.1. Normalizace v 70. a 80. letech

Už od okupace, v největším rozsahu pak v následujících dvou letech, probíhaly stranické čistky, které měly stranu zbavit reformistů a znovu plně sjednotit. G. Husák se v politickém směřování snažil odkazovat na původní myšlenku socialismu z roku 1948¹⁶⁸. Brzy ale pochopil, že upadá politická aktivita občanů, kteří po okupaci a okamžicích po ní sice věřili socialismu, ale jejich nadšení a angažovanost byly ty tam. Vznikla tedy myšlenka **reálného socialismu** (ať si lidé myslí, co chtějí, neprotestují a sem tam se ukáží venku vlajčkou)¹⁶⁹. Stát a strana se zároveň řídili dogmaty uveřejněnými v dokumentu z roku 1970 Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ¹⁷⁰.

¹⁶⁵ BENČÍK 2010, s. 68-69.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 73.

¹⁶⁷ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 99/1969 Sb. *Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku*. Dostupné online z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=99&r=1969> (cit 7. 1. 2021).

¹⁶⁸ RYCHLÍK 2020, s. 270.

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ ÚV KSČ: Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Praha 1988.

V ekonomické oblasti se opět režim vrátil k pětiletým plánům a úzké provázanosti se SSSR¹⁷¹. Životní úroveň sice postupně skutečně rostla (byť ne o tolik, kolik si režim vytyčil), nicméně nedostatek zboží (především dováženého) a jeho nedostatečná kvalita byly denním chlebem. Strana se snažila pro občany nadále držet nízké ceny, čímž neúměrně zatěžovala státní kasu¹⁷². Mzdová politika ve státě byla stále nastavena značně demotivujícím způsobem, což nadále negativně ovlivňovalo pracovní výkony a produktivitu práce¹⁷³.

V roce 1975 byl přijetím zvláštního zákona¹⁷⁴ odstraněn z prezidentské pozice těžce nemocný L. Svoboda a nahrazen byl samotným G. Husákem¹⁷⁵. Ten tedy opět po letech spojil nejvyšší stranickou a státnickou funkci do jedné osoby. Stranické vedení se na mnoho let stabilizovalo a G. Husák měl v něm velkou podporu (předsedou federální vlády byl například 18 let Lubomír Štrougal)¹⁷⁶. Po celou dobu normalizace zároveň probíhaly četné represe vůči odpůrcům režimu, už se ale prakticky nekonaly téměř žádné pompézní politické procesy podobné těm z 50. let. Další oporou režimu prostřednictvím zastrasování a šikany se stala StB.

Velký úpadek kvůli obnovené cenzuře (a nutno říct, že i značně zpřísněné) zaznamenala kulturní scéna. Mnoho autorů kvůli zákazu publikovat emigrovalo, nebo vydávalo svá díla ilegálně (v samizdatu). V zahraničí tak začala vznikat exilová nakladatelství (např. Sixt-Eighty Publishers)¹⁷⁷ a někteří další spisovatelé se zcela přizpůsobili nové situaci (M. Kundera ve Francii začal psát později francouzsky)¹⁷⁸.

Po finálních jednáních na Helsinské konferenci v roce 1975 se i Československo přihlásilo k dodržování základních lidských práv¹⁷⁹, ale obdobně jako v dalších sovětských satelitech se praxe od teorie výrazně (v negativním smyslu) lišila. Proti tomu

¹⁷¹ RYCHLÍK 2020, s. 281.

¹⁷² JEŽEK; LUKEŠ; PROKŠ 1991, s. 19-20.

¹⁷³ Tamtéž.

¹⁷⁴ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 50/1975 Sb. *Ústavní zákon, kterým se doplňuje čl. 64 ústavního zákona č. 143/1968 Sb., o československé federaci*. Dostupné online z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=50&r=1975> (cit. 7. 1. 2021).

¹⁷⁵ JEŽEK; LUKEŠ; PROKŠ 1991, s. 18.

¹⁷⁶ RYCHLÍK 2020, s. 288.

¹⁷⁷ SALIVAROVÁ, Z.; HVÍŽDALA, K.; ŠKVORECKÝ, J.: *Opustiš-li mne, nezahyneš: rozhovory se Zdenou Salivarovou a Josefem Škvoreckým*. Praha 2012, s. 30.

¹⁷⁸ KOSKOVÁ, H.: Milan Kundera. Jinočany 1998, s. 143.

¹⁷⁹ RYCHLÍK 2020, s. 294.

vystoupili například členové kapely The Plastic People of the Universe, následně odsouzení pro výtržnictví¹⁸⁰. Na základě těchto událostí vznikla iniciativa, jejíž úkolem mělo být na dodržování lidských práv v ČSSR dohlížet – Charta 77¹⁸¹. Mnoho signatářů pak bylo v následujících letech vězněno, šikanováno nebo případně donuceno k emigraci. Vrcholem silné kampaně proti chartistům a jako jistý protipól režim vymyslel „Provolání československých výborů uměleckých svazů“¹⁸², později známější jako „Anticharta“, pod níž se podepsali nejvýznamnější osobnosti československé veřejné kulturní scény¹⁸³.

1.9.2. Režim v letargii a jeho pád na konci 80. let

Jako N. S. Chruščov po kritice kultu J. V. Stalina výrazně ovlivnil na určitou dobu směřování nejen SSSR, stejně tak nástup **Michaila Sergejeviče Gorbačova** v roce 1985 do nejvyšší funkce KSSS totálně proměnil kurz politiky východního bloku¹⁸⁴. Pokulhávající supervelmoc krátce po jeho nástupu zahájila „perestrojku“ (přestavba) a „glasnost“ (otevřenost). Důsledky reforem se nutně musely projevit i v Československu. V roce 1987 odstoupil z nejvyšší stranické funkce G. Husák a jeho nástupcem byl zvolen **Miloš Jakeš**¹⁸⁵. Nový stranický šéf (oproti M. S. Gorbačovovi nebyl mladou tvář) a ÚV KSČ rozhodně neoplýval „mladickou“ energií a odmítal zásadní zásahy do fungování federace. Změny se měly dotknout maximálně ekonomiky, která v té době stagnovala a dále se nevyvíjela, což byl pochopitelně podstatný problém¹⁸⁶.

Ve druhé polovině osmdesátých let navíc výrazně narůstaly protestní a protirežimní aktivity způsobené i pronikajícími informacemi o přestavbě a demokratizaci na východě a v okolních zemích. V roce 1988 se konaly demonstrace při příležitosti výročí okupace a vzniku republiky¹⁸⁷. Režim přísně zasáhl proti demonstracím v lednu 1989 při tzv. Palachově týdnu¹⁸⁸. Rychlík uvádí, že byla v reakci na to upravena a obnovena

¹⁸⁰ RYCHLÍK 2020, s. 294.

¹⁸¹ JIČÍNSKÝ, Z.: *Charta 77 a právní stát*. Brno 1995, s. 16.

¹⁸² POKORNÁ, T.; KARLÍK, V.: *Anticharta*. Praha 2002, s. 5.

¹⁸³ RYCHLÍK 2020, s. 296.

¹⁸⁴ KOTYK, V.: *Michail Sergejevič Gorbačov: M.S. Gorbačov a Evropa*. Praha 1999, s. 3.

¹⁸⁵ JAKES, M.: *Dva roky generálním tajemníkem*. Praha 1996, s. 69.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 74-75.

¹⁸⁷ RYCHLÍK 2020, s. 310.

¹⁸⁸ VLADISLAV, J.; PREČAN, V.: *Horký leden 1989 v Československu: mimořádná publikace k znovuoobnovení časopisu Reportér*. Praha 1990.

platnost „pendrekového zákona“ z roku 1969¹⁸⁹. V červnu byl také uveřejněn dokument **Několik vět** (autorem byl Václav Havel, spoluautory další významné osobnosti disentu)¹⁹⁰. Dokument požadoval změnu oficiálních interpretací událostí roku 1968 a dialog s opozicí. Mnoho významných osobností kulturní a společenské sféry podpisem myšlenky dokumentu stvrdilo (H. Zagorová, J. Kemr, J. Menzel, J. Suchý, Z. Svěrák ad.) Stranickou reprezentací však byl rázně a tvrdě odmítnut¹⁹¹.

Stále více si M. S. Gorbačov zároveň uvědomoval vlastní hospodářské problémy v SSSR, a tak se začaly stejně častěji objevovat myšlenky (a v praxi se projevíly možná dříve, než se čekalo) o odstoupení od tzv. Brežněvovy doktríny. Jednotlivé často ekonomicky naprosto vyčerpané režimy se postupně ve východní Evropě začaly hroutit¹⁹². Bylo jen otázkou času, kdy dojde i na Československo. Rozbuškou pro konec komunistického režimu v zemi se staly události **17. listopadu 1989**, kdy na Národní třídě v Praze policie brutálně zasáhla proti demonstrujícím (převážně) studentům¹⁹³. Už dva dny na to se zkonsolidovalo Občanské fórum (OF), do jehož čela se formálně postavil V. Havel, a vznikla tak faktická opozice vůči straně. Vlna demonstrací, která zasáhla nejprve Prahu a později i celou republiku, doprovázená stávkami, předznamenala pád režimu. Do popředí se opět dostávali umělci, kteří měli zakázanou činnost nebo emigrovali (Marta Kubišová, Karel Kryl), na demonstracích se objevil i do té doby v ústraní žijící A. Dubček.

Komunisté nejprve nechtěli připustit změny a jednání zahájili jen opatrně (na první například nesměl vůdce „opozice“ V. Havel). O tom, v jak závažné situaci se ČSSR nachází, ale přestávalo být s narůstajícím napětím v ulicích pochyb. Začalo docházet k mocenským kolotočům, ať už v ÚV, přímo ve straně, nebo i ve vládách (odstoupil M. Jakeš, později i premiér L. Adamec). Proti demonstracím už ale nebyla nasazena ozbrojená moc – Lidové milice (ačkoli byly povolány), ani armáda. Od strany se odvrátila

¹⁸⁹ RYCHLÍK 2020, s. 311.

¹⁹⁰ ŠTOLBOVÁ, E. *Sametová historie*. Praha 2009, s. 66.

¹⁹¹ RYCHLÍK 2020, s. 312.

¹⁹² Tamtéž, s. 314.

¹⁹³ Tamtéž, s. 320-2.

i poslední opora – dělníci a média (především televize)¹⁹⁴. K OF se v rámci jednání přidala i slovenská Verejnost' proti násiliu (VpN)¹⁹⁵.

Velmi krátce po prvních jednáních byla oficiálně zrušena vedoucí úloha KSČ ve státě a k abdikaci dotlačen i G. Husák. Ještě před odstoupením jmenoval novou Vládu národního porozumění Mariána Čalfy, ve které byly zastoupeny i osobnosti OF a VpN.¹⁹⁶ Ještě v prosinci roku 1989 byl prezidentem zvolen V. Havel. Nové prozatímní vedení federace bylo postaveno před jednoznačný cíl – dovést zemi v roce 1990 k prvním svobodným volbám od roku 1946.

¹⁹⁴ RYCHLÍK 2020, s. 333-4.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 346-7.

¹⁹⁶ Informační centrum vlády: *Vláda národního porozumění*. Dostupné online z: <https://icv.vlada.cz/cz/tema/vlada-narodniho-porozumeni-prosinec-1989---cerven-1990-65374/tmplid-560/> (cit. 9. 1. 2021).

2. Filmová a seriálová zpracování problematiky

V následující části diplomové práce se zaměříme na filmové a seriálové zpracování některých důležitých milníků výše popsané historie Československa. Jednotlivých seriálů a filmů, které o jednotlivých událostech pojednávají, nebo se odehrávají na jejich pozadí, vzniklo už během komunistické totality nepřeberné množství a produkce se nezastavila ani se změnou politických poměrů. V delším časovém odstupu se scénáristé a režiséři pouští do dalších neprobádaných vod, nebo objasňují už několikrát zpracovaná témata z jiných úhlů pohledu a v optice dnešní demokratické společnosti.

2.1. Seriály

2.1.1. Gottwald

V roce 1986 Československá televize odvysílala nově natočený pětidílný seriál Gottwald, aby tak oslavila výročí nedožitých devadesátých narozenin prvního dělnického československého prezidenta K. Gottwalda. Celková stopáž seriálu se vyšplhala na 512 minut a na jejím velkorysém prostoru režisér Evžen Sokolovský představil divákovi dvacet let období boje komunistické strany o pozice v čele státu mezi léty 1928 a 1948. Vzhledem k tomu, že je dění zobrazeno optikou K. Gottwalda, na následujících řádcích bude pojednáno ve zkratce o všech epizodách.

Hlavní roli K. Gottwalda ztvárnil do dnešních dnů velmi známý a populární herec Jiří Štěpnička. Obsazení tohoto herce je stále ještě vnímáno jako jeden z obrovských paradoxů vzhledem k faktu, že jeho matka (ve své době velmi známá herečka Jiřina Štěpničková) byla ve vykonstruovaném procesu v 50. letech odsouzena k odnětí svobody na patnáct let (ve vězení jich nakonec strávila téměř deset). Natáčení seriálu se nedočkala, zemřela před jeho počátkem na podzim roku 1985¹⁹⁷.

Scénárista Jaroslav Matějka a dramaturg Jaroslav Homuta rozdělili dvacetiletí do pěti epizod. První z nich, *Generální tajemník*, mapuje období let 1928 a 1929. Komunistická strana prochází přerodem a velkou vnitřní bouří. Novému směřování (k bolševizaci strany) se staví do cesty jak vnitřní „oportunisté“ v čele s tehdejšími šéfy strany Bohumilem Jílkem¹⁹⁸, tak demokratické vedení státu v čele s prezidentem Tomášem

¹⁹⁷ ČERNÝ, J.: *Jiřina Štěpničková*. Praha 1999. s. 238.

¹⁹⁸ Gottwald, díl 1 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986. 29.-31. minuta.

Garriguem Masarykem. J. Štěpnička zde ztvárňuje K. Gottwalda jako energického a velmi zdatného řečníka. Úplně je zde samozřejmě vynechán proslov zmíněný v práci výše, kde hovoří o tom, co se jezdí do Moskvy učit. Jako největší protivník K. Gottwalda je vykreslena policie, která ho svévolně a opakovaně bezdůvodně zatýká a znemožňuje mu vystupovat na sjezdech a schůzích strany¹⁹⁹. Přes všechny problémy je nakonec zvolen generálním tajemníkem místo B. Jílka.

Ve druhém díle, *To je naše zem*, zabývající se krizovými léty 1934 až 1938, se vypořádává scénář s hospodářskými problémy ve stále ještě mladé republice. Je naplněn mnoha obrazy z parlamentu, kde K. Gottwald často obviňuje poslance z jiných stran z prospěchářství a mocichtivosti²⁰⁰. Navíc jako prorok varuje před rozpínavostí Německa, státnímu ohrožení a obviňuje E. Beneše (hraje ho Ladislav Lakomý)²⁰¹ z jednání proti zájmům státu. E. Beneš je už v první epizodě vykreslen ve formě značné karikatury, když si z komunistů utahuje a nevnímá je jako žádné ohrožení, naopak přehnaně a naivně adoruje Francii²⁰². V období mnichovské krize se zachová navíc jako slabý a ve své podstatě ufnukaný státník²⁰³.

Třetí díl, *Za svobodu*, se věnuje válečným letům 1942 až 1945, kdy K. Gottwald vede československý odboj v Moskvě a E. Beneš v Londýně. Více na osobní (K. Gottwaldovi umírá při akci během Slovenského národního povstání blízký spolupracovník Jan Šverma (hraje ho Václav Mareš)) a antinacistickou notu naladěná epizoda je protkána přípravami společenské i politické podoby obnoveného Československa po zlomu na východní frontě²⁰⁴. V předposledním díle, *Za většinu národa*, se příběh točí kolem poválečného dění let 1946 a 1947. Hned v prvních minutách epizody si E. Beneš stěžuje na drtivé vítězství komunistů ve volbách, čímž ho scénář a režie jasně staví do opozice vůči revolučním silám směřujícím k roku 1948²⁰⁵. Na prostoru téměř 99 minut tohoto dílu se na zasedáních vlády a schůzkách řeší především spory demokratických ministrů

¹⁹⁹ Gottwald, díl 1 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986. 43.-46. minuta.

²⁰⁰ Gottwald, díl 2 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986. 10.-11. minuta.

²⁰¹ Tamtéž, 12.-13. minuta.

²⁰² Gottwald, díl 1 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986. 101. minuta.

²⁰³ Gottwald, díl 2 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986. 74.-76. minuta.

²⁰⁴ Gottwald, díl 3 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986.

²⁰⁵ Gottwald, díl 4 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986. 2.-3. minuta.

a komunistů nad znárodněním, trestáním válečných kolaborantů ad.²⁰⁶ Zároveň je velice opatrně řešena i otázka československého odvolání účasti na Marshallově plánu. Tento plán je v díle vysvětlován jako prostředek vměšování se USA do vnitřní politiky účastnících se států²⁰⁷.

Než přejdeme k poslednímu a pro věc této práce stěžejnímu dílu, podíváme se na to, jakým způsobem pracuje režisér Sokolovský s některými postavami. Už bylo naznačeno, že prezident E. Beneš je vykreslen jako slabý, naivní, možná by se chtělo říct až paličatý člověk. Ačkoli je i zde patrné, že se po Mnichovu v západních mocnostech výrazně zklamal, jeho adorace Francie pokračuje v seriálu i po skončení války. E. Beneš dostává v příběhu poměrně velký prostor, jeho vystupování je ale velice rozporuplné a E. Sokolovský s J. Matějkou jej staví na stranu demokratických stran proti komunistům.

K. Gottwald je, pochopitelně s ohledem na dobu a okolnosti vzniku seriálu, postaven do značně heroičtější úlohy než dnes. Ačkoliv nejsou opomenuty třeba jeho zdravotní problémy v Moskvě, celkově jsou veškeré stinné stránky povahy K. Gottwalda přísně zamlčeny. Ve podání J. Štěpničky je K. Gottwald nesmírně pracovitým, sečtělým a velmi vzdělaným člověkem, který se alkoholu dotkne jen sporadicky, zároveň je bezmezně oddaný manželce, a především své práci. Při srovnání s dalším v této práci rozebíraným seriálovým počinem se může zdát, že vlastně hovoříme o dvou rozdílných osobách, ačkoli tomu tak není. Určitě stojí ještě za zmínku, že demokratičtí předúnoroví politici zde působí spíše jako karikatury a E. Sokolovský je staví proti politické genialitě K. Gottwalda do pozice politických analfabetů. Jako příklad uveďme předsedu lidovců Msgr. Jana Šrámka (hraje ho Josef Karlík), který má za každých okolností při ruce něco dobrého k jídlu a často mluví s plnými ústy, směje se a situaci často nevnímá.²⁰⁸

Poslední díl seriálu, *Únor*, se věnuje v rámci vyvrcholení životní práce K. Gottwalda událostem února 1948. K. Gottwald v něm obratně vysvětluje důvody čistek ve Sboru národní bezpečnosti²⁰⁹ a svým spolustraníkům (a později lidu prostřednictvím tisku) oznamuje, že reakčním politikům jde prostřednictvím jejich jednání a naléháním

²⁰⁶ Gottwald, díl 4 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986. 47.-49. minuta.

²⁰⁷ Tamtéž, 60.-61. minuta.

²⁰⁸ Gottwald, díl 4 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986. 3.-5. minuta.

²⁰⁹ Gottwald, díl 5 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986. 10.-13. minuta.

o destabilizaci a pád vlády.²¹⁰ E. Sokolovský na těchto místech přivádí do hry dokonce informace o chystaném puči ze strany národních socialistů.²¹¹ Prezident E. Beneš se v tomto díle seriálu posouvá už definitivně do úlohy silného antikomunisty, který podporuje vši silou snahy zatlačit komunisty do kouta, přesto nadále hájit za všech okolností Národní frontu a rozhovory o smíru mezi jednotlivými stranami v ní.²¹²

Celá situace ohledně demise demokratických ministrů je stavěna jako akt rozbíjení této Národní fronty, z níž se strany dle komunistů pokouší vystoupit a stát se opozicí, čímž narušují výsledky poválečné politiky lidové demokracie bez opozice. Místopředseda vlády Petr Zenkl (hraje ho Otakar Brousek) překypuje v seriálovém podání přehnanou sebejistotou a alibisticky celou situaci nechává k řešení prezidentovi,²¹³ který opakovaně prohlašuje, že K. Gottwald převyšuje všechny tyto politiky o hlavu a je mistrem politického manévru.²¹⁴ Že probíhá aktivizace lidu ze strany KSČ je z díla patrné, ale vždy se jedná o reagování na něco, co se děje z pozice stran rozbíjejících Národní frontu. Na rozdíl od jiných zpracování není nátlak na E. Beneše ze strany komunistických zástupců v tomto seriálu tak silný, což jen podporuje výše uvedenou myšlenku o znázornění E. Beneše jako slabého a naivního člověka. Zároveň prezidentovo odcházení na konci dílu z pracovny na Pražském hradě je trochu teatrálního charakteru a výrazně E. Beneše ztotožňuje s ministry, jejichž demisi přijal.

Při zamyšlení nad smyslem a přínosem tohoto seriálu je potřeba chápat okolnosti a dobou jeho vzniku. V letech 1985 a 1986 sice nastupovalo na východě nové směřování včele s M. S. Gorbačovem v čele SSSR, zároveň však režim v Československu nadále plně ovládal kulturu, sdělovací prostředky a společenský život. Je jasné, že o nejdůležitějším z komunistických vůdců československé historie nebudou v seriálu k oslavě jeho nedožitých narozenin vyslovovány výrazně kritické soudy, a tak je pochopitelné, že se neobjevují žádné informace o důvodech jeho zdravotních indispozic, jeho psychických a se syfilidou a alkoholismem spojených problémů, ani všechny další až po roce 1989 veřejnosti oficiálně odhalené skutečnosti.

²¹⁰ Gottwald, díl 5 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986. 13.-15. minuta.

²¹¹ Tamtéž, 16. minuta.

²¹² Tamtéž, 19. a 23. minuta.

²¹³ Tamtéž, 55.-57. minuta.

²¹⁴ Tamtéž, 76. minuta.

Na druhou stranu je potřeba vzít v potaz, že schopnosti oslovit lid a další, kupříkladu dělnické masy u K. Gottwalda i dalších komunistů z jeho okolí jsou v seriálu předvedeny velmi umně. Můžeme tedy říci, že výše uvedené a postavené do opozice proti neschopnosti demokratických politiků organizovat obdobné akce v daném období, je v seriálu předvedeno vcelku objektivně. Absolutně je ale opomenut fakt, že komunisté vyzbrojovali lid a počítali s případnou akcí nejen prostřednictvím dalších manifestací a stávek, kdyby jejich požadavky nebyly plněny.

Název seriálu:	GOTTWALD
Název epizody:	5. epizoda – Únor
Místo a rok vzniku:	ČSSR, 1986
Režie:	Evžen Sokolovský
Scénář:	Jaroslav Matějka
V hlavních rolích:	Jiří Štěpnička, Jan Teplý, Jiří Klem, Ivan Vyskočil, Adolf Filip, Jaroslava Obermaierová, Alois Švehlík, Antonín Hardt, Michal Dočolomanský, Soběslav Sejk, Karel Želenský, Ladislav Županič, Ladislav Lakomý, Svatopluk Beneš, František Řehák, Dalimil Klapka, Ilja Prachař, Otakar Brousek, Jiří Plachý ad.

2.1.2. České století

České století je devítidílný televizní seriál, který na rozdíl od prvního v této práci rozebíraného seriálu, nesleduje dějiny v Československu prostřednictvím jedné postavy, proto na prostoru této práce nebude pojednáno o všech dílech, ale o třech stěžejních pro dějinné milníky týkající se první části komunistické totality. Mimo zde rozebíraných epizod Všechnu moc lidu Stalinovi (1948), Zabíjení soudruha (1951) a Musíme se dohodnout (1968), pojednává seriál prostřednictvím dalších šesti ještě o vzniku ČSR, zániku první republiky, odbojové činnosti za druhé světové války, disentu a chartistech, Sametové revoluci a rozdělení Československa (Veliké bourání (1918), Den po Mnichovu (1938), Kulka pro Heydricha (1941), Je to jen rock'n'roll (1976), Poslední hurá (1989) a Ať si jdou (1992)).

Seriál České televize vznikl v letech 2013 až 2014 a režisér Robert Sedláček, který se spolu s Pavlem Kosátkem podílel i na scénáři, pozval ke spolupráci další historiky. Ve všech epizodách dochází k rekonstrukci událostí a rozhovorů tak, jak se dle historiků na základě bádání a znalostí o jednotlivých osobnostech reálně mohly uskutečnit, avšak jestli se tak stalo, stoprocentně nevíme.

1.1.1.1. Všechnu moc lidu Stalinovi (1948)

Čtvrtou epizodu seriálu zasadil režisér R. Sedláček do neklidného období únorových dnů roku 1948 krátce po podání demise demokratických ministrů. V seriálu se neobjevuje explicitně zobrazený důvod podání demise – tedy zasedání vlády z 13. února 1948, kdy došlo k odsouhlasení podmínek pro ministra V. Noska. Epizoda tedy začíná domluvou ohledně podání demise.

Stejně jako výše uvedený seriál Gottwald se děj zakládá především na konverzační bázi. Je zde představeno velké množství zasedání, schůzek a jednání. Komunisté se v režisérově pojetí snaží jednat tak, aby navenek působilo jejich jednání ústavně v zájmu zachování funkčnosti Národní fronty. Snaží se přesvědčit lid, že právě odstupující ministři jednají proti jejím zájmům a rozvrací Národní frontu zevnitř, což neodpovídá myšlenkám zakotveným v Košickém vládním programu²¹⁵. K. Gottwald, kterého ztvárňuje Jiří Vyorálek, plánuje v pojetí tohoto zpracování všechny kroky, jak aktivizovat lid a dělnictvo, pragmaticky za velkého přispění R. Slánského (hraje ho David Novotný) a A. Zápotockého (hraje ho Jaromír Dulava). Výrazným způsobem do jednání a plánů zasahují i ministři Alexej Čepička (hraje ho Radek Holub) a Václav Kopecký (hraje ho Jan Budař).

Prezident E. Beneš (hraje ho Jan Novotný) v současném zpracování sice stejně jako verze E. Sokolovského vidí jako nejdůležitější udržení celistvosti Národní fronty, zároveň však není tak naivním politikem bezhlavě zbožňujícím Francii – uvědomuje si závazanost Sovětskému svazu a nezměnitelnost tohoto faktu. Naprosto realisticky vnímá situaci, ke které se špelo už od voleb v roce 1946 a ví moc dobře, že komunisté chtějí získat kompletní moc ve státě pro sebe²¹⁶. Opět ve shodě s totalitní verzí příběhu, i zde si je

²¹⁵ České století: Všechnu moc lidu Stalinovi (1948) [seriál]. Režie: Sedláček R. ČR 2013. 9.-16. minuta.

²¹⁶ Tamtéž, 27.-30. minuta.

E. Beneš plně vědom síly šéfa komunistů (byť nezmiňuje, že by všechny převyšoval) a obviňuje demokratické ministry z naivity a politické neschopnosti²¹⁷. Ti jsou si v tomto zpracování vědomi svých slabin, která v jednání proti K. Gottwaldovi mají.²¹⁸ E. Beneš je zároveň J. Novotným ztvárněn jako velmi nemocný člověk potýkající se s arteriosklerózou a následky několika ataků mozkových mrtvic.

Výrazný rozdíl oproti výše popsanému zpracování je v tom, že je zde otevřeně pojednáno o zákulisí krizových únorových dní, tedy jak komunisté vyzbrojují, aby podpořili nátlak společnosti na přijetí demise a všech premiérových požadavků. Oproti verzi E. Sokolovského si tedy komunisté počínají výrazně agresivněji, ministr vnitra V. Nosek (hraje ho Jiří Štrébl) často pojednává o tom, jaký průběh akce mohou nabrat a pracuje s informacemi z odposlechů²¹⁹. Komunisté velmi dobře předvídají situaci a dokáží reagovat mnohem pružněji než jejich političtí konkurenti i za cenu jednání nekalého.

Jak vyplývá z výše uvedeného, v některých ohledech se obě zpracování rozebíraná v této práci podobají – především vykreslením demokratických ministrů. Odlišné postoje ale seriály zauímají ve vztahu ke komunistům. Důvodem je pochopitelně odlišná doba a prostředí, v němž vznikly. R. Sedláček komunisty zobrazuje jako tvrdé revolucionáře, kteří využívají nastavené situace vhodně ve svůj prospěch i za pomoci zákulisních a protizákonných praktik. To samozřejmě E. Sokolovský opomíjí. Rozdíl je samozřejmě patrný i u vedení postavy K. Gottwalda – v podání J. Vyorálka má velice blízko k alkoholu, je posedlý myšlenkou zisku neomezené moci a neostýchá se dělat si legraci z nemocného E. Beneše²²⁰, oproti tomu v podání J. Štěpničky je sice cílevědomý, nesmlouvavý a strohý, ale za všech okolností uhlazený, střízlivý a majestátní.

Název seriálu:	ČESKÉ STOLETÍ
Název epizody:	4. epizoda – Všechnu moc lidu Stalinovi
Místo a rok vzniku:	ČR, 2013
Režie:	Robert Sedláček

²¹⁷ České století: Všechnu moc lidu Stalinovi (1948) [seriál]. Režie: Sedláček R. ČR 2013. 27.-30. minuta.

²¹⁸ Tamtéž, 38.-40. minuta.

²¹⁹ Tamtéž, 59. minuta.

²²⁰ Tamtéž, 68. minuta.

Scénář:	Pavel Kosatík, Robert Sedláček
V hlavních rolích:	Jiří Vyorálek, Jan Budař, Jan Novotný, David Novotný, Jaromír Dulava, Marian Roden, Václav Knop, Radek Holub, Jiří Štrébl, Hanuš Bor, Matěj Dadák, Monika A. Fingerová ad.

1.1.1.2. Zabíjení soudruha (1951)

Pátá epizoda seriálu diváka přenáší na počátek 50. let do vrcholné fáze konsolidace komunistické moci ve státě. Režisér R. Sedláček ale nevybral poměrně tradičně zobrazovaný motiv politického procesu se skupinou kolem M. Horákové, ale vnitrostranickou čistku vyvrcholenou popravou někdejšího generálního tajemníka ÚV KSČ R. Slánského. Velmi syrově zobrazená poprava M. Horákové²²¹ (hraje ji Petra Jungmannová) je v příběhu epizody odrazovým můstkem pro další dění.

K. Gottwald a R. Slánský (hrají je stále J. Vyorálek a D. Novotný) jsou přátelé a nejbližší spolupracovníci a diskutují o tom, proč k těmto procesům došlo: „*My jsme ji přece nezabili ze strachu. Je mrtvá, aby lidi přestali myslet na kraviny.*“²²² a sami už pod vlivem okolností z okolních zemí a tlakem Moskvy uvažují o vnitřním nepříteli ve straně. Pro vysvětlení okolností celé epizody – tedy absurdnosti celé situace, kdy mají čelní komunisté strach jeden z druhého, a především z Moskvy, vysvětluje scéna, kdy spolu hovoří dva K. Gottwalda sledující tajní policisté (příslušníci StB) o tom, že o veškerém dění rozhodují sovětské poradci²²³.

Čistky ve straně postupují směrem nahoru, když se smyčka začne stahovat kolem R. Slánského, i prezident si začíná uvědomovat vlastní ohrožení a trpí víc a víc paranoiou, že se očista strany řízená z Moskvy nezastaví ani před ním, a důvěra mezi nejvyššími postavenými politiky se tak začíná rozpadat²²⁴. K. Gottwald otáčí své názory přesně podle požadavků z východu i ve vztahu k židovství a vysvětluje, že strana je proti židovství

²²¹ České století: Zabíjení soudruha (1951) [seriál]. Režie: Sedláček R. ČR 2013. 7. minuta.

²²² Tamtéž, 16.-24. minuta.

²²³ Tamtéž, 26.-28. minuta

²²⁴ Tamtéž, 52. minuta.

od chvíle, kdy Izrael vznikl jako kapitalistický stát.²²⁵ Přesto se snaží R. Slánského chránit a odmítá jeho zatčení a tezi, že je včele protistátního spiknutí.

Atmosféra strachu, bezmoci a podřízenosti je patrná především na jednání K. Gottwalda, jak jej vykresluje podání J. Vyorálka. Pod tíhou všech okolností se stále více propadá do alkoholové závislosti a myšlenkově rezignuje na dění²²⁶.

Režisér R. Sedláček se vůbec nezabýval samotným procesem se skupinou kolem R. Slánského, ale vystavěl děj celé epizody především na síle hereckého dua J. Vyorálka a D. Novotného a jejich vzájemné herecké chemii. Zároveň se scénář výrazně zaměřuje na zákulisí celého budování vnitrostranických čistek a velice mohutně je zde také popsána obrovská úloha moskevských poradců a tlaku J. V. Stalina, potažmo jeho přímých podřízených na dění v sovětských satelitech. Velice zajímavě je vykreslena deziluze některých komunistických politiků (a zvláště pak K. Gottwalda a R. Slánského) z porevolučního dění, kdy sice získali veškerou moc ve státě, ale fakticky ji vzápětí ztratili na úkor SSSR.

Atmosféru doby silně budující vhodně dokresluje vyjma represe ve formě politických a vykonstruovaných procesů i čistá propaganda v podobě recitace básničky dětmi na oslavě narozenin R. Slánského. Báseň obsahuje pojmy jako „burža“, „dělná třída“ ad., kterým bez pochyby tehdejší malé dítě vůbec nemohlo rozumět, přesto bylo nuceno je prezentovat²²⁷.

Název seriálu:	ČESKÉ STOLETÍ
Název epizody:	5. epizoda – Zabíjení soudruha (1951)
Místo a rok vzniku:	ČR, 2013
Režie:	Robert Sedláček
Scénář:	Pavel Kosatík, Robert Sedláček
V hlavních rolích:	Jiří Vyorálek, David Novotný, Radek Holub, Jan Budař, Jaromír Dulava, Petra Jungmannová, Andrej Bestchastny, Vladimír Koval, Jan Hájek ad.

²²⁵ České století: Zabíjení soudruha (1951) [seriál]. Režie: Sedláček R. ČR 2013. 57. minuta.

²²⁶ Tamtéž, 76. minuta.

²²⁷ Tamtéž, 46. minuta.

1.1.1.3. Musíme se dohodnout (1968)

Šestá epizoda seriálu měla premiéru až rok po díle mapujícím politický pád R. Slánského. R. Sedláček a P. Kosatík ji zasadili do kritických srpnových hodin a dnů bezprostředně po počátku okupace v roce 1968. Režisér využil i dobových záběrů okupovaného Československa, aby epizodu uvedl. Stejně jako u předchozího dílu působila poprava M. Horákové jako odrazový můstek, zde tak funguje vpád vojsk Varšavské smlouvy.

R. Sedláček si hned v úvodu možná trochu přehnaně pohrál s postavou V. Biľaka (hraje ho Peter Marcin), který reaguje na prvotní vřavu v ÚV KSČ po oznámení okupace slovy: „*Čo sa na mňa tak pozeráte? Já som ich nepozval.*“²²⁸ V karikování konzervativců, u nichž se často nyní hovoří jako o kolaborantech, pak režisér podtrhl scénou, kdy prezident L. Svoboda (hraje ho Emil Horváth) nepustí do páternosteru k sobě A. Indru a ten téměř upadne.

A. Dubček v podání Jána Galloviče je znázorněn spíše jako slabý a nejistý politik čekající trochu pasivně na svůj nejistý osud poté, co jeho vize nevyšla. Výrazně se opírá o své neohrožené spolupracovníky včele s J. Smrkovským (hraje ho Jiří Zapletal ml.) a F. Krieglem (hraje ho Zdeněk Černín). V epizodě se krátce hovoří i o dělnicko-rolnické vládě včele s A. Indrou, kterou se pokusili Sověti v ČSSR nastolit, ale jak bylo v práci výše uvedeno, bez úspěchu. Že R. Sedláček využívá hodně absurdních situací, naznačuje i scéna, kdy se politici, které SSSR unesl, setkávají v Moskvě poprvé s politiky, které přivezl s sebou prezident²²⁹.

L. I. Brežněv (hraje ho Oleksandr Ignatusha) je ztvárněn jako nesmlouvavý a tvrdý politik hájící svá stanoviska a silnou pozici SSSR. Stejně jako je výše v práci uvedeno, postava G. Husáka (hraje ho Ján Greššo) je vystavena jako pragmatický politik vnímaný ostatními v jeho okolí jako kariérista. Někteří politici ho dokonce nazývají nepřímo převlékačem kabátů, který by šel s každým, u koho bude mít zajištěné místo²³⁰. G. Husák R. Sedláčka přemýšlí na mnohem realističtější úrovni než A. Dubček a dokáže domýšlet souvislosti, které jeho jednání bude mít. Zvláštní úlohu v celých jednáních hraje prezident

²²⁸ České století: Musíme se domluvit (1968) [seriál]. Režie: Sedláček R. ČR 2014. 9. minuta

²²⁹ Tamtéž, 36.-39. minuta.

²³⁰ Tamtéž, 44.-47. minuta.

L. Svoboda, který zatvrzele trvá na svém, politiky obviňuje z viny na celé okupaci a v mnohém si neuvědomuje, že svým jednáním často prokazuje medvědí službu.²³¹

Opět výrazně konverzačně a na různých jednáních postavená epizoda je na orientaci v ději a situacích složitější než předchozí dva díly tohoto seriálu i kvůli většímu množství zainteresovaných politiků a proměnám jejich postojů. Ústřední postava Pražského jara, A. Dubček, je zde postavena víceméně na roveň G. Husákovi, čímž se střetávají dvě linie vývoje před rokem 1968 a po něm. Pokud by se mělo hovořit o něčem, co jednoznačně vystupuje na povrch, je to pragmatické jednání G. Husáka, které se přibližně od poloviny dílu prolíná dějem.

Název seriálu:	ČESKÉ STOLETÍ
Název epizody:	6. epizoda – Musíme se dohodnout (1968)
Místo a rok vzniku:	ČR, 2014
Režie:	Robert Sedláček
Scénář:	Pavel Kosatík, Robert Sedláček
V hlavních rolích:	Emil Horváth, Ján Gallovič, Oleksandr Ignatusha, Ján Greššo, Jiří Zapletal ml., Petr Halberstadt, Alexander Podolkhov, Timur Ibraimov, Jan Vondráček, Zdeněk Černín, Peter Marcin, ad.

2.1.3. 30 případů majora Zemana

30 případů majora Zemana je třicetidílný televizní seriál, který vznikl mezi lety 1974 a 1979 a na pozadí reálných historických událostí sleduje osobní a profesní život příslušníka SNB Jana Zemana a jeho kariérní vzestup od civilisty po šéfa pražské kriminálky. Na rozdíl od v práci výše uvedených seriálů zde dějinné události tvoří pouze kulisu k příběhu, který se primárně zaměřuje na kriminální případy a život hlavního hrdiny. Je ale důležité poznamenat, že seriál vznikl v období tuhé normalizace 70. let, a tak je tímto faktem nesmazatelně poznamenán. Mnoho událostí, které na pozadí příběhů probíhají, je podáno zkresleně, nepřesně, ba přímo lživě a propagandisticky. Seriál se dějově odehrává mezi roky 1945 až 1973 a prochází životní poutí hlavního hrdiny, kterou poznamenává konec války, rok 1948, stalinismus, Pražské jaro i počátek

²³¹ České století: Musíme se domluvit (1968) [seriál]. Režie: Sedláček R. ČR 2014. 63-65. minuta.

normalizace. Také je důležité zmínit, že tato hlavní postava zastává za všech okolností názory, které plně korespondují s oficiální politikou strany a státu a jsou v souladu s dobovými myšlenkovými směry.

Režisér Jiří Sequens do hlavní role J. Zemana obsadil Vladimíra Brabce, pro nějž se stala role tou životní, ale zároveň stigmatem, kterého se po roce 1989 snažil jen těžko zbavovat. I do obsazování jednotlivých rolí se promítly dobové okolnosti, když například v dané době režimu ne úplně vyhovující Radoslav Brzobohatý ztvárnil roli západního agenta Bláhy. Ohledně vysílání seriálu po roce 1989 vládla dlouhou dobu kontroverze. Česká televize jej zařadila do programu až téměř po 10 letech od změny poměrů ve státě a opatřila dokumentárním cyklem 30 návratů, který k epizodám dával další historický kontext. V dnešní době je seriál reprízován i soukromými televizními společnostmi hojně a mnoho současných diváků se nad historickým souvislostmi už nijak výrazně nepozastavuje. Vzhledem k obsáhlosti seriálu bude na následujících řádcích jen stručně popsáno, které historické souvislosti se v seriálu objevují.

První epizody seriálu, krátce po návratu hlavního hrdiny z koncentračního tábora, se odehrávají bezprostředně po skončení druhé světové války a představují nově se formující společnost směřující ke komunismu (jako by to byl přirozený vývoj). Hlavní postava v epizodě Smrt u jezera²³² na vlastní pěst vyšetřuje smrt svého otce a na konci vstupuje do řad SNB. V této i dalších epizodách se objevují motivy vyrovnávání se s dědictvím války – spolupráce postav s gestapem a následná snaha umlčet svědky, snaha nacistů uniknout trestu za všech okolností nebo černý obchod s nedostatkovým zbožím.

Komunistický převrat z roku 1948 je součástí epizody Hon na lišku²³³, v níž se J. Zeman postaví na stranu dělníků z malé zbrojovky, která oficiálně nepodléhá znárodnění, když se proti nim postaví majitel ve snaze odvézt zbraně (v seriálu je explicitně řečeno, že na podporu protikomunistických sil). Hlavní postava vystupuje jako komunista už od počátku příběhu, jeho jednání tedy není žádným překvapením. Případy často vycházejí i ze skutečných událostí, které se staly, byť jsou samozřejmě ideologicky uchopeny, příkladem může být epizoda Strach, která odkazuje na případ bratrů Mašínů²³⁴,

²³² 30 případů majora Zemana: Smrt u jezera [seriál]. Režie: Sequens J. ČSSR 1974.

²³³ 30 případů majora Zemana: Hon na lišku [seriál]. Režie: Sequens J. ČSSR 1975.

²³⁴ 30 případů majora Zemana: Strach [seriál]. Režie: Sequens J. ČSSR 1975.

nebo v díl Vrah se skrývá v poli, kde jsou odkazy na případ Babice²³⁵. Další epizody navozují atmosféru, že celé období Pražského jara bylo naplánované Západem jako činnost, která měla rozvrátit socialismus.

V epizodě Štvanice²³⁶ se otevírá velice citlivá otázka rehabilitací procesů z 50. let. V té době už major Zeman je obviněn z inscenování masakru v Plánici, na jejímž základě byl zatčen farář, který žádá svou rehabilitaci. Major je proto zbaven funkcí a postaven před soud, kde je ovšem očištěn. Epizoda tak velmi umně znevažuje rehabilitace, které během 60. let probíhaly a ospravedlňuje návrat k „normálu“ po invazi vojsk, která explicitně v epizodě zmíněna není. Velkou pozornost si získala následující (jinak dvacátá šestá) epizoda Studna²³⁷, kde se major Zeman po úspěšném vyřešení případu vrací do čela kriminálky a zároveň dochází k definitivnímu uzavření procesů Pražského jara, tímto plně odsouzenému.

Seriál je jasným dokladem normalizačního úsilí oficiální kulturní produkce. V dobách, kdy se televizní přijímače už začínaly rozšiřovat do velkého množství domácností, byl televizní seriál jedním z nejlepších prostředků, jak společnost oslovit a snažit se prosadit myšlenky v něm obsažené. Samozřejmost dějinného vývoje od roku 1945 do revolučního roku 1948 je zidealizovaná a svým způsobem výkladem seriálu nebylo ani jiné cesty. Odsouzení procesů roku 1968 je z epizod víc než patrné a připsané komplotům a plánům ze strany Západu. Navzdory ideologickému podtextu je seriál však také kriminálkou, jejíž kvality jsou v některých epizodách nesporné a také herecké výkony mnoha čelních hereckých představitelů daného období nelze nijak zpochybňovat.

Název seriálu:	30 PŘÍPADŮ MAJORA ZEMANA
Epizody:	30 epizod
Místo a rok vzniku:	ČSSR 1974-1979
Režie:	Jiří Sequens
Scénář:	Jiří Sequens, Jiří Procházka, Vladimír Fiala, Jiří Fried, Jan Otčenášek, Vladimír Sís ad.

²³⁵ 30 případů majora Zemana: Vrah se skrývá v poli [seriál]. Režie: Sequens J. ČSSR 1975.

²³⁶ 30 případů majora Zemana: Štvanice [seriál]. Režie: Sequens J. ČSSR 1977.

²³⁷ 30 případů majora Zemana: Studna [seriál]. Režie: Sequens J. ČSSR 1977.

V hlavních rolích:	Vladimír Brabec, Miloš Willig, Josef Větrovec, Vladimír Ráž, Rudolf Jelínek, František Němec, Ladislav Mrkvička, Emil Horváth, Renáta Dolezelová, Jaroslava Obermaierová, Radoslav Brzobohatý, Ivana Andrllová, ad.
---------------------------	---

2.1.4. Další seriálová zpracování tematiky

Seriálů zabývajících se, popř. fungujících na pozadí událostí druhé poloviny 20. století, a především komunistické totality, je velké množství. Nebylo by možné všechny do prostoru této práce vtěsnat, proto se na následujících řádcích podívejme ještě na několik dalších, dá se říci, tipů.

Výše uvedený režisér seriálu Gottwald Evžen Sokolovský a scénárista Jaroslav Dietl vytvořili už v roce 1981 třináctidílný seriál **Okres na severu**, který sleduje život okresního tajemníka KSČ J. Pláteníka v Brodě. Soudruh Pláteník je zapáleným komunistou, který pro stranu a život komunistického lidu udělá všechno. Jaroslav Dietl je také autorem scénáře seriálu **Synové a dcery Jakuba skláře**, který režíroval Jaroslav Dudek a natočen byl v roce 1985. Autoři na půdorysu rodiny Jakuba Cirkla ukazují, čím vším rodina tak ryze českého člověka, jakým je sklář, musela projít skrze reálné historické události světových válek, roku 1948 ad. Z dalších seriálů, které vznikly v době komunistické totality, lze ještě jmenovat dochované zlomky seriálů **Tři chlapi v chalupě** (1961-1963), **Eliška a její rod** (1966), první jmenovaný pojednává o zemědělském životě na vesnici, druhý pak o zaměstnancích pražské hospody. Za zmínku stojí také seriál **Píseň pro Rudolfa III.** (1967-1968), který se z původního písničkového zábavně-snového dílka proměnil po okupaci v politicky a sociálně hodnotící. Ze sedmé epizody Hrabě Monte Christo také pochází dodnes známá a zpívaná píseň Modlitba pro Martu.

Ze seriálů vzniklých po roce 1989 můžeme jmenovat **Přítelkyni z domu smutku** (vznik 1992, scénář Eva Kantůrková a Václav Šašek, režie Hynek Bočan) znázorňující okamžiky za věznění pro politické důvody. Rozměrnou seriálovou podobou mapující období od roku 1945 do roku 1990 je seriál **Zdivočelá země**, který mezi roky 1997 a 2012 natáčel podle scénáře Jiřího Stránského také Hynek Bočan. Válečný veterán Antonín

Maděra se potýká se všemi nástrahami, která tato léta přinášela, včetně věznění, práce v uranových dolech ad. Lze určitě zmínit i jeden z nejnovějších počinů (natočen 2009-2013), který mapuje jako rodinné fotoalbum život rodiny Dvořákových od roku 1964 do roku 2005 – **Vyprávěj** autorů Rudolfa Merknera a Bisera A. Arichteva.

2.2. Filmová zpracování tematiky

2.2.1. Všichni dobří rodáci

V roce 1968 natočil režisér Vojtěch Jasný podle vlastního scénáře film *Všichni dobří rodáci* sledující obyvatele malého moravského městečka ve 40. a 50. letech. Film se směl promítat pouze několik měsíců, než jeho distribuci zarazila nastupující normalizace a skončil v trezoru.

Počáteční veselí z konce války u sedmi kamarádů, na něž je děj zaměřen především, brzy vystřídá ostražitě sledování změn po komunistickém převratu. Společnost, dříve pospolitá, se náhle rozděluje na dva nesmiřitelné tábory, a totéž se stává i skupině kamarádů. Sedlákovi s největším majetkem je tento zabaven jako prvnímu a z jeho statku se má stát družstvo a další kroky znárodnování a zabavování majetku, které vedou představitelé národních výborů (hrají je například Ilja Prachař nebo Vlastimil Brodský), postupně probíhají dále. Postava, kterou ztvárňuje právě V. Brodský, je navíc velkým paradoxem, neboť jde o věřícího varhaníka v kostele, a proto je pro komunisty nepohodlným. Nakonec raději odjíždí, protože pochopí, že si komunisté žádali jeho smrt, a navíc není vítán ani mezi zbytkem obyvatel²³⁸.

Jak se celá skupina přátel postupně rozpadá, ať už pro názorovou a politickou různorodost a neshodu, tak pro úmrtí jednotlivých členů, postupně se stává větším tématem otázka kolektivizace, které odporují místní zemědělci včele s nejváženějším z nich, Františkem (hraje ho Radoslav Brzobohatý). Komunisté v něm vidí překážku dalšího postupu kolektivizace, a tak se ho zbaví prostřednictvím uvěznění, a i v dalších letech používají mnoho nátlakových metod k tomu, aby všichni místní sedláci a rolníci do družstev vstoupili. Veškeré okolnosti nakonec i Františka donutí přehodnotit postoj a podvolit se nově nastoleným pořádkům, ačkoli tím ztratí kus sám sebe.

²³⁸ *Všichni dobří rodáci* [film]. Režie: Jasný V. ČSSR 1968. 54. minuta.

Režisér na prostoru náročnějšího filmu představuje obrovský rozkol ve společnosti po roce 1948 a ukazuje, jak obrovsky se cesty přátel a blízkých mohou na základě jiného politického přesvědčení rozejít. Ukazuje syrově období budování komunismu v Československu, křivení charakterů a rozbíjení pevných vazeb.

Název filmu:	VŠICHNI DOBRŮ RODÁCI
Místo a rok vzniku:	ČSSR 1968
Režie:	Vojtěch Jasný
Scénář:	Vojtěch Jasný
V hlavních rolích:	Radoslav Brzobohatý, Vlastimil Brodský, Vladimír Menšík, Waldemar Matuška, Ilja Prachar, Václav Lohniský, Jiří Tomek, Věra Galatíková, Drahomíra Hofmanová, Helena Růžicková, ad.

2.2.2. Černí baroni

Podle knižní předlohy Miloslava Švandrlíka přepracované jím samotným do podoby filmového scénáře natočil v roce 1992 Zdenek Sirový Černé barony. Film satiricky pojednává o osudech příslušníků Pomocného technického praporu a jejich velících důstojnících. U tzv. „pétépáků“ byli obvykle lidé, kteří tvořili reakci vůči vládnoucí straně, tedy třídní nepřátelé komunismu (bohatí, bývalí šlechtici, intelektuálové, umělci ad.)

M. Švandrlík a Z. Sirový zasadili děj přibližně do 50. let a obratně si pohrávají s rozpory mezi obvykle vzdělanými, inteligentními lidmi a jejich velícími důstojníky, majory ad., kteří jsou sice politicky a stranicky nadšeně aktivní (ne vždy úplně úspěšně), ale rozumu a chytrosti mnoho nepobrali. Právě na základě těchto rozdílů vznikají komické a směšné situace. Každá z vysoce postavených figur má také svou jasnou charakteristiku – například major Haluška (hraje ho Pavel Landovský) mluví velmi špatně srozumitelnou slovenštinou a často používá slovo „terazky“, zároveň je intelektuálně velmi na nízké úrovni obdobně jako třeba silně šišlající poručík Troník (hraje ho Miroslav Donutil), který má příslušníky praporu poučovat o politických záležitostech, a často proto používá kontrolní otázky.

Jednotlivé scény působí ve vyznění filmu jako groteskní epizody, kdy jednou major Haluška vůbec nerozumí latině²³⁹, jindy vyžaduje, aby byl Jan Žižka na koni vybaven kulometem²⁴⁰, později Mozartovo dílo spolu s dalšími vysoce postavenými považuje za dílo sovětských soudruhů²⁴¹. Vrcholem celé absurdní atmosféry je návštěva generála (hraje ho Václav Postránecký), přeložení velitele roty a pomyslnou tečkou na konci příběhu neznalost slova „absurdní“ samotným majorem Haluškou²⁴².

Film ad absurdum představuje nejen Pomocné technické prapory, ale na jejich příkladu celou armádu, potažmo systém státu, kde politicky aktivní a uvědomělí dostávají přednost před ostatními, ba dokonce mají právo rozhodovat o životech leckdy mnohem inteligentnějších členů společnosti. Dějově film není celistvý, jak je uvedeno, je spíše souhrou jednotlivých skečů a epizod s cílem pobavit prostřednictvím hlášek, které v mnoha případech takřka zlidověly.

Název filmu:	ČERNÍ BARONI
Místo a rok vzniku:	ČSFR 1992
Režie:	Zdenek Sirový
Scénář:	Miloslav Švandrlík
V hlavních rolích:	Pavel Landovský, Jiří Schmitzer, Miroslav Donutil, Josef Dvořák, Václav Postránecký, Ondřej Vetchý, Bronislav Poloczek, Vladimír Javorský, Jan Kraus, Václav Vydra, Miroslav Táborský, Rudolf Hrušínský ml., ad.

2.2.3. Jen o rodinných záležitostech

V roce 1990, tedy krátce po pádu komunistického režimu, přišel do kin film *Jen o rodinných záležitostech*. Scénář podle knihy Jaromíry Kolářové z roku 1965 vypracovali Václav Šašek a Jiří Svoboda a režie se ujal druhý jmenovaný. Děj filmu se otáčí kolem dvou vysoce postavených stranických funkcionářů dr. Steiner-

²³⁹ Černí baroni [film]. Režie: Sirový Z. ČSFR 1992. 9. minuta.

²⁴⁰ Tamtéž, 11. minuta.

²⁴¹ Tamtéž, 26. minuta.

²⁴² Tamtéž, 97. minuta.

Kamenického (hraje ho Jiří Bartoška) a tajemníka Krajského výboru KSČ Jaroslava Mrázka (hraje ho Jaromír Hanzlík).

Oba muži jsou v období největších politických procesů zadržení pro podezření z protistátní činnosti. Skutečným důvodem uvěznění dr. Steinera je jeho židovský původ a válečná emigrace na Západ a ve spojitosti s ním je viněn právě i J. Mrázek. Režisér velmi obratně zobrazuje neskutečnou surovost jednání ve vazbách a při výsleších, tvrdost a nekompromisnost donucovacích prostředků, které mají vést k doznání uvězněných. Postavy vyšetřovatelů (hrají například Miroslav Donutil, Karel Roden nebo Milan Kňažko) sahají často k násilí, psychickému vydírání a celkovému týrání a donucování podpisu různých doznání²⁴³. Další rovinou, kterou J. Svoboda ve filmu zobrazuje, je utrpení blízkých těchto uvězněných mužů, kteří netuší, proč k zatčení došlo, čím jsou vinni a zmítají se v pochybnostech o vlastním přesvědčení²⁴⁴ a v životní nouzi, kterou spřízněnost s člověkem nepohodlným režimu přináší²⁴⁵.

O tom, jak v dané době procesy fungovaly a byly často velmi obtížně a šroubovaně poskládané proti nepohodlným osobám, svědčí i jedna z citací jednoho z hlavních vyšetřovatelů: „*Dal jsem vám zločince, znáte trest. To mu mám za vás vymyslet i zločin?*“²⁴⁶. Zlomení muži a další postupně uvěznění v jejich případech jsou nuceni se učit předem připravené scénáře soudních jednání a u některých dochází k definitivnímu pádu jejich charakterů na dno.

Režisér při zobrazení výslechů a jednání dozorců postupuje velmi syrově, kameraman Vladimír Smutný pak často využívá velmi blízkých pohledů do obličeje herců, čímž navozuje především u dozorců atmosféru strachu a krutosti a celkově působí film díky tomu značně expresivním dojmem. J. Svoboda staví především na vynikajících hereckých výkonech hlavních představitelů a silném a tragickém příběhu.

Název filmu:	JEN O RODINNÝCH ZÁLEŽITOSTECH
Místo a rok vzniku:	ČSSR 1990
Režie:	Jiří Svoboda

²⁴³ Jen o rodinných záležitostech [film]. Režie: Svoboda J. ČSFR 1990. 50. minuta

²⁴⁴ Tamtéž, 43. minuta.

²⁴⁵ Tamtéž, 60. minuta.

²⁴⁶ Tamtéž, 55. minuta.

Scénář:	Václav Šašek, Jiří Svoboda
V hlavních rolích:	Jiří Bartoška, Jaromír Hanzlík, Milan Kňažko, Marta Vančurová, Miroslav Donutil, Karel Roden, Magdalena Reifová, Ilona Svobodová, Oldřich Vlach, Ladislav Potměšil, Rudolf Hrušínský ml., ad.

2.2.4. Dubček – krátké jaro, dlouhá zima

Slovenský film Dubček z roku 2018 podle scénáře Viliama Klimáčka a Ľuboše Juřika natočil režisér Laco Halama. Stejně jako v případě seriálu České století se zaměřují autoři především na události týkající se krizových srpnových dnů roku 1968, kdy se Československo po okupaci vojsky Varšavské smlouvy ocitalo v krizi a nejdůležitější zástupci politické scény jednali o dalším postupu v Moskvě. Na rozdíl od výše rozebírané epizody seriálu se ale celý děj výrazně zaměřuje právě na postavu prvního tajemníka KSČ, jeho osudy a vše zobrazuje jeho optikou.

L. Halama ve zkratce pojednává o cestě Československa od březnových dnů roku 1968 k podpisu Moskevského protokolu a návratu politiků do Československa. Celý příběh daného roku si přemítá v hlavě na své poslední cestě mezi Bratislavou a Prahou (1. září 1992) sám A. Dubček (hraje ho Adrian Jastraban). Už od začátku filmu prochází vývojem, kdy ho mnohá velmi nepříjemná jednání se zástupci SSSR a dalších komunistických států včele s L. I. Brežněvem (hraje ho Volodymir Nečeporenko) přivádí od původního optimismu, že SSSR nijak do vnitřní politiky ČSSR nebude vstupovat, k hořkému vystřízlivění, kdy pochopí, že na nátlak dalších komunistických zemí tomu bude přesně naopak a smyčka kolem něj se čím dál rychleji stahuje.

Samotné okamžiky noci z 20. na 21. srpna jsou zpracovány ve velice podobném duchu jako u seriálu České století s rozdílem, že A. Dubček zde působí jako mnohem jistější muž, který přesvědčivě rozhoduje, ač se ocitá v nezáviděníhodné pozici²⁴⁷. Ztvárnění V. Biřáka (hraje ho Peter Trnák) je také velice obdobné jako ve výše uvedeném seriálu. A. Dubček je při moskevských jednáních vykreslen jako mnohem pevnější muž, který se snaží do poslední chvíle uhájit své myšlenky a odmítá podepsat Moskevský protokol. Oproti seriálu je zde trochu do pozadí odsunut G. Husák (hraje ho Stano Král),

²⁴⁷ Dubček [film]. Režie: Svoboda J. SR 2018. 26.-28. minuta

jehož pragmatické jednání je sice částečně ve scénách odehrávajících se v Moskvě patrné, ale celkové vyznění s ohledem na zakomponování autentických záznamů proslovů z doby vrcholné normalizace je spíše zrádcovské²⁴⁸.

Režisér L. Halama také pracoval s osobní stránkou života prvního tajemníka, a tak do filmu zakomponoval i manželku a nejmladšího syna A. Dubčeka. S postupem filmu a složitostí jednání v Moskvě ale úloha osobní stránky příběhu upadá a vyzní trochu do prázdna. Jednání A. Dubčeka během tvorby tzv. socialismu s lidskou tváří z roku 1968 je postaveno do paralely s pomlčkovou válkou a netečností politického světa počátku 90. let vůči politikům Pražského jara²⁴⁹. K dokreslení dobové atmosféry režisér využívá i dobových záběrů, fotografií a zvukových nahrávek.

Název filmu:	DUBČEK – KRÁTKÉ JARO, DLOUHÁ ZIMA
Místo a rok vzniku:	SR 2018
Režie:	Laco Halama
Scénář:	Viliam Klimáček, Ľuboš Jurík
V hlavních rolích:	Adrian Jastraban, Táňa Radeva, Jiří Zapletal, Radoslav Šopík, Petr Trník, Vladimír Hrabal, Stano Král, Volodymir Nečeperenko, Oleksander Loginov, Zdeněk Bureš, Jakub Jánošík ad.

2.2.5. Pelíšky

Film Pelíšky se v dnešních dnech řadí mezi českou filmovou klasiku. Podle knihy Petra Šabacha napsal pro režiséra Jana Hřebejka scénář Petr Jarchovský a film vznikl v roce 1999. Režisér v něm divákovi představuje příběh dvou velmi odlišných rodin žijících v jednom domě. Na pozadí událostí let 1967 a 1968 se odehrávají běžná rodinná dramata mezi stárnoucí generací rodičů a mladou generací jejich dětí. Děti prožívají své první lásky, zklamání a jejich rodiče zase rozporuplnost doby a vlastních pocitů vůči ní.

Rodina důstojníka lidové armády B. Šebka (hraje ho Miroslav Donutil) je pevně svazována pravidly správného a uvědomělého komunisty, zatímco rodina vysloužilého vězně z koncentračních táborů J. Krause (hraje ho Jan Kodet) se potýká s náladami

²⁴⁸ Dubček [film]. Režie: Svoboda J. ČR/SR 2018, 75.-76. minuta.

²⁴⁹ Tamtéž, 81. minuta.

cholerické a despotické hlavy rodiny – zapřisáhlého demokrata a antikomunisty. Spojení obrovských protipólů v názorech obou hlav rodiny autoři vyhnali do extrémních a mnohdy komických situací. Oba otcové ovšem při hlubším zamyšlení spousta jejich charakteristik spojuje a jsou si velmi podobní.

Obě rodiny nakonec propojí i sňatek, když se J. Kraus po smutném úmrtí první ženy (hraje jí Emília Vášáryová) ožení se švagrovou B. Šebka (hrají ji Eva Holubová). Svatba²⁵⁰ se odehrává v předvečer invaze vojsk Varšavské smlouvy, která donutí Krausovu rodinu v rámci svatební cesty do Londýna emigrovat a B. Šebka přehodnotit veškeré své životní postoje²⁵¹. Invaze naprosto rozvrátí do té doby pevnou, byť výbušnou, rovnováhu a změní životy všech postav.

Na příkladu dvou naprosto odlišně smýšlejících rodin vykreslil J. Hřebejk a P. Jarchovský naturely Čechoslováků a jejich reakce na situaci, kterou snad nikdo z nich nečekal. Do příběhu přivádí prospěcháře i obyčejné lidi, kterým jedna noc převrátila život vzhůru nohama. Právě jakýmsi svědectvím o obyčejných lidech je tento film cenný.

Název filmu:	PELÍŠKY
Místo a rok vzniku:	ČR 1999
Režie:	Petr Hřebejk
Scénář:	Petr Jarchovský
V hlavních rolích:	Miroslav Donutil, Jan Kodet, Emília Vášáryová, Boleslav Polívka, Simona Stašová, Eva Holubová, Stella Zázvorková, Jaroslav Dušek, Ondřej Brousek, Marek Morvai-Javorský, Kristýna Fuitová ad.

2.2.6. Hořící keř

Televizní filmovou sérii z roku 2013 podle scénáře Štěpána Hulíka režírovala oceňovaná polská režisérka Agnieszka Holland a na velkorysém prostoru více než dvou set minut pojednává o událostech, které v Československu následovaly po sebeupálení J. Palacha v lednu 1969.

²⁵⁰ Pelíšky [film]. Režie: Hřebejk J. ČR 1999. 95. minuta.

²⁵¹ Tamtéž, 109.-112. minuta.

Právě tento čin je výchozím bodem pro celou filmovou sérii. Ačkoli Jan hned v počátku příběhu umírá, ve filmu se rozjíždí několik dějových linek. Veřejná bezpečnost se snaží zjistit, kdo by mohli být Janovi následovníci jako další pochoďně. Primárním cílem pochopitelně není ochrana těchto mladých životů, ale především strach ze stále přítomných sovětských vojáků, a především jejich vedení²⁵², které by akty mohlo vnímat jako cílené provokace. Obrovské napětí, které vládne mezi příslušníky bezpečnosti, přerůstá v podrazy mezi nimi samotnými, přejímání metod, které patří spíše k StB a mnoha dalším aktům, které sahají za hranice běžných vyšetřování.

V druhé osobnější dějové linii se odehrává příběh nařčení J. Palacha ze spolupráce se západními agenty a šíření nepravd o jeho smrti z úst komunistického poslance Viléma Nového (hraje ho Martin Huba). Palachova matka a bratr (hrají je Jaroslava Pokorná a Petr Stach) poslance zažalují a s pomocí advokátky (a porevoluční ministryně spravedlnosti) Dagmar Burešové (hraje ji Táňa Pauhofová) vedou předem prohraný soudní spor, o jehož osudu nerozhoduje soud samotný²⁵³. Režisérka také ukazuje zásahy do osobního života právničky ze strany StB a šikanování jejího muže v zaměstnání²⁵⁴.

Na pozadí těchto dějových linek se pak postupně proměňuje chování společnosti a jednotlivých jejích členů. Od prvotní sounáležitosti s činem J. Palacha a fakticky obrovské manifestaci během jeho pohřbu lid opět přemáhá strach, bezmoc a pokřivení mnoha charakterů. Smrt Jana Zajíce se už podaří stranickým orgánům před veřejností poměrně utajit a první výročí okupace už potlačí československé vedení samo bez sovětské účasti²⁵⁵. Mnoho účastníků demonstrací je také tvrdě potrestáno.

Režisérka na událostech po smrti J. Palacha znázorňuje nástup normalizace v Československu, upadající občanskou aktivitu, která Čechoslováky v období Pražského jara spojovala, obnovu vlády strachu, bezmoci a odcizení. Veškeré dějové linky jsou velmi silné a do detailu zpracované. Režisérka obdržela za Hořící keř Cenu české filmové kritiky a Českého lva za nejlepší režii.

²⁵² Hořící keř, část 2 [film]. Režie: Holland, A. ČR 2013, 7.-8. minuta.

²⁵³ Hořící keř, část 3 [film]. Režie: Holland, A. ČR 2013, 62. minuta.

²⁵⁴ Tamtéž, 5.-8. minuta.

²⁵⁵ Hořící keř, část 2 [film]. Režie: Holland, A. ČR 2013, 52.-55. minuta.

Název filmu:	HOŘÍCÍ KEŘ
Místo a rok vzniku:	ČR 2013
Režie:	Agnieszka Holland
Scénář:	Štěpán Hulík
V hlavních rolích:	Táňa Pauhofová, Jaroslava Pokorná, Petr Stach, Vojtěch Kotek, Adrian Jastraban, Ivan Trojan, Alois Švehlík, Martin Huba, David Novotný, Emma Smetana, Taťjana Medvecká, Igor Bareš, Jenováfa Boková, Patrik Děrgel ad.

2.2.7. Další filmová zpracování tematiky

Stejně jako seriálových zpracování, také filmových, které se dotýkají tematiky komunistické totality v Československu, je obrovské množství. Z filmů odkazujících na období 40. let a komunistický převrat lze vybrat novější film **Toman** z roku 2018 od režiséra Ondřeje Trojana, který se i podílel na scénáři Zdenky Simandlové. Postavu hlavy zahraniční rozvědky a mistra ve shánění potřebných financí, Zdeňka Tomana, ztvárňuje Jiří Macháček. Atmosféru 40. a 50. let, šikanu ze strany StB vůči nekonformním záležitostem (jako třeba léčitelství) obsahuje Českým lvem za rok 2020 oceněný film **Šarlatán** Agnieszky Holland (scénář Marek Epstein). Ivan Trojan v hlavní roli léčitele Jana Mikoláška bojuje s vlastními vnitřními problémy, ale i se zlovůli režimu, který se ho rozhodne zničit.

O politických procesech, resp. tom do dnešních dnů asi nejexponovanějším, tedy s M. Horákovou, pojednává film **Milada** z roku 2017, který v americké koprodukcii natočil David Mrnka (scénář napsal spolu s Robertem J. Conantem). Dílo pojednává především o životě právničky a političky (hraje ji Ayelet Zurer) a vypráví o jejích osudech mezi rokem 1937 a popravou v roce 1950. Z opačného pólu, tedy spíše na komediální notu, představuje 50. léta film Víta Olmera **Tankový prapor**, jehož scénář podle předlohy Josefa Škvoreckého napsali Radek John a sám režisér. Hlavní hrdina Danny Smiřický ve ztvárnění Lukáše Vaculíka se protlouká v roce 1953 vojenským životem, útrapami spojenými se šikanou ze strany důstojníků, ale také běžnými životními situacemi.

V psychologickém dramatu **Ucho** Karla Kachyni a Jana Procházky z roku 1970 se autoři zaměřují na věčně nejisté pozice straníků v 50. a 60. letech a sílu odposlechů. Radoslav Brzobohatý a Jiřina Bohdalová ztvárnějí prominentní komunistický pár, který žije ve strachu z toho, že jedno z „uch“ je i v jejich domácnosti. Film byl ihned po dokončení z pochopitelných důvodů trezorován a premiéry se dočkal až v roce 1990.

Z nejnovějších filmů lze také jmenovat počín Slávka Horáka a Rudolfa Suchánka **Havel** z roku 2020, který mapuje život prvního porevolučního prezidenta Václava Havla (v podání Viktora Dvořáka) v období mezi roky 1968 a 1989. Autoři sledují jeho všechny polohy – od dramatika, přes bojovníka za lidská práva a pozdějšího vůdce revoluce. Výjimku tvoří jeho prezidentské působení, tím se film nezabývá.

Jako jakousi kroniku normalizace a rodinného života a útrap během ní může jmenovat komedii Petra Nikolaeva a Jana Nováka podle knihy Michala Viewegha **Báječná léta pod psa**, dále filmy **Občanský průkaz**, **Něžné vlny** a další.

3. Analýza historického okruhu

3.1. Historická analýza

Vzhledem k tomu, že tato práce pojednává o soudobých dějinách v Československu, je logické, že dostupných pramenů i literatury by mělo být k dispozici skutečně mnoho. Realita je samozřejmě taková, že oproti mnohem starším obdobím historie je materiálu opravdu dostatek, ale i s ohledem na povahu komunistického totalitního režimu je stále spousta dokumentů opředená tajemstvím, ať už kvůli platnému tajnému statusu, nebo kvůli ztrátě, popř. zničení. Literárních děl zabývajících se danou tematikou je ovšem opravdu velké množství a lze z něj bez problémů vybírat a vycházet.

Stručný přehled dostupné a vhodné literatury

Je jasné, že 20. století je pro autory i čtenáře zaměřené na historii jedním z nejlákavějších historických období, protože sleduje dobu nedávnou. Texty jsou často čtenářům, potažmo přímo žákům, bez problémů srozumitelné a pojednávají o událostech, které oni sami (v případě žáků pak jejich příbuzní) mohli zažít na vlastní kůži. S ohledem na výuku této tematiky na gymnáziích (ale i základních školách) je určitě vhodné nabídnout žákům informace o dostupné literatuře, která může jejich historickou perspektivu značně rozšířit a pomoci ukotvit jejich znalosti.

Důležité je také připomenout, že s tím, jak komplikovaná doba nyní (jaro 2021) kvůli pandemii ve světě panuje, také knižní trh se musí nutně a čím dál rychleji přizpůsobovat nové situaci. Knihovny musí být po většinu času uzavřené a v běžném režimu nemohou fungovat ani knihkupectví. Téměř každá nová kniha tedy nyní vychází i ve verzi pro čtečky a elektronická zařízení a postupně dochází také k digitalizaci knih s vydáním staršího data. Pro potřeby této práce byly výše popsány kroky také velice užitečnými a díky nim mohla vzniknout.

Za velice užitečnou a dostatečně shrnující dějinné události, osobnosti i důležité souvislosti lze v první řadě považovat takřka novou knihu (vyšla v roce 2020) **Jana Rychlíka Československo v době socialismu 1945-1989**²⁵⁶. Publikace souhrnně pojednává o vzestupu důležitosti KSČ po druhé světové válce, období třetí republiky

²⁵⁶ RYCHLÍK, J.: Československo v době socialismu 1945-1989. Praha 2020.

a následně o celém období totality v Československu. Autor se snaží obsáhnout široký záběr – politické, ale i hospodářské a kulturní dějiny, vztahy ČSR/ČSSR se SSSR, slovenskou otázkou, ale i další velká témata, která během onoho půlstoletí srdcem Evropy otřásala. Kniha je psána chronologicky a velice přehledně, obsahuje mnoho důležitých hesel a velkým plusem je rozsáhlý jmenný rejstřík, který orientaci výrazně usnadňuje.

Konkrétní téma komunistického převratu z února 1948 polopaticky, ale ve výsledku velmi šikovně zobrazuje kniha **1948: Vítězný únor, cesta k převratu**²⁵⁷ **Františka Čapky a Jitky Lunerové**. Kniha je vystavěna na obdobném základu jako běžné učebnice – heslovitost, rámečcích s vysvětleními jednotlivých faktů, pojmů a s doplňujícími informacemi. Díky tomu získává na poutavosti a přehlednosti, přičemž ale pojednává do detailu o únorových událostech a hledá souvislosti v hlubší historii.

Za velice zdařilé publikace, které už nefungují jen jako čistě informační a sdělovací fakta, ale především syntetizující a přinášející další pohledy, lze považovat knihy **Karla Kaplana** ze série **Kronika komunistického Československa**. Na mysli máme především díla **Doba tání**²⁵⁸ a **Klement Gottwald a Rudolf Slánský**²⁵⁹. Autor v druhém jmenovaném díle srovnává oba vrcholné komunistické politiky ve stejných situacích, zároveň přináší i jejich vzpomínky, myšlenky a události viděné „jejich očima“. Specializací docenta Kaplana je právě období totality v Československu, takže i jeho další díla jsou vhodnými pro četbu a rozšíření znalostí o této tematice.

Z prací zabývajících se především konkrétní politickou osobností můžeme také jmenovat práci **Antonína Benčíka** **Téma: Alexander Dubček: Pražská jar '68, "Normalizácia", Nežná revolúcia '89**²⁶⁰, jež pojednává o vzestupech a pádech nejvýznamnější osobnosti Pražského jara 1968. Autor do díla přidal i výstřižky novinových článků, usnesení ze zasedání ÚV KSČ, dále také dopisy a mnoho fotografií. Pro čtenáře je kniha poutavá a pojednává komplexně o životě jednoho z nejdůležitějších Slováků na československé politické scéně ve 20. století.

²⁵⁷ ČAPKA, F.; LUNEROVÁ, J.: *1948: Vítězný únor, cesta k převratu*. Brno 2012.

²⁵⁸ KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa: Doba tání 1953-1956*. Brno 2005.

²⁵⁹ KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno 2009.

²⁶⁰ BENČÍK, A.: *Téma: Alexander Dubček: Pražská jar '68, "Normalizácia", Nežná revolúcia '89*. Praha 2010.

Jedná se o pouhý výčet knih, které shledáváme pro možné (především) gymnaziální čtenáře za nejzdařilejší a nejpoutavější pro rozšíření historických znalostí o zde řešeném tématu. Je podstatné zmínit, že výše uvedená kniha F. Čapky a J. Lunerové by mohla posloužit vhodně i čtenáři mladšímu, tedy žákovi druhého stupně základní školy, pro svou jednoduchou a přehlednou strukturu a mnoho vysvětlivek. Jako další výčet publikací týkajících se dané problematiky slouží seznam použité literatury na konci práce.

Pramenný materiál

Tato práce se věnuje okruhu, který z historického hlediska není tak vzdálený, jako například starověk nebo středověk, a tak je logicky pramenného materiálu do dnešních dnů zachováno velké množství, a možností práce s ním se tak naskytá hodně.

Při rozboru tematiky soudních procesů z počátku 50. let lze rozhodně pracovat s autentickými **přepisy zinscenovaných soudních líčení s M. Horákovou, R. Slánským a dalšími souzenými**²⁶¹. Komunistický režim navíc do detailu připravené procesy často natáčel a využíval k propagandě, takže tyto audiovizuální prameny²⁶² je ve výuce vhodné využít také. O náladách dané doby a snadné manipulovatelnosti lidmi pokládají důkazy novinové články, které citují **dopisy a rezoluce** prostých občanů, ale i celých továren²⁶³ ad. Obsahem těchto rezolucí je často žádost, aby soud potrestal obžalované těmi nejtvrďšími tresty za podvracení republiky a vykořisťování společnosti. O tom, jak situaci viděl svět a mnohé významné osobnosti (např. E. Rooseveltová, A. Einstein aj.) neúspěšně žádaly prezidenta K. Gottwalda o milost, svědčí dochované **dopisy a telegramy**²⁶⁴.

Turbulentní konec 60. let je bohatý také na významné dokumenty, se kterými lze ve výuce pracovat. Za zmínku určitě stojí **Akční program KSČ**²⁶⁵, který důkladně

²⁶¹ Ministerstvo spravedlnosti ČSR: *Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice: Horáková a společníci* [audiovizuální záznam]. Praha 1950.

²⁶² Ministerstvo spravedlnosti ČSR: *Záznam z procesu Dr. Milady Horákové 4* in *YouTube.com*. Dostupné online z: [youtube.com/watch?v=nk4Z8q6Vct8](https://www.youtube.com/watch?v=nk4Z8q6Vct8) (cit. 21. 3. 2021)

²⁶³ Rudé právo: *Vydání 4. 6. 1950* in *Archiv ÚČL AV ČR*. Praha 1950. Dostupné online z: <http://archiv.uct.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1950/6/4/1.png> (cit. 21. 3. 2021)

²⁶⁴ EINSTEIN A.: *Žádost o milost pro skupinu dr. Milady Horákové* [telegram] in *ČT24.cz*. Princeton 1950. Dostupné online z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1829552-nezachranila-ji-ani-einsteinova-prosba-pred-66-lety-komuniste-popravili-miladu> (cit. 21. 3. 2021)

²⁶⁵ ÚV KSČ: *Akční program KSČ* in *68 ÚSD AV ČR*. Praha 1968. Dostupné online z: http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf (cit. 21. 3. 2021)

popisuje, kam se reformní křídlo KSČ chtělo prostřednictvím reformu hospodářství a společnosti dostat. Ve stejném roce sepsal L. Vaculík manifest **Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům umělcům a všem**²⁶⁶. Tento manifest podepsalo velké množství osob včetně zástupců kulturní sféry, ale ostrá kritika politického vývoje v Československu po druhé světové válce se nesešla se přijetím ani u reformních komunistů.

Vyvrcholení událostí roku 1968 lze poté i v rámci výuky sledovat na dvou dokumentech týkajících se událostí kolem 21. srpna – tedy tzv. **Zvacím dopise**²⁶⁷, kterým SSSR (a další státy Varšavské smlouvy) odůvodňoval vstup vojsk na území ČSSR, a **Protokolu o jednání delegace SSSR a ČSSR**²⁶⁸ (jinak zvaném Moskevském protokolu), který shrnuje výsledky jednání po invazi a vrcholní českoslovenští političtí představitelé jej v Moskvě 27. srpna 1968 podepsali. V návaznosti na počínající normalizaci pak lze považovat za vhodné dokumenty tzv. **Obuškový/Pendrekový zákon**²⁶⁹, který vznikl v reakci na demonstrace při prvním výročí okupace, a také **Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ**²⁷⁰, v němž dochází k interpretaci Pražského jara i vojenské intervence (již jako bratrské pomoci).

Z dalších dokumentů normalizačního období by se žáci určitě měli dozvědět více a ideálně se i seznámit přímo s obsahem **Charty 77**²⁷¹, jako doplňková pak může sloužit osobní znalost dokumentu, který byl reakcí – **Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru** (jinak přezdívaného Anticharta)²⁷². Hnutí Charta 77 také v roce 1989 vypracovalo

²⁶⁶ VACULÍK, L.: *Dva tisíce slov* in *Moderní dějiny.cz*. ČSSR 1968. Dostupné online z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/manifest-2000-slov-27-6-1968/> (cit. 7. 1. 2021).

²⁶⁷ INDRA, A.; KOLDER D.; ŠVESTKA O.; KAPEK A.; BILÁK V.: *Zvací dopis* in *Totalita.cz*. ČSSR 1968. Dostupné online z: http://www.totalita.cz/txt/txt_1968_dopis_zvaci.php (cit. 21. 3. 2021).

²⁶⁸ *Protokol o jednání delegace SSSR a ČSSR* in *Totalita.cz*. Moskva 1968. Dostupné online z: http://www.totalita.cz/txt/txt_1968_dopis_zvaci.php (cit. 21. 3. 2021).

²⁶⁹ Federální shromáždění Parlamentu ČSSR: *Opatření č. 99/1969 Sb.*

Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku in *Zakonyprolidi.cz*. ČSSR 1969. Dostupné online z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1969-99> (cit. 21. 3. 2021).

²⁷⁰ ÚV KSČ: *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ* in *Totalita.cz*. Praha 1971. Dostupné online z: http://www.totalita.cz/txt/txt_poucení.php (cit. 21. 3. 2021).

²⁷¹ Charta 77: *Prohlášení Charty 77 z 1. 1. 1977* in *Totalita.cz*. Praha 1977. Dostupné online z: http://www.totalita.cz/txt/txt_ch77_dok_1977_01_01.php (cit. 21. 3. 2021).

²⁷² *Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru* in *Wikisource.org*. Praha 1977. Dostupné online z: https://cs.wikisource.org/wiki/Za_nov%C3%A9_tv%C5%A0r%C4%8D%C3%AD_%C4%8Diny_ve_jm%C3%A9nu_socialismu_a_m%C3%ADru (cit. 21. 3. 2021).

další dokument **Několik vět**²⁷³, ve kterém byly shromážděny požadavky vůči straně a vládě týkající se společenské situace v Československu. Jako další vhodný audiovizuální pramen se nabízí **projev M. Jakeše**²⁷⁴ na stranické schůzi v Červeném Hrádku ze **17. července 1989**. Samotné události 17. listopadu 1989 lze ve stejné formě vidět na **záznamech z událostí přímo na pražské Národní**²⁷⁵ a v protikladu k tomu pak v novinových článcích z následujícího dne²⁷⁶, nebo televizním vysílání. Proměnu ve vnímání KSČ ze strany společnosti (a především dělnictva) po těchto událostech pak výborně zachycuje další audiovizuální pramen, a sice záznam **projevu šefa pražské KSČ Miroslava Štěpána**²⁷⁷ v ČKD Lokomotivka z 23. listopadu 1989, kde byl dělníky vypískán.

Přepisy jednotlivých dokumentů a listin jsou z výše uvedeného výčtu nejlépe a nejsnáze dohledatelné na webových stránkách **Totalita.cz**, který provozuje Občanské sdružení TOTALITA.CZ. Sdružení si klade za cíl mapovat historii Československa mezi lety 1945 a 1989 „*se zvláštním důrazem na mechanismy uchopení moci KSČ a způsoby jejího uplatňování*.“²⁷⁸ Mezi další vhodné zdroje textových dokumentů pak patří **Moderní-Dějiny.cz** nebo **Dějepis.com**. Audiovizuální dokumentární materiál uvedený ve výčtu výše je pak bez problémů dohledatelný prostřednictvím služby **YouTube**.

Výše uváděné pramenné materiály slouží jako přehled a možná inspirace, ze které lze čerpat, ale ne všechny budou v této práci dále využity. Také je potřeba říci, že se jedná o několik základních a důležitých dokumentů a audiovizuálních záznamů, nikoli o kompletní výpis. Další nepřeborné množství pramenů, které jistě mají svůj výukový potenciál, čeká v pamětech, archivech, nebo jen zkrátka není v této práci uvedeno, ač známo je.

²⁷³ Charta 77: *Několik vět* in *Totalita.cz*. Praha 1989. Dostupné online z: http://www.totalita.cz/txt/txt_nvett.php (cit. 21. 3. 2021).

²⁷⁴ Miloš Jakeš: *Projev v Červeném Hrádku* in *YouTube.com*. Červený Hrádek 1989. Dostupné online z: <https://www.youtube.com/watch?v=cKoQQo8gdPM> (cit. 21. 3. 2021).

²⁷⁵ ČST: *První vysílání záběrů ze 17. listopadu 1989* in *YouTube.com*. Praha 1989. Dostupné online z: <https://www.youtube.com/watch?v=f2fGdV43hhk> (cit. 21.3.2021).

²⁷⁶ Rudé právo: *Vydání 18. 11. 1989* in *Archiv ÚČL AV ČR*. Praha 1950. Dostupné online z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1989/11/18/1.png> (cit. 21. 3. 2021).

²⁷⁷ ÚSTR: *Štěpán v ČKD* in *YouTube.com*. Praha 1989. Dostupné online z: <https://www.youtube.com/watch?v=c89MIWlqSNw> (cit. 21.3.2021).

²⁷⁸ Občanské sdružení TOTALITA.CZ: *Stanovy*. Dostupné online z: http://www.totalita.cz/ost/totalita_os.php (cit. 21. 3. 2021).

Učebnice

Účelem této práce není rozebírat, jak je o dané problematice pojednáno v učebnicích a ani v přípravách jednotlivých hodin/aktivit dále není s žádnou učebnicí pracováno. Lze ve stručnosti říci, že k tématu komunistické totality v Československu se pro potřeby gymnaziálního vzdělávání velmi dobře a dostatečně věnuje učebnice **Moderní dějiny pro střední školy** vydavatelství **Didaktis**²⁷⁹. Učebnice je jednou z novějších na trhu a obsahuje velmi obratně zpracované dějiny Československa postavené také do mezinárodních souvislostí. Zároveň se zde objevují citace, obrázky, široký mapový materiál, vysvětlivky méně známých pojmů a událostí. Velice obdobně je postavena také starší učebnice **Dějiny 20. století** od vydavatelství **Práce**²⁸⁰, která je velmi podrobná a často pracuje především s citacemi dokumentů, dopisů a vzpomínek.

Učebnice **Dějepis 9 – Nejnovější dějiny pro základní školy** vydavatelství **SPN**²⁸¹ pojednává o tématu poměrně podrobně, v postranních rámečcích je zároveň rozšiřuje o zajímavosti a doplňující informace. Celou učebnicí se navíc v horní části prolíná velmi pečlivě zpracovaná časová osa. Učebnice **Dějepis 9 pro základní školy a víceletá gymnázia (nové vydání)** od nakladatelství **Fraus**²⁸² je přeplněn obrázky a struktura je bohužel značně nepřehledná, takže vyžaduje větší soustředění žáků a práce s ním může být problematictější.

Další zdroje dostupné žákům

Pravděpodobně nejdostupnějším (zvláště v současné situaci) zdrojem a zároveň světovým fenoménem je v dnešních dnech internet. Je logické, že většina lidí i žáků dá v dnešní uspěchané době přednost proklikání se skrze internetový prohlížeč před cestou do knihovny (bude-li otevřená). Výše byly uvedeny možnosti, kde hledat prameny, tedy především Totalita.cz, dále pak určitě Moderní-Dějiny.cz, Dějepis.com a popř. i YouTube pro audiovizuální materiály.

²⁷⁹ ČURDA J.: *Moderní dějiny pro střední školy*. Praha 2014.

²⁸⁰ KUKLÍKOVÍ J. a J.: *Dějiny 20. století*. Praha 1995.

²⁸¹ VÁLKOVÁ V.: *Dějepis 9: Nejnovější dějiny pro základní školy*. Praha 2016.

²⁸² Kolektiv autorů: *Dějepis 9 pro základní školy a víceletá gymnázia (nové vydání)*. Praha 2017.

Nejpopulárnějším zdrojem informací (nejen historických) v internetovém prostředí je však již nějakou dobu **Wikipedie** – internetová encyklopedie tvořená samotnými uživateli (a právě proto stále poměrně obávaná pro svou správnost a přesnost). Hesla jako KSČ²⁸³, Únor 1948²⁸⁴, Pražské jaro²⁸⁵, Invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa²⁸⁶, Sametová revoluce²⁸⁷, ale i příspěvky o jednotlivých osobnostech jsou velmi dobře zpracovány a často opatřeny i zdroji, seznamem dostupné literatury a hypertextovými odkazy na další, rozšiřující, články (které více, či méně s tématem souvisí), takže z nich lze čerpat často ověřené informace (ač je nutná jistá obezřetnost). Mnoho jednotlivých stránek Wikipedie navíc jako první nabídne při zadání hesla i nejvíce používaný internetový vyhledávač Google.

Jak bylo uvedeno výše, mnoho audiovizuálních materiálů nabízí služba YouTube.com, ale tématy souvisejícími s komunistickou totalitou v Československu se zabývá i popularizační série krátkých videí **Slavné dny**²⁸⁸ portálu Stream.cz a spíše pro žáky základních škol pak značně zjednodušující **Dějiny udatného českého národa**²⁸⁹ od České televize. Cenné informace a vhodná doplňková videa jsou k dispozici také na vzdělávacím portále České televize s názvem **ČT edu**²⁹⁰.

3.2. Didaktická analýza

Komunistická totalita, více než 40 let trvající období moderních dějin našeho prostoru, je téma, které má své pevné místo i v rámci kurikula na základních a středních školách. Nelze pochybovat o tom, že na rozdíl od období, která jsou časově mnohem více

²⁸³ *Komunistická strana Československa* in *Wikipedia.org*. Dostupné online z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Komunistick%C3%A1_strana_%C4%8Ceskoslovenska (cit. 21. 3. 2021).

²⁸⁴ *Únor 1948* in *Wikipedia.org*. Dostupné online z: https://cs.wikipedia.org/wiki/%C3%9A_nor_1948 (cit. 21. 3. 2021).

²⁸⁵ *Pražské jaro* in *Wikipedia.org*. Dostupné online z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Pra%C5%B5sk%C3%A9_jaro (cit. 21. 3. 2021).

²⁸⁶ *Invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa* in *Wikipedia.org*. Dostupné online z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Invaze_vojsk_Var%C5%A1avsk%C3%A9_smlouvy_do_%C4%8Ceskoslovenska (cit. 21. 3. 2021).

²⁸⁷ *Sametová revoluce* in *Wikipedia.org*. Dostupné online z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Sametov%C3%A1_revoluce (cit. 21. 3. 2021).

²⁸⁸ *Stream TV: Slavné dny* in *Stream.cz*. Dostupné online z: <https://www.slavne-dny.cz/list> (cit. 21. 3. 2021).

²⁸⁹ *ČT: Dějiny udatného českého národa* in *ČeskáTelevize.cz*. Dostupné online z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10177109865-dejiny-udatneho-ceskeho-naroda/dily/> (cit. 21. 3. 2021).

²⁹⁰ *ČT: ČT edu* in *ČeskáTelevize.cz*. Dostupné online z: <https://edu.ceskatelevize.cz/> (cit. 7. 4. 2021).

vzdálena a o jejich bezprostředním vlivu na dnešní společnost a podobu České republiky lze v diskuzích polemizovat, je perioda komunistické vlády tématem, které i s dnešní společností stále hýbe. Toto téma tedy z výše uvedených důvodů není možné z výuky dějepisu vypustit. Přesto se i zde objevuje otázka, obdobně jako u dalších témat, které pojmy, jména, data, souvislosti ad. žáky učit a vyžadovat jejich memorování, a které jsou redundantní?

Je naprosto nezbytné zasadit toto téma do širšího kontextu. Nelze s žáky hovořit o neomezené vládě komunistické strany v Československu, když nebudou vědět, kde se vlastně komunismus na světě objevil, na jakých principech staví, jak se projevoval v dalších zemích už před rokem 1948 (tedy především v Rusku/SSSR). Žáci zároveň musí znát cestu Československa k totalitě v rámci poválečné třetí republiky. Je důležité, aby chápali, že k převzetí plné kontroly nad státem ze strany KSČ nedošlo jen tak během jednoho jediného odpoledne 25. února 1948, ale že tento krok byl završením poměrně dlouhé cesty, kterou je potřeba zasadit do dějinných souvislostí místních i celosvětových (nebo alespoň evropských). Není cílem, aby si žák pouze memoroval data a jména, ale aby dokázal popsat „proč“ se některé události staly a „co“ k nim vedlo. Je nutné propojovat příčiny, průběh a důsledky.

Co se týče generalizací, žáci by se měli během výuky dozvědět informace o cestě KSČ k neomezené moci v Československu, převážně nedemokratických principech upevňování této totality (čistky, soudní procesy, propaganda, tání a tuhnutí), ekonomických a společenských úskalích, která přinesla (cenzura, nedostatek zboží, špatná ekonomická situace), snahách o proměnu a vnitřní obrodu (socialismus s lidskou tváří), neúspěších obrody a návratu k nastaveným pořádkům (normalizace) až k vyčerpání režimu a jeho pádu (Sametová revoluce).

Důvody, proč by se učivo týkající se této historické periody rozhodně nemělo vypouštět z hodin dějepisu, byly na prostoru práce zmíněny již několikrát. Život v České republice se, i více než třicet let od změny poměrů a vypuštění článku ústavy zajišťující KSČ vedoucí moc ve státě, odvíjí v některých odvětvích od dědictví totalitního období. Vhodně připravené výukové jednotky u žáků pomáhají rozvíjet klíčové **kompetence k učení**. Díky práci s prameny by žáci také měli mít možnost rozšiřovat své

komunikativní kompetence a lze počítat s tím, že v jisté míře práce ve dvojicích a skupinách rozšiřuje i **sociální kompetence**. Vzhledem k tomu, že je toto dějepisné učivo zaměřeno na osvojování znalostí o historii mateřské země většiny z žáků, můžeme hovořit také o rozvoji **občanské kompetence**. V rámci základního vzdělávání by pak práci s novými technologiemi mělo docházet i prohlubování **kompetence digitální**.²⁹¹

Dějepis v **Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání** spadá spolu s Výchovou k občanství do vzdělávací oblasti **Člověk a společnost**. Učivo, které se zabývá komunistickou totalitou, patří do okruhu **Rozdělený a integrující se svět** a očekávanými výstupy jsou: „(Žák) vysvětlí příčiny a důsledky vzniku bipolárního světa; uvede příklady střetávání obou bloků,“²⁹² a „(Žák) vysvětlí a na příkladech doloží mocenské a politické důvody euroatlantické hospodářské a vojenské spolupráce.“²⁹³ Jak je patrné, ani v jednom z těchto výstupů Československo přímo zmíněno není a oba výstupy jsou tedy velice široké.

Konkrétnější už je výčet učiva, kde je uveden bod, který přesně zahrnuje obsah této práce v bodě „vývoj Československa do roku 1945 do roku 1989, vznik České republiky“²⁹⁴. Částečně pak spadá téma i do položky „vnitřní situace v zemích východního bloku (na vybraných příkladech srovnání s charakteristikou západních zemí)“²⁹⁵.

V dějepisném okruhu **Člověk v dějinách** práce v hodinách nastíněných v další části této práce prohlubuje znalosti a schopnosti k zdárnému splnění výstupu „(Žák) uvede konkrétní příklady důležitosti a potřeby historických poznatků,“²⁹⁶ a především pak „(Žák) uvede příklady zdrojů informací o minulosti; pojmenuje instituce, kde jsou tyto zdroje shromažďovány“²⁹⁷. Jednoznačně lze totiž říci, že práce s audiovizuálními prameny spadá do učiva definovaného jako „význam zkoumání dějin, získávání informací

²⁹¹ Národní ústav pro vzdělávání: *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha 2021, s. 13.

²⁹² Tamtéž, s. 61.

²⁹³ Tamtéž.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 62.

²⁹⁵ Tamtéž.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 57.

²⁹⁷ Tamtéž-

o dějinách; historické prameny“²⁹⁸. Je také potřeba dodat, že učivo a výstupy ani jednoho z uvedených okruhů při revizi RVP ZV v roce 2021 nedoznaly žádných změn oproti předchozí verzi.

Dějepis jako předmět v **Rámcovém vzdělávacím programu pro gymnázia** spadá spolu s Geografií a Občanským a společenskovědním základem do vzdělávací oblasti **Člověk a společnost**. Samo učivo týkající se zde rozebírané problematiky je řazeno do okruhu **Moderní doba II – Soudobé dějiny**²⁹⁹. Samotný výstup, který se týká komunistické vlády v Československu, je koncipován takto: „(Žák) vysvětlí základní problémy vnitřního vývoje zemí západního a východního bloku; zejména se zaměří na pochopení vnitřního vývoje a vzájemných vztahů supervelmocí USA, SSSR a na situaci ve střední Evropě a v naší zemi.“³⁰⁰ Velice široce pojatý výstup tedy zahrnuje český (potažmo československý) prostor v rámci většího celku, což ve výsledku kooperuje s myšlenkou hledání souvislostí a širšího kontextu vzestupu komunistických stran napříč střední a východní Evropou po druhé světové válce. Vyučujícímu nicméně dává očekávaný výstup poměrně široké pole působnosti například ve volbě, které ze států na obou stranách „železné opony“ vybrat a představovat žákům jejich vnitřní vývoj.

V rámci učiva, které okruh zahrnuje, se období let 1945-1989 v Československu objevuje ve třech opět velice široce postavených bodech, a sice: „východní blok, jeho politický, hospodářský a sociální vývoj; SSSR jako světová velmoc, RVHP, Varšavská smlouva,“³⁰¹ „životní podmínky na obou stranách železné opony“³⁰² a nakonec „pád komunistických režimů a jeho důsledky; sjednocující se Evropa a její místo v globálním světě.“³⁰³ I zde velice nekonkrétně postavené body učiva nabízí spoustu prostoru pro pedagogické invence a úpravy. Je logické, že jednotlivé výukové jednotky budou mít dílčí cíle a výstupy, které by ve výsledku ve větším celku měly mít za cíl splnění očekávaného výstupu v RVP.

²⁹⁸ RVP ZV 2021, s. 58.

²⁹⁹ Výzkumný ústav pedagogický v Praze: Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. Praha 2007, s. 46.

³⁰⁰ Tamtéž.

³⁰¹ Tamtéž.

³⁰² Tamtéž.

³⁰³ Tamtéž.

Je také na místě dodat, že očekávaná práce s audiovizuálními materiály a prameny, které vznikly jak za období totality, tak v době po jejím skončení, by měla u žáků vést ve vzdělávacím okruhu **Úvod do studia historie** k naplnění obou výstupů, tedy „rozlišuje různé zdroje historických informací, způsob jejich získávání a úskalí jejich interpretace“³⁰⁴ i „charakterizuje smysl historického poznání a jeho povahu jako poznání neuzavřeného a proměnlivého.“³⁰⁵ Práce v hodinách by totiž v tomto ohledu měla naplňovat body z očekávaného učiva „práce historika, historické informace, jejich typy a možnost využití“³⁰⁶ i „význam historického poznání pro současnost“³⁰⁷. Dochází tak ve vzájemné propojenosti k naplňování výstupů napříč předmětem.

³⁰⁴ RVP G, s. 43.

³⁰⁵ Tamtéž.

³⁰⁶ Tamtéž.

³⁰⁷ Tamtéž.

4. Nápadník hodin s využitím filmových a seriálových ukázek

Na prostoru následujících stran budou rozpracovány vyučovací jednotky, ve kterých by bylo možné audiovizuální ukázky z některých výše uvedených filmů a seriálů použít. Bude se jednat vždy o gymnaziální přípravy, ke kterým bude (pokud je to možné a vhodné) uvedeno, jaké modifikace pro potřeby základního vzdělávání lze učinit, jak upravovat otázky a koordinovat práci. Součástí příprav budou také užitečné odkazy pro vyučující i žáky, dále doporučená literatura k tématu a rozšiřující otázky, které sice v přípravě přímo nejsou využity, ale k použití do hodiny se nabízí. V případě některých jednotek bude nabídnuta i další aktivita po hodině ve formě exkurze.

4.1. Únorový převrat 1948

Téma hodiny: Únorový převrat 1948

Třída: 3./ 4. ročník čtyřletého gymnázia/ odpovídající ročníky víceletých gymnázií, modifikace pro 9. ročník základního vzdělávání/odpovídající ročníky víceletých gymnázií

Čas: 45 min (vyučovací hodina)

Východiska: Žáci byli v předchozích hodinách seznámeni s charakteristickou světového dění po druhé světové válce, úpadku vlivu bývalých koloniálních mocností, nárůstu důležitosti tzv. supervelmocí USA a SSSR a počínající studené válce. Žáci se také dozvěděli o poválečném směřování Československa a charakteristikách třetí republiky. Žáci z předchozího vzdělávání znají základní charakteristiky únorového převratu a dějinné souvislosti.

Cíle pro G: Žáci popíší a charakterizují průběh komunistického převratu z února 1948 a role některých aktérů. Žáci popíší a charakterizují postupy, díky kterým KSČ, v mezi legislativy i mimo ni, převzala moc. Žáci se kriticky zamyslí nad rozdílností zpracování téhož tématu podle doby a okolností jeho vzniku.

Cíle pro ZV: Žáci popíší a charakterizují průběh komunistického převratu z února 1948 a role některých aktérů. Žáci popíší a charakterizují postupy, díky kterým KSČ převzala moc.

Rozvoj klíčových kompetencí: sociální, komunikativní, občanské, k učení

Výstupy z RVP G: (Žák) vysvětlí základní problémy vnitřního vývoje zemí západního a východního bloku; zejména se zaměří na pochopení vnitřního vývoje a vzájemných vztahů supervelmocí USA, SSSR a na situaci ve střední Evropě a v naší zemi.³⁰⁸

(Žák) charakterizuje smysl historického poznání a jeho povahu jako poznání neuzavřeného a proměnlivého.³⁰⁹

Výstupy z RVP ZV: (Žák) vysvětlí příčiny a důsledky vzniku bipolárního světa; uvede příklady střetávání obou bloků.³¹⁰

(Žák) uvede konkrétní příklady důležitosti a potřeby historických poznatků.³¹¹

Doporučená literatura k tématu:

ČAPKA, F.; LUNEROVÁ, J.: *1948: Vítězný únor, cesta k převratu*. Brno 2012.

HANZLÍK, F.: *Únor 1948: výsledek nerovného zápasu*. Praha 1997.

KAPLAN, K. a ÚSD AV ČR: *Poslední rok prezidenta: Edvard Beneš v roce 1948*. Brno 1994.

KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno 2009.

Doporučené webové stránky a aplikace:

<http://totalita.cz/1948/1948.php>

<https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/unor-1948-pracovni-listy/>

<https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/co-nataceli>

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/7807-komunisticky-prevrat-v-unoru-1948?vsrc=vyhledavani&vsrid=1948>

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/4302-unor-1948-svoboda-zanika-za-velkych-ovaci?vsrc=vyhledavani&vsrid=1948>

³⁰⁸ RVP G 2007, s. 46.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 46.

³¹⁰ Tamtéž, s. 61.

³¹¹ Tamtéž, s. 57.

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/4237-umrti-edvarda-benese?vsrc=vyhledavani&vsrclid=1948>

<https://coggle.it> – webová aplikace pro tvorbu např. myšlenkových map

Scénář hodiny:

1. úvod hodiny (maximálně 2 minuty)

Vyučující se s žáky přivítá a vyřídí organizační záležitosti.

2. evokace (maximálně 10 minut) – práce s obrázkem, uměleckým textem a oživení staršího učiva

Vyučující promítne žákům obrázek K. Gottwalda a J. V. Stalina (Příloha 1). Zároveň rozdá do dvojic úryvek krátké básně Generalissimus Mír od Marie Pujmanové (Příloha 2). Žákům zadá úkoly:

Podívejte se na obrázek a ve dvojici diskutujte o tom, kdo je vyobrazen a proč.

Přečtěte si krátký úryvek básně a ve dvojici diskutujte o jejím smyslu a jak na Vás působí.

Žáci identifikují oba významné politiky a zároveň nastíní jejich význam. Ideálně také poznají, že K. Gottwald byl jakýmsi žákem J. V. Stalina. Na základě úryvku básně poznají poválečný vděk Čechoslováků, který vůči J. V. Stalinovi a SSSR cítili. Vyučující s žáky shrne základní informace o J. V. Stalinovi a nové pozici SSSR po druhé světové válce a pomocí cílených otázek shrne dění v Československu za třetí republiky.

Příklad otázek:

Charakterizujte, jak se změnila pozice SSSR po druhé světové válce.

Popište, jakým způsobem fungovala poválečná politika v Československu.

Vysvětlete pojem Národní fronta.

3. uvědomění (maximálně 25 minut) – práce s audiovizuálními ukázkami

Vyučující žáky rozdělí do čtyř skupin. Skupiny si vylosují témata, která budou v následujících dvou ukázkách sledovat a porovnávat jejich vyznění. Následně vyučující

přehraje ukázkou ze seriálu Gottwald, který vznikl v době totality a České století, jehož vznik se datuje k druhému desetiletí tohoto tisíciletí. Témata jsou:

Národní fronta

Klement Gottwald

Prostí lidé (dělníci, vesnice, „Praha“)

Demokratičtí ministři, jejich strany a jejich jednání

Vyučující skupinám přednese toto zadání:

Podívejte se na ukázkou obdobných situací z února 1948 v totalitním a současném zpracování. Zaměřte se na vylosované téma a popište, jak je o něm v ukázkách pojednáváno a jaké jsou mezi zpracováními rozdíly.

UKÁZKA 1 – Gottwald, díl 5 (49:11-51:34)

Obrázek 1 - seriál Gottwald³¹²

³¹² Reprofoto in Gottwald, díl 5 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986. 51. minuta.

UKÁZKA 2 – České století, Všechnu moc lidu Stalinovi (11:30-13:30, 15:08-16:10, 22:55-23:35)

Obrázek 2 - seriál České století³¹³

Po zhlédnutí ukázek budou mít žáci ve skupinách maximálně 5-7 minut na zpracování zadání. Poté bude probíhat krátká prezentace jednotlivých skupin. Vyučující zapisuje základní myšlenky k jednotlivým tématům na tabuli. Prezentace jednotlivých skupin by měla trvat max. 3 minuty a po dokončení každé prezentace vyučující vyzve zbytek třídy, aby případně doplnil o své další postřehy k danému tématu.

Žáci shrnou, že totalitní zpracování funguje v duchu dobové propagandy, kterou popisují postavy samy ve druhé (současné) ukázce – tedy, že demokratičtí ministři jsou skutečně vykreslováni jako ti, kteří rozvrací Národní frontu, K. Gottwald je tím, který chce pro lid jen to nejlepší a nejedná ve vlastním zájmu a lidé sami už mají dost veškerého politického zmatku. Druhá ukázka celé toto „přirozené“ jednání totiž popisuje jako perfektně promyšlený plán, jak převzít neomezenou moc a na oko neporušit principy demokratické společnosti. Vyučující v případě, že k tomu nedojde plynule, vyzve žáky k zamyšlení:

Vysvětlíte, proč je současné zpracování jiné než totalitní. Popište, jak na vás jednotlivá zpracování působí.

³¹³ Reprofoto in České století: Všechnu moc lidu Stalinovi (1948) [seriál]. Režie: Sedláček R. ČR 2013. 23. minuta.

4. uvědomění (maximálně 5 minut) – shrnutí

Vyučující ve zkratce shrne únorové události, které zahrnovaly i dění odehrávající se v ukázkách. Shrne podstatu změn, ke kterým došlo a vysvětlí podstatu proměny demokratické společnosti v totalitní. Důležité body zapíše na tabuli, aby s nimi žáci mohli pracovat např. v rámci zápisu.

5. reflexe (zbývající část hodiny a domácí úkol) – myšlenková mapa

Žáci dostanou za úkol zpracovat myšlenkovou mapu týkající se událostí února 1948 a převzetí moci ve státě do rukou KSČ a také možností náhledu na stejnou událost rozdílnou optikou. Žáci mohou začít práci v hodině a dokončí ji doma. Zadání:

Zpracujte myšlenkovou mapu na základě znalostí faktů o únoru 1948 a zhlédnutí ukázek zpracování totalitního a současného. Můžete kreslit, nebo využít např. aplikaci na webu Coggle.it.

Modifikace pro základní vzdělávání:

2. evokace:

V případě hodiny na základní škole vyučující využije pouze jeden z úkolů, ideálně část s obrázky.

Příklad otázek ZV:

Jmenujte stranu, kterou zastupoval Klement Gottwald?

Jmenujte stát, na který byla směřována zahraniční politika ČSR. Řekněte proč?

3. uvědomění:

Vyučující žáky rozdělí do skupin obdobně jako v případě G a zadá stejná témata. Následně zadá práci:

Akteři, které jste si vylosovali jako téma nějakým způsobem zasáhli do událostí února 1948. Diskutujte ve skupině, co o vylosovaném/vylosovaných už v tuto chvíli ve vztahu k únoru 1948 víte a запиšte své poznatky.

Po dokončení této práce vyučující přehraje žákům ukázkou ze současného zpracování a vyzve je:

Poznamenejte si, co jste se díky ukázce o Vašem tématu dozvěděli a diskutujte o nových znalostech ve skupině.

Po zhlédnutí ukázky budou mít žáci ve skupinách maximálně 5-7 minut na zpracování zadání. Poté bude probíhat krátká prezentace jednotlivých skupin. Žáci vysvětlí, jaké informace a znalosti o tématech měli a o jaké jim videoukázka rozšířila obzory. Vyučující zapisuje základní myšlenky k jednotlivým tématům na tabuli. Prezentace jednotlivých skupin by měla trvat max. 3 minuty a po dokončení každé prezentace vyučující vyzve zbytek třídy, aby případně doplnil o své další postřehy k danému tématu

Žáci charakterizují fungování Národní fronty a její vnímání ze strany společnosti. Uvědomí si, jakým způsobem komunisté směřovali k uchvácení moci a popíší metody, které jim k tomu dopomohly.

5. reflexe:

Žáci dostanou stejný úkol jako v případě G, jen nebudou řešit rozdílnost zpracování.
Zadání:

Zpracujte myšlenkovou mapu na základě znalostí faktů o únoru 1948. Můžete kreslit, nebo využít např. aplikaci na webu Coggle.it.

Další vhodné otázky ZV:

Shrňte, co víte o osobnosti Klementa Gottwalda.

Charakterizujte roli prezidenta Edvarda Beneše v událostech února 1948..

Popište, čeho chtěli demokratičtí ministři demisi dosáhnout.

Další vhodné otázky G:

Charakterizujte, čím bylo specifické politické uspořádání v ČSR po druhé světové válce.

Vysvětlíte roli, kterou hrály v převratu Lidové milice.

Popište, kdo se postavil se na stranu demokratických ministrů a prezidenta Beneše.

Analyzujte, jakým způsobem se k moci dostali komunisté v dalších státech v okolí ČSR (Polsko, Maďarsko).

Shrnutí vyučovací jednotky:

G – V rámci této vyučovací hodiny žáci pracují s audiovizuálními ukázkami, které se liší především dobou zpracování – totalitní a současné – a tedy jejich celkovým vyzněním. Totalitní zpracování představuje KSČ a K. Gottwalda jako pozitivní sílu na víceméně zkažené politické scéně roku 1948. Jejich zájmem je především blaho dělnictva a lidu, které zastihují vše ostatní. Demokratičtí ministři svou demisí zrazují ideu Národní fronty, a jsou tedy chápáni jako zrádci. Současné zpracování hodnotí vše výše popsané jako obratnou komunistickou manipulaci a připravený a promyšlený plán k převzetí moci, jehož realizaci umožnila nemotornost a nekoordinovanost demokratických ministrů. Žáci přijdou díky práci s ukázkami na rozdíly mezi zpracováními a kriticky se nad nimi zamyslí.

ZV – Žáci pracují s prekoncepty o stanovených tématech a na základě práce s ukázkou rozšíří své povědomí o aktérech únorového převratu a zamyslí se nad jejich úlohou. Pochopí souvislosti mezi podporou strany od lidu a dělnictva a také využívání všech možných prostředků k dosažení moci.

G, ZV – Práce ve skupinách pomůže rozvoji žákovské sociální a komunikativní kompetence, vezmeme-li v potaz, že součástí hodiny také prezentace výsledků skupinové práce ostatním spolužákům. Samozřejmostí je rozvoj kompetence k učení, protože žáci musí souvislosti vyvozovat na základě předchozích znalostí, zkušeností a nově představovaných syrových faktů. Vyučující do výuky vstupuje jen minimálně (především při shrnutí a představení základních faktů) a pouze moderuje prezentace žáků. Co se týče výstupů z RVP, hodina by měla přispět k dílčímu naplnění výše uvedených výstupů z obou zde rozebíraných okruhů dějepisného vzdělávání.

4.2. Politické procesy a pohled lidu na ně

Téma hodiny: Politické procesy a pohled lidu na ně

Třída: 3./4. ročník čtyřletého gymnázia/ odpovídající ročníky víceletých gymnázií, modifikace pro 9. ročník základního vzdělávání/ odpovídající ročníky víceletých gymnázií

Čas: 45 min (vyučovací hodina)

Východiska: Žáci mají vědomosti o československé politické scéně po roce 1948 a základní povědomí o komunistických praktikách upevňování moci ve státě. Žáci znají hlavní oběti politických procesů z počátku 50. let.

Cíle pro G: Žáci porozumí vnímání politických procesů ze strany společnosti v 50. letech a charakterizují ho. Žáci charakterizují politické procesy jako zinscenovaná představení propagandy, kde bylo o vině rozhodnuto před započítím procesu samotného, zároveň vysvětlí a argumentují, proč tomu tak bylo.

Cíle pro ZV: Žáci porozumí vnímání politických procesů ze strany společnosti v 50. letech a charakterizují ho. Žáci charakterizují politické procesy jako zinscenovaná představení propagandy.

Rozvoj klíčových kompetencí: sociální, komunikativní, občanské, k učení

Výstupy z RVP: (Žák) vysvětlí základní problémy vnitřního vývoje zemí západního a východního bloku; zejména se zaměří na pochopení vnitřního vývoje a vzájemných vztahů supervelmocí USA, SSSR a na situaci ve střední Evropě a v naší zemi.³¹⁴

(Žák) rozlišuje různé zdroje historických informací, způsob jejich získávání a úskalí jejich interpretace.³¹⁵

Výstupy z RVP ZV: (Žák) vysvětlí příčiny a důsledky vzniku bipolárního světa; uvede příklady střetávání obou bloků.³¹⁶

³¹⁴ RVP G 2007, s. 46

³¹⁵ Tamtéž, s. 43.

³¹⁶ RVP ZV 2021, s. 61.

(Žák) uvede příklady zdrojů informací o minulosti; pojmenuje instituce, kde jsou tyto zdroje shromažďovány.³¹⁷

Doporučená literatura k tématu:

DVOŘÁKOVÁ, Z.; DOLEŽAL, J.; HORÁKOVÁ, M. a Klub Milady Horákové: *O Miladě Horákové a Milada Horáková o sobě*. Praha 2001.

RADOTÍNSKÝ, J.: *Rozsudek, který otřásl světem*. Praha 1990.

Ministerstvo spravedlnosti ČSR: *Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice: Horáková a společníci*. Praha 1950.

Doporučené webové stránky a aplikace:

<https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/proces-s-miladou-horakovou/>

http://totalita.cz/proc/proc_horakovam.php

http://totalita.cz/50/50_01_016.php

<http://totalita.cz/proc/proc.php>

<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo>

<https://www.televizeznam.cz/video/slavedny/den-kdy-byla-popravena-milada-horakova-27-cerven-150952>

<https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/stalo-se/tento-boj-jsem-prohrala-poprava-milady-horakove-jana-buchala-oldricha-pecla-zavise>

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/4154-posledni-rozloucení-milady-horakove?vsrvc=vyhledavani&vsrvcid=politick%C3%A9+procesy>

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/1869-padesata-leta-v-csr-i?vsrvc=vyhledavani&vsrvcid=politick%C3%A9+procesy>

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/6954-politické-procesy?vsrvc=vyhledavani&vsrvcid=politick%C3%A9+procesy>

³¹⁷ RVP ZV 2021, s. 61.

<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10177109865-dejiny-udatneho-ceskeho-naroda/211543116230103-padesata-leta-i/>

Scénář hodiny:

1. úvod hodiny (maximálně 2 minuty)

Vyučující se s žáky přivítá a vyřídí organizační záležitosti.

2. evokace (maximálně 10 minut) – brainstorming

Vyučující vyzve žáky, aby v rámci brainstormingu pracovali se slovem Soud. Myšlenky žáků zapisuje na tabuli. Předpokládá se, že žáci budou pracovat s myšlenkami, že soud by měl být nezávislý, spravedlivý, pracovat s důkazným materiálem, prokazovat vinu a nevinu obžalovaných. Po shrnutí těchto myšlenek vyzve vyučující žáky k zamyšlení:

Porovnejte fungování soudu v dnešní demokratické době a době totality.

Dá se předpokládat, že žáci si budou uvědomovat, že v této ideální podobě nefungují soudy na světě a v dějinách zcela samozřejmě, ale že stejně jako mnohé instituce, i soudy mohou sloužit tomu, kdo je ovládne.

Vyučující promítne citaci z filmu Jen o rodinných záležitostech: „*Dal jsem Vám zločince, znáte trest. To mu mám za vás vymyslet i zločin?*“³¹⁸ Žákům sdělí, že se jedná o promluvu jednoho z vyšetřovatelů a položí jim otázku do pléna:

Vysvětlete, o čem tato výpověď v rámci politických procesů svědčí. Co si o tom myslíte?

Předpokládá se, že žáci správně pochopí, že v případě politických procesů totalitního režimu je o vině a trestu rozhodnuto dopředu, aniž by obžalovaný musel něco spáchat. V rámci vyšetřovacího procesu tedy dochází hlavně k postavení celého „příběhu“ tak, aby vyhovoval finálnímu rozsudku.

³¹⁸ Jen o rodinných záležitostech [film]. Režie: Svoboda J. ČSFR 1990. 54. minuta

3. uvědomění (maximálně 12 minut) – charakteristika viny a práce s dobovými články

Vyučující poté rozdělí třídu do čtyř až pěti skupin. Každá skupina dostane vytištěný přepis krátkého sloupku z Rudého práva vydaného 4. 6. 1950 (Příloha 3; Příloha 4; Příloha 5; Příloha 6; Příloha 7). Každý sloupek obsahuje úryvek některé z rezolucí. Skupiny k textu dostanou zadání:

Přečtěte si články a shrňte v několika větách, jak se staví autor/autoři k obviněným a co od soudu žádají. Zamyslete se nad tím, proč tyto texty vznikaly a proč se objevují v celorepublikovém tisku. Shrňte, jak mohli komunisté těchto textů využívat. Popište, proč lidé vůbec tyto texty psali. Věřili tomu, co píší?

Žáci identifikují, že lid v Československu byl propagandou značně zmanipulovaný a uvěřil mnohým nařčením a obviněním, která jsou svalována na obžalované. Lidé tehdy chápali jednání strany jako stále prodělnické a v zájmu všech pracujících. Radikálnost řešení, tedy tvrdé tresty, i lid chápe jako exemplární potrestání a výstrahu pro všechny, kteří by chtěli jednat stejně, jako údajně jednali obvinění. Žáci dále poznají, že tyto rezoluce byly v celorepublikových novinách uveřejňovány jako významná součást propagandy vůči všem reakcionářům a se stejným účelem byly používány přímo v procesech.

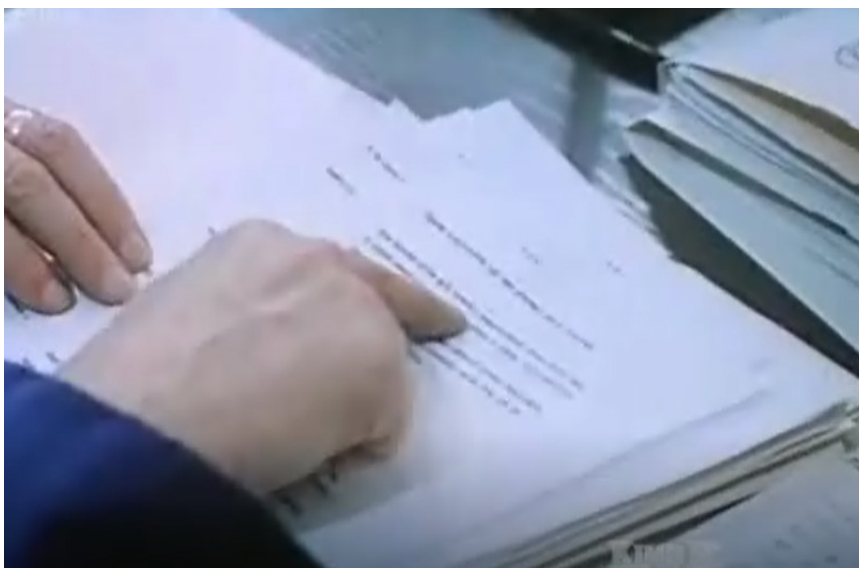
4. uvědomění (maximálně 12 minut) – práce s videoukázkou

Vyučující žákům pustí ukázkou týkající se zinscenovaných soudních řízení. Žáci po zhlédnutí ukázky ve dvojicích diskutují nad položenými otázkami:

Popište, proč byly procesy zinscenované a proč byli obžalovaní nuceni učit se svá přiznání slovo od slova.

Zamyslete se, co by podle Vás znamenalo, kdyby někdo nedodržel stanovené schéma procesu.

UKÁZKA 1 – Jen o rodinných záležitostech (98:10-100:20, 101:40-102:48)

Obrázek 3 - film Jen o rodinných záležitostech³¹⁹

Žáci dospějí k názoru, že k inscenování dochází z toho důvodu, aby byl proces co nejlépe uchopitelný do rukou propagandy. Zároveň je vystupování podle předem připraveného scénáře cestou, jak zamezit odchýlkám a popř. dokonce nevhodným projevům, nebo popřením viny. Z toho důvodu se ani neočekává, že by ze schématu někdo vybočil takovým směrem, který by nevyhovoval – obžalovaní jsou „zpracováni“ do takové podoby, aby neodporovali.

5. reflexe (maximálně 10 minut) – audio nahrávka a shrnutí

Vyučující žákům pustí závěrečnou řeč Ludmily Brožové z procesu se skupinou Milady Horákové a vyzve je, aby poté využili metodu volného psaní dle zadání:

Metodou volného psaní charakterizujte politické procesy, jejich náležitosti, formu a význam pro budování komunistické totality. Zároveň se zamyslete nad úlohou prokurátorů v procesu a vnímání obžalovaných ze strany lidu.

³¹⁹ Reprofoto in Jen o rodinných záležitostech [film]. Režie: Svoboda J. ČSFR 1990. 102. minuta

UKÁZKA 2 – Závěrečná řeč prokurátorky Ludmily Brožové³²⁰

Žáci mají po poslechu prostor k psaní, které dokončí v rámci domácího úkolu. Vyučující na počátku následující hodiny může od vtipovaných žáků práce vybrat.

Modifikace pro základní vzdělávání:

2. evokace

Vyučující vynechá oproti G otázku k brainstormingu a pracuje pouze s citací z filmu. Tu uvede jako součást komunikace vyšetřovatelů v komunistickém vězení v 50. letech. Žákům následně položí otázky:

Shrňte, o čem hlavní vyšetřovatel hovoří. Popište, v čem je tato výpověď zvláštní a proč bychom ji od českého vyšetřovatele neměli v dnešních dnech už slyšet.

Žáci si uvědomí, že výpověď nekoresponduje s běžnou právní praxí, kdy je někdo obžalován a uvězněn proto, že něco spáchal, ne proto, aby provinění teprve bylo hledáno.

3. uvědomění

Vyučující pro žáky postupuje obdobně jako v případě G, ale pro skupiny vybere kratší texty (i za cenu toho, že by mělo více skupin stejný text). Zadá otázky:

Přečtěte si články a shrňte v několika větách, jak se staví autor/autoři k obviněným a co od soudu žádá/žádají. Zamyslete se nad tím, proč lidé tyto texty psali?

Žáci identifikují, že lid v Československu KSČ do velké míry věřil, a proto požadoval přísné potrestání těch, kteří nejednali v zájmu strany, potažmo celého národa.

4. uvědomění

Vyučující žákům položí k ukázce otázky:

Popište, proč se obžalovaní museli učit výpovědi zpaměti. Jak na Vás proces působil? Vysvětlete důvody, které Vás k tomuto názoru vedly.

³²⁰ Závěrečná řeč Ludmily Brožové in YouTube.com. Dostupné online z: <https://youtu.be/tccnhsvSc-k> (cit. 27. 3. 2021)

Žáci si uvědomují, že proces je předem připravený podle určitého scénáře a neočekává se, že by se od scénáře nějak odchýlil.

5. reflexe

Vyučující žákům nebude pouštět ukázkou a rovnou zadá práci:

Metodou volného psaní v 7-10 větách charakterizujte politické procesy za komunistické totality, jejich náležitosti a formu. Vyhledejte si další informace a zamyslete se nad tím, proč procesy probíhaly.

Další vhodné otázky ZV:

Jmenujte oběti politických procesů v Československu.

Shrňte, proti komu byly procesy mířené a vysvětlete proč.

Charakterizujte postavu Milady Horákové a její význam.

Vyjmenujte další státy, kde se obdobné procesy odehrávaly.

Další vhodné otázky G:

Vysvětlete, proč politické procesy fungovaly podle předem připravených scénářů.

Analyzujte, proč potřebovala KSČ, aby proti obžalovaným vystupoval také lid.

Shrňte, proč v rámci procesů nedošlo k významnému omilostňování a tresty smrti byly často vykonány.

Vyhledejte, jak byli potrestání přeživší inscenátoři procesů po roce 1989.

Shrnutí vyučovací jednotky:

G – Žáci v této hodině pracují s dobovými ukázkami rezolucí dělníků a lidu, které vyšly v celostátním deníku Rudé právo. Ukázky, které jsou v hodině využity, zobrazují zinscenovanost procesů, kdy je jasné vidět, jak se obžalovaní učí texty svých přiznání, a že soudce dokonce předčítá předem připravený scénář. V okamžiku, kdy je vedena otázka vůči obžalovanému, dokonce ani nezvedne hlavu, protože scénář tuto část neobsahuje. Proslov prokurátorky je pak jasným důkazem tragické teatrálnosti procesu.

Žáci dokáží charakterizovat, jak naivity zmanipulovaného lidu dokázali komunisté využívat ve svůj prospěch v rámci propagandy.

ZV – Žáci na základní škole se nebudou tolik zamýšlet nad spojením propagandy a politických procesů, ale spíše nad jejich samotným průběhem, schématem (připraveností) a vnímáním obviněných prostými lidmi v Československu.

G, ZV – Žáci dokáží po hodině charakterizovat postoj lidu v Československu vůči osobám označeným za ty, kteří rozvrací vizi světlých zítřků. Práci s videoukázkou a citátem z filmu žáci získají větší náhled do průběhu procesů, který byl předem připravený a o vině bylo rozhodnuto dávno před jeho započítím. Práci ve skupinách se rozšiřuje kompetence sociální a komunikativní (podpořeno i výstupy z této práce). Dále je samozřejmostí charakterem práce s prameny a videoukázkou rozvíjení kompetence k učení a dílčí plnění výstupů z RVP uvedených výše.

Vyučující by mohl zvážit jako návaznou aktivitu k této hodině návštěvu pankrácké věznice, kde jsou pořádány právě např. pro školní potřeby exkurze do Památníku vazební věznice³²¹. Dalším zajímavým místem k návštěvě je také symbolický hrob Milady Horákové a dalších obětí odpůrců totalitních režimů na pražském hřbitově na Vyšehradě.

³²¹ Bližší informace dostupné online z: <https://www.vscr.cz/vazebni-veznice-praha-pankrac/informacni-servis/exkurze/> (cit. 1. 4. 2021)

4.3. Vnitrostranické čistky v 50. letech

Téma hodiny: Vnitrostranické čistky v 50. letech

Třída: 3./4. ročník čtyřletého gymnázia/ odpovídající ročníky víceletých gymnázií, modifikace pro 9. ročník základního vzdělávání/ odpovídající ročníky víceletých gymnázií

Čas: 45 min (vyučovací hodina)

Východiska: Žáci znají základní charakteristiky únorového převratu, dějinné souvislosti i osobnosti. Žáci mají vědomosti o československé politické scéně po roce 1948 a základní povědomí o komunistických praktikách upevňování moci ve státě.

Cíle pro G: Žáci porozumí nejisté pozici stranických funkcionářů během období 50. let a charakterizují ji. Žáci popíší úlohu poradců SSSR v hledání vnitřního nepřítele a čistkách ve straně. Žáci popíší cíle KSČ, kterých mělo být dosaženo i za pomoci politických procesů.

Cíle pro ZV: Žáci porozumí nejisté pozici stranických funkcionářů během období 50. let a charakterizují ji. Žáci popíší atmosféru strachu, která byla šířena i mezi členy KSČ. Žáci charakterizují, jakým způsobem je prokazována obžalovaným vina a jak jsou vedeny výsledky.

Rozvoj klíčových kompetencí: sociální, komunikativní, občanské, k učení

Výstupy z RVP G: (Žák) vysvětlí základní problémy vnitřního vývoje zemí západního a východního bloku; zejména se zaměří na pochopení vnitřního vývoje a vzájemných vztahů supervelmocí USA, SSSR a na situaci ve střední Evropě a v naší zemi.³²²

(Žák) charakterizuje smysl historického poznání a jeho povahu jako poznání neuzavřeného a proměnlivého.³²³

Výstupy z RVP ZV: (Žák) vysvětlí příčiny a důsledky vzniku bipolárního světa; uvede příklady střetávání obou bloků.³²⁴

³²² RVP G 2007, s. 46

³²³ Tamtéž.

³²⁴ RVP ZV 2021, s. 61.

(Žák) uvede příklady zdrojů informací o minulosti; pojmenuje instituce, kde jsou tyto zdroje shromažďovány.³²⁵

Doporučená literatura k tématu:

KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno 2009.

KAPLAN, K. a KOSATÍK P.: *Gottwaldovi muži*. Praha a Litomyšl 2004.

KAPLAN, K.: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha 1992.

Doporučené webové stránky a aplikace:

http://totalita.cz/50/50_01_016.php

<https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/politicke-procesy-s-vyznamnymi-funkcionari-strany-a-ustup-od-teroru-po-smrti-stalina-a-gottwalda/>

<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10177109865-dejiny-udatneho-ceskeho-naroda/211543116230103-padesata-leta-i/>

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/455-vztah-klementa-gottwalda-a-rudolfa-slanskeho?vsrce=vyhledavani&vsrceid=politick%C3%A9+procesy>

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/8275-zavrecna-rec-r-slanskeho-pred-soudem?vsrce=vyhledavani&vsrceid=politick%C3%A9+procesy>

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/8235-proces-se-slanskym?vsrce=vyhledavani&vsrceid=politick%C3%A9+procesy>

<https://www.slavne-dny.cz/episode/10004217/den-kdy-zacal-proces-s-rudolfem-slanskym-20-listopad>

Scénář hodiny:

1. úvod hodiny (maximálně 2 minuty)

Vyučující se s žáky přivítá a vyřídí organizační záležitosti.

³²⁵ RVP ZV 2021, s. 61.

2. evokace (maximálně 10 minut) – práce s obrázky, brainstorming

Vyučující promítne žákům obrázky Milady Horákové a Heliodora Píky (Příloha 8 a Příloha 9). Předpokládá se, že o obou osobnostech už padla v předchozích hodinách zmínka. Na základě toho pak položí otázku k brainstormingu:

Zamyslete se nad tím, co spojuje Miladu Horákovou, Heliodora Píku a další stovky a tisíce osobností.

Cílem je žáky dovést k odpovědi, že se jedná o oběti politických procesů z počátku 50. let, a že politické procesy byly jedním ze způsobů upevňování moci ve státě. Následně žákům promítne vyučující ještě další obrázek (Příloha 10). Po identifikaci R. Slánského se zeptá:

Vysvětlete, jakou spojitost má Rudolf Slánský s tím, co bylo doposud řečeno.

Zde by měl vyučující žáky vést tak, aby i na základě dříve získaných znalostí řekli, že na jednu stranu byl R. Slánský jedním z tvůrců prvních procesů právě nad např. skupinou kolem M. Horákové. Vyučující na základě toho shrne učivo týkající se politických procesů proti reakci v ostatních stranách tehdejšího rozpadajícího se politického spektra, proti odpůrcům směřování strany a dalším (církvním hodnostářům aj.) Žáci si zkontrolují se svým zápisky z předchozích hodin, popř. doplní.

3. uvědomění (maximálně 12 minut) – práce s videoukázkami

Vyučující nastíní na příkladu R. Slánského, že další částí politických procesů bylo „očištění“ strany samotné v rámci čistek, které se nevyhnuly ani nejvyššímu vedení. Prostřednictvím první ukázky se žáci přesvědčí o úloze zástupců SSSR na řešení vnitrostranických čistek. Žáci pracují ve dvojicích na následujících otázkách, které vyučující zadá žákům na pracovním listě (Příloha 11):

Charakterizujte podle ukázky vztah K. Gottwalda a R. Slánského.

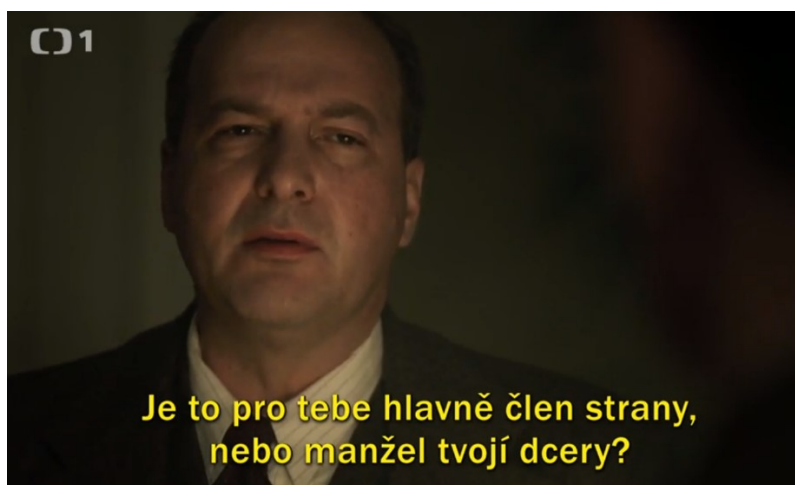
Je pro správného komunistu důležitější příbuzenská a přátelská rovina nebo stranická? Popište, jak se v tomto ohledu podle SSSR chová K. Gottwald? Zamyslete se, jestli je stranická politika aktuální i v dnešní době.

Jak na vás působí vystupování K. Gottwalda? Analyzujte, v jaké pozici při rozhovoru stojí.

Popište, proč K. Gottwald změnil na konci rozhovoru náhled na celou situaci.

Na základě celé ukázky shrňte vystupování SSSR zástupce v celé situaci vnitrostranických čistek.

UKÁZKA 1 – České století, Zabíjení soudruha (64:55-71:59)

Obrázek 4 - seriál České století³²⁶

Žáci po zhlédnutí ukázky ve dvojici zpracují odpovědi na ukázky a poté je budou prezentovat dle dobrovolnosti/výběru vyučujícího. Vyučující může aktivní dvojice ocenit dle uvážení. Důležité myšlenky, které zazní, jsou zapisovány na tabuli, aby si je žáci mohli také poznamenat.

Žáci na základě zhlédnuté ukázky a otázek identifikují, že úloha s A. Mikojana je stěžejní, a právě skrze něj SSSR (potažmo přímo J. V. Stalin) tahá za všechny důležité nitky. Patrný je nátlak přímo na K. Gottwalda skrze připomínání jeho snahy za všech okolností podržet R. Slánského v situacích, kdy mu SSSR nevěřil. Sám prezident ČSR je po celou ukázku v značně defenzivní pozici a uvědomuje si, že „vina“ může snadno přepadnout z R. Slánského na něj. Vyučující shrne, že tímto způsobem se tedy o mnoha

³²⁶ Reprofoto in České století: Zabíjení soudruha (1951) [seriál]. Režie: Sedláček R. ČR 2013. 69. minuta.

vinách rozhodovalo už předem a úplně mimo soudní síň, což je jedním z důležitých znaků politických procesů.

4. uvědomění (maximálně 12 minut)

Vyučující žákům přehraje další ukázky, ve kterých žáci mohou vidět, jakým způsobem probíhaly výslechy, nucení k přiznání obviněných a jak byli zbavováni základní lidské důstojnosti. Žáci opět ve dvojicích budou pracovat na další sadě otázek z pracovního listu:

Vysvětlete, proč dochází k anonymizaci a tajemník Mrázek je označován jen číslem.

Zamyslete se, proč je používáno proti obviněným násilí a čeho chtějí dozorcí dosáhnout?

Popište, jak je prokazována obviněným vina.

Popište, kdo rozhoduje o vině. Proč?

UKÁZKA 2 – Jen o rodinných záležitostech (23:14-23:35, 24:10-24:40, 64:30-66:30, 78:20-80:15)

Obrázek 5 - film Jen o rodinných záležitostech³²⁷

Žáci opět po zhlédnutí ukázky ve dvojicích diskutují o zhlédnutých ukázkách a následně prezentují své odpovědi před ostatními. Důležité myšlenky jsou zapisovány

³²⁷ Reprofoto in Jen o rodinných záležitostech [film]. Režie: Svoboda J. ČSFR 1990. 25. minuta.

na tabuli. Žáci si povšimnou, že fyzickým a psychickým týráním obviněných se dozorcí snaží otupit jejich vědomí a přinutit je k doznání k vykonstruovaným obviněním. O vině, stejně jako v předchozí ukázce, je předem rozhodnuto a soudní líčení, ke kterému má dojít, je tedy pouhou fraškou pro veřejnost, aby byla zachována legitimita procesu.

5. reflexe (zbývající část hodiny a domácí úkol) – zápis důležitých myšlenek

Žáci vyplní tabulku v posledním úkolu na pracovním listu. Tato tabulka může sloužit jako shrnutí učiva politických procesů a žáci ji v tomto ohledu mohou dále využít.

Procesy vedeny proti:	
Způsoby výslechu:	
Dokazování viny:	
Soudní jednání:	
Tresty:	
Důvody vedení procesů:	
Úloha SSSR v procesech:	

Modifikace pro základní vzdělávání:

2. evokace

Vyučující pracuje pouze s fotografií R. Slánského. Žáky vede k obdobným myšlenkám jako v případě G. Žákům položí otázku:

Popište, čím je zvláštní úloha Rudolfa Slánského v politických procesech z 50. let. O čem tato zvláštnost svědčí?

Žáci na základě dříve získaných znalostí zopakují, jakou pozici v rámci procesů a upevňování moci KSČ hrál R. Slánský. Vyučující zároveň žáky vede k zamyšlení, jak na ostatní členy strany muselo odhalení „zrádce“ v samotném vedení strany působit:

Jak si myslíte, že působilo zatčení vysoce postaveného komunisty na ostatní členy strany?

Žáci charakterizují nejistou pozici straníků a vzrůstající atmosféru strachu a nejistoty mezi nimi.

3. uvědomění

Vyučující pracuje s jinou ukázkou než v případě G. Žáky uvede do příběhu prominentního komunistického páru a přehraje ukázkou z filmu Ucho. Žáci budou pracovat ve dvojicích na prvním úkole v rozdaném pracovním listě (Příloha 12). Ten zahrnuje otázky:

Vysvětlete, kdo podle vás vzal tetě všechnen jmenovaný majetek.

Popište, co je podle vás „ucho“.

Zamyslete se, proč postavy zmiňují, že do dětských pokojů se ucha nedávají.

Popište, jaká atmosféra mezi párem panuje.

UKÁZKA 3 – Ucho (41:18-42:28)

Obrázek 6 - film Ucho³²⁸

Žáci budou mít po zhlédnutí ukázky ve dvojicích přibližně 5 minut na zpracování úkolů. Na bázi dobrovolnosti pak vyučující vyvolává dvojice, které své myšlenky představí. Vyučující také zapisuje důležité body na tabuli, aby si i žáci mohli poznamenat. Žáci odhalí citelné napětí a atmosféru strachu a nejistoty, která je mezi stranickými příslušníky zasetá.

³²⁸ Reprofoto in Ucho [film]. Režie: Kachyňa, K. ČSSR 1970. 42. minuta.

4. uvědomění

Vyučující vynechává první část ukázky týkající se anonymizace obviněného, stejně tak otázku. Ostatní otázky zůstávají v tomto případě stejné.

5. reflexe

Žáci vyplní tabulku obdobně jako v hodině pro G.

Procesy vedeny proti:	
Způsoby výsledku:	
Dokazování viny:	
Soudní jednání:	
Tresty:	
Strach šířen díky:	
Pozice lidí i členů KSČ:	

Další vhodné otázky ZV:

Popište, čeho chtěli komunisté dosáhnout šířením atmosféry strachu.

Shrňte, jak se dnešní společnost staví k odposlechům.

Vysvětlíte, proč padaly v soudních procesech tak přísné tresty.

Další vhodné otázky G:

Vysvětlíte, proč politické procesy fungovaly podle předem připravených scénářů.

Zhodnoťte, roč do politických procesů zasahoval SSSR.

Diskutujte s partnerem ve dvojici, proč se proti R. Slánskému v rámci procesu obrátilo, že je žid.

Vysvětlíte, proč strana procházela vnitrostranickou čistkou.

Shrňte, jestli se děly tyto události pouze v Československu.

Shrnutí vyučovací jednotky:

G – Ukázka zobrazující vměšování se SSSR poradců do dění v ČSR a značný vliv, který tlumočením názorů a rozhodnutí nejvyššího vedení v Moskvě, zároveň ukazuje značně defenzivní pozici, do které je staven K. Gottwald. Žáci si díky práci v hodině uvědomí pozici SSSR jako autority řídící i československé prostředí a dokáží vhodně charakterizovat metody, kterými toho dosahuje.

ZV – Ukázka zobrazuje obratně šířenou atmosféru strachu, nejistoty a podezřívání i mezi členy komunistické strany a vrtkavou pozici každého z nich. Žáci si díky zhlédnutí této ukázky uvědomí, jak nejistá pozice působila na jejich psychiku, což také dokáží vysvětlit a charakterizovat.

ZV, G – Druhá ukázka se pak už vztahuje víceméně plně k jednání dozorců vůči obviněným v rámci politických procesů, byť zde opět na příkladu stranických funkcionářů. Popisuje násilí, kterého je užíváno, zbavování základní lidské důstojnosti, vyhrožování, zastrasování a psychického týrání, aby došlo k doznání z předem připravených obvinění, která leckdy nedávají ani smysl.

Žáci za pomoci ukázek, návodných otázek z pracovního listu a kooperaci ve dvojici vyvodí základní myšlenky, které vystihují politické procesy, jednání vůči obviněným a proces vnitrostranických čistek. Žáci pracují se znalostmi z předchozích hodin a rozšiřují je o nové poznatky, o nichž diskutují ve dvojici a následně v rámci celé třídy. Tím se zdokonalují kompetence k učení, sociální i komunikativní. Vyučující působí jako moderátor myšlenek, které na základě výstupů z pracovních listů a práce s ukázkami žáci přednášejí. Shrnutí slouží jako stručný výstup celého tématu politických procesů, a dochází tak k dílčímu naplňování značně širokých výstupů z RVP uvedených výše.

4.4. Alexander Dubček, Pražské jaro a okupace 21. 8. 1968

Téma hodiny: Alexander Dubček, Pražské jaro a okupace 21. 8. 1968

Třída: 3./4. ročník čtyřletého gymnázia/ odpovídající ročníky víceletých gymnázií, modifikace pro 9. ročník základního vzdělávání/ odpovídající ročníky víceletých gymnázií

Čas: 45 min (vyučovací hodina)

Východiska: Žáci znají základní údaje o průběhu procesu tání a tuhnutí v Československu v 50. a na počátku 60. let. Žáci znají charakteristiky komunistického totalitního režimu.

Cíle pro G: Žáci charakterizují proces Pražského jara z roku 1968 a snahu a proměny socialismu. Žáci znají a charakterizují nejdůležitější československé osobnosti roku 1968. Žáci popíší a vyzdvihnou význam 21. srpna 1968 pro další vývoj dějin Československa.

Cíle pro ZV: Žáci charakterizují základní snahy o reformu socialismu v roce 1968. Žáci charakterizují význam Alexandra Dubčeka pro proces Pražského jara. Žáci popíší události 21. srpna 1968 a cestu k nim.

Rozvoj klíčových kompetencí: sociální, komunikativní, občanské

Výstupy z RVP G: (Žák) vysvětlí základní problémy vnitřního vývoje zemí západního a východního bloku; zejména se zaměří na pochopení vnitřního vývoje a vzájemných vztahů supervelmocí USA, SSSR a na situaci ve střední Evropě a v naší zemi.³²⁹

(Žák) charakterizuje smysl historického poznání a jeho povahu jako poznání neuzavřeného a proměnlivého.³³⁰

Výstupy z RVP ZV: (Žák) vysvětlí příčiny a důsledky vzniku bipolárního světa; uvede příklady střetávání obou bloků.³³¹

³²⁹ RVP G 2007, s. 46

³³⁰ Tamtéž.

³³¹ RVP ZV 2021, s. 61.

Doporučená a rozšiřující literatura k tématu:

BENČÍK, A.: *Téma: Alexander Dubček: Pražská jar '68, "Normalizácia", Nežná revolúcia '89*. Praha 2010.

BILÁK, V.: *Až po mé smrti*. Praha: 2014.

DUBČEK, A.; ŠIMEČKOVÁ, E.; HOCHMAN, J.; ŠEDIVÝ, L: *Naděje umírá poslední: vlastní životopis Alexandra Dubčeka*. Praha 1993.

MACEK, J.; PREČAN, V.: *Sedm pražských dnů: 21.-27. srpen 1968. Dokumentace*. Praha 1990.

VALENTA, J; DUBČEK, A.; ÚMV.: *Sovětská intervence v Československu 1968: anatomie rozhodnutí*. Praha: 1991.

Doporučené webové stránky a aplikace:

<http://totalita.cz/1968/1968.php>

http://totalita.cz/1968/1968_03.php

http://totalita.cz/1968/1968_08_01.php

<http://totalita.cz/vysvetlivky/jaro68.php>

http://totalita.cz/1968/1968_09_01.php

http://totalita.cz/1968/1968_napisy.php

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/3034-ludvik-svoboda-a-srpen-1968?vsrc=vyhledavani&vsruid=1968>

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/3308-prazske-jaro-1968?vsrc=vyhledavani&vsruid=1968>

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/8827-okupace-1968-v-barve?vsrc=vyhledavani&vsruid=1968>

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/4294-varsavska-smlouva-jako-protivaham-nato?vsrc=vyhledavani&vsruid=1968>

<https://www.televizeseznam.cz/video/slavedny/den-okupace-ceskoslovenska-vojsky-varsavske-smlouvy-21-srpen-151617>

<https://www.youtube.com/watch?v=ZnyTipbv5II>

<https://www.youtube.com/watch?v=IE0VddDqJa8>

<https://www.youtube.com/watch?v=mtcK25UsUv0>

<https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/videt-a-slyset-srpnovou-okupaci>

<https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/k-cemu-vyzyvaly-dva-tisice-slov-a-charta-77>

Scénář hodiny:

1. úvod hodiny (maximálně 2 minuty)

Vyučující se s žáky přivítá a vyřídí organizační záležitosti.

2. evokace (maximálně 5 minut) – práce s fotografií

Vyučující žákům promítne obrázek (Příloha 13) a žákům zadá úkol:

Jmenujte událost, ke které se obrázek vztahuje.

Popište, jak na vás obrázek působí a co podle vás symbolizuje.

Žáci poznají, že se obrázek vztahuje k událostem ze srpna 1968. Zároveň identifikují spojení s událostmi kolem odstoupení pohraničí hitlerovskému Německu a následné okupaci o půl roku později. Zamyslí se nad tím, jak lidé vnímali přítomnost vojáků v rozestupu 30 let.

3. uvědomění (maximálně 25 minut) – výukový plakát

Vyučující již v předchozí hodině rozdělil třídu do třech skupin, přičemž každá skupina dostala zadané jedno téma, které má zpracovávat jako výukový plakát. Žáci měli za úkol si obstarat dostupné zdroje, se kterými mají v této hodině pracovat. Je na skupině samotné, aby si zorganizovala, kdo obstará jaké materiály. Témata:

Aktéři Pražského jara (osobnosti, vnímání ze strany společnosti)

Pražské jaro (charakteristika procesu, zamýšlené reformy a cíle, překážky)

Okupace 21. srpna 1968 (cesta k okupaci a její průběh)

Po zpracování tématu jednotlivé skupiny představí svůj plakát zbytku třídy a odprezentují základní informace o daném tématu. Vyučující zároveň základní fakta zapisuje na tabuli, aby si žáci mohli poznamenat do sešitů. Výukové plakáty pak vyučující může vyvěsit ve třídě.

Žáci vystihnou podstatu zamýšlených reforem v rámci Pražského jara, vnímání reforem společností i samotnými aktéry – ať už konzervativního nebo hlavně reformního proudu strany. Dále žáci vysvětlí význam jednotlivých osobností, především A. Dubčeka a shrnou cestu k okupaci.

4. reflexe (zbývající část hodiny) – chronologické řazení ukázek

Vyučující žákům přehraje v náhodném pořadí následující krátké ukázky z filmu Dubček – krátké jaro, dlouhá zima. Žáci pracují ve dvojicích a dostanou úkol:

Uvidíte pět ukázek týkajících se roku 1968. Na základě znalostí o tématu je seřadíte chronologicky a stručně popište.

UKÁZKA 1 – Dubček – krátké jaro, dlouhá zima (4:32-5:02)

„Je to Vaše věc.“

UKÁZKA 2 – Dubček – krátké jaro, dlouhá zima (5:34-6:06)

„Socialismus netřeba reformovat“

UKÁZKA 3 – Dubček – krátké jaro, dlouhá zima (10:49-11:23)

„Dva tisíce slov“

UKÁZKA 4 – Dubček – krátké jaro, dlouhá zima (16:40-17:08)

„Čierná nad Tisou“

UKÁZKA 5 – Dubček – krátké jaro, dlouhá zima (25:15-25:43)

„Okupace“

Obrázek 7 - film Dubček – krátké jaro, dlouhá zima³³²

Modifikace pro základní vzdělávání:

2. evokace

Vyučující promítne žákům stejný obrázek, ale používá odlišné otázky.

Vysvětlete, co symbolizují znaky, které na obrázku vidíte.

Popište, co se stalo v Československu na podzim roku 1938.

Jmenujte, jaká významná událost se odehrála v ČSSR v srpnu 1968.

Zamyslete se, proč lidé často chápali události v roce 1968 obdobně jako ty z roku 1938.

Žáci dojdou k poznání, že lidé viděli okupanty obdobně v letech 1938/9 jako v roce 1968 – byli to ozbrojení příslušníci jiných států na československém území.

3. uvědomění

Vyučující zadává práci žákům až v hodině a příslušné prameny a literaturu pro žáky obstará sám – ti tak pouze vyhledávají v již připravených zdrojích přímo v hodině. Materiály doplní také tím, že žákům přehraje ukázky, které používá pro reflektivní část hodiny G. Také dochází k úpravě témat:

Alexander Dubček (a význam jeho osobnosti pro Pražské jaro)

³³² Reprofoto Dubček – krátké jaro, dlouhá zima [film]. Režie: Svoboda J. ČR/SR 2018, 17. minuta.

Pražské jaro (v čem se měl socialismus reformovat)

Okupace 21. srpna 1968 (jak a proč proběhla)

Vzhledem k rozsahu práce je možné hodinu pro ZV modifikovat do podoby 90 minut, aby žáci měli dostatečný čas na práci ve skupinách.

4. reflexe

V rámci reflexe dochází k prezentaci jednotlivých skupin, vyučující dále rozvádí nastolená témata tak, aby u žáků došlo k plnému pochopení jednotlivých souvislostí. Žáci si dělají k jednotlivým prezentacím poznámky, dotazují se a diskutují.

Další vhodné otázky ZV:

Vysvětlíte pojem cenzura.

Vyhledejte, co se stalo po okupaci s reformními politiky.

Charakterizujte pojem Varšavská smlouva.

Další vhodné otázky G:

Vysvětlíte, proč je pro totalitní režimy cenzura důležitá.

Analyzujte, proč L. I. Brežněv tak výrazně otočil, když původně nechtěl vměšování.

Jmenujte konzervativní politiky, kteří s novým směřováním strany nesouhlasili.

Charakterizujte úlohu G. Husák v srpnových událostech.

Shrnutí vyučovací jednotky:

G – Žáci mají zadanou přípravu na tuto hodinu již z předchozí, takže se předpokládá jejich součinnost a zároveň kooperace této přípravy v rámci určené skupiny. Práce ve skupině je zároveň výrazně časově omezená, takže je důležité, aby si žáci dostatečně rozplánovali jednotlivé aktivity, aby byl výukový plakát připraven včas.

ZV – Žáci na rozdíl od hodiny pro G dostávají připravené materiály od vyučujícího. Předpokládá se, že materiály budou zpracované adekvátně věku a zkušenostem žáků,

nebudou je zahlcovat nadbytečnými informacemi a žáci se v nich nebudou ztrácet. Je pochopitelné, že informace, které si žáci osvojí, budou oproti těm, které mají získat žáci G, obecnější a půjdou méně do detailu. Záleží na skladbě a schopnostech třídy, ale je možné, že bude potřeba od vyučujícího jisté řízení jednotlivých skupin, aby práce byla dostatečně efektivní. Jako shrnutí v případě, že by se práce výrazně protáhla a nedošlo už na reflektivní aktivitu může sloužit i brainstorming nad některým z probraných témat, který je časově výrazně méně náročný.

G, ZV – Žáci převážnou část hodiny pracují ve skupině a je důležité, aby skupiny fungovaly tak, jak mají a kooperace mezi jednotlivými žáky byla efektivní. Je tedy důležité, aby vyučující na průběh práce dohlížel. Žáci si kromě osvojování nových (resp. rozšiřujících) znalostí prohlubují sociální a komunikativní kompetence. Díky práci v hodině žáci dokáží charakterizovat proces Pražského jara, jeho specifika a cíle, popsat osobnost A. Dubčeka a jeho význam pro společenský a politický život a 21. srpen 1968 jako zlomové datum v dějinném vývoji Československa.

4.5. Moskevská jednání 1968

Téma hodiny: Moskevská jednání 1968

Třída: 3./4. ročník čtyřletého gymnázia/ odpovídající ročníky víceletých gymnázií

Čas: 45 min (vyučovací hodina)

Východiska: Žáci znají údaje o Pražském jaru a pokusu o reformu socialismu. Žáci znají důležité postavy Pražského jara a průběh okupace 21. 8. 1968. Žáci znají zásady práce metodou I.N.S.E.R.T.

Cíle pro G: Žáci charakterizují moskevská jednání, popíší jejich průběh a výsledky. Žáci vysvětlí význam tzv. Moskevského protokolu pro další vývoj událostí v Československu.

Cíle pro ZV: -

Rozvoj klíčových kompetencí: sociální, komunikativní, občanské, k učení

Výstupy z RVP G: (Žák) vysvětlí základní problémy vnitřního vývoje zemí západního a východního bloku; zejména se zaměří na pochopení vnitřního vývoje a vzájemných vztahů supervelmocí USA, SSSR a na situaci ve střední Evropě a v naší zemi.³³³

(Žák) rozlišuje různé zdroje historických informací, způsob jejich získávání a úskalí jejich interpretace.³³⁴

Výstupy z RVP ZV: -

Doporučená a rozšiřující literatura k tématu:

BENČÍK, A.: *Téma: Alexander Dubček: Pražská jar '68, "Normalizácia", Nežná revolúcia '89*. Praha 2010.

BILÁK, V.: *Až po mé smrti*. Praha 2014.

DUBČEK, A.; ŠIMEČKOVÁ, E.; HOCHMAN, J.; ŠEDIVÝ, L.: *Naděje umírá poslední: vlastní životopis Alexandra Dubčeka*. Praha 1993.

³³³ RVP G 2007, s. 46

³³⁴ Tamtéž, s. 43.

MACEK, J.; PREČAN, V.: *Sedm pražských dnů: 21.-27. srpen 1968. Dokumentace.* Praha 1990.

ŠULC, Z.: *Vznik a potlačení ekonomické reformy v Československu 1965-1969* in KOHNOVÁ J. a kol.: *Padesátá a šedesátá léta v československých i světových dějinách sborník textů a přednášek.* Praha 2003.

Doporučené webové stránky a aplikace:

<https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/protokol-o-jednani-delegace-sssr-a-cssr-tzv-moskevsky-protokol-23-26-8-1968/>

http://www.totalita.cz/vysvetlivky/mosk_jedn68.php

http://www.totalita.cz/txt/txt_prot_mosk_1968.php

<https://www.televizeznam.cz/video/strunc/kriegel-v-letadle-cekal-na-smrt-telefonat-manzelce-ho-jen-utvrdil-rika-fila-o-hrdinovi-okupace-63954586>

https://www.ctidoma.cz/historie/frantisek-kriegel-presvedceny-komunista-ktery-odmitl-podepsat-moskevsky-protokol-cekalo-ho?utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=sekce-z-internetu

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/458-frantisek-kriegel-moskevsky-protokol>

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/3312-moskevsky-protokol>

Scénář hodiny:

1. úvod hodiny (maximálně 2 minuty)

Vyučující se s žáky přivítá a vyřídí organizační záležitosti.

2. evokace (maximálně 5 minut) - videoukázka

Vyučující žákům promítne ukázkou a vyzve je, aby si z řeči G. Husáka dělali poznámky, které dále při práci v hodině využijí.

Podívejte se na ukázkou ze seriálu České století, kde hovoří G. Husák. Zaměřte se na to, jak se staví k okupaci a narychlo svolanému sjezdu, kde byl on sám zvolen.

UKÁZKA 1 – České století: Musíme se domluvit (1968) (40:21-42:58)

Obrázek 8 - seriál České století³³⁵

3. uvědomění (maximálně 18 minut)

Vyučující žákům rozdá listy s článkem, který pojednává o tzv. Moskevském protokolu (Příloha 14). Žáci dále budou pracovat metodou I.N.S.E.R.T. podle zadání:

Přečtěte si článek zabývající se tzv. Moskevským protokolem a pracujte metodou I.N.S.E.R.T. (√: tuto informaci jsem již věděl, –: tato informace je v rozporu s tím, co jsem si dosud myslel, +: tato informace je pro mě nová, ?: této informaci nerozumím, chtěl bych to podrobněji vysvětlit). Po dokončení práce diskutujte ve dvojici o článku a výše uvedených bodech.

Po uskutečnění diskuze ve dvojicích vyučující vyzve žáky, aby se zeptali na body, které mají zapsané s otazníkem a ve dvojici nebyli schopní jejich podstatu vysvětlit. Na základě toho probíhá debata v celé třídě. V případě, že je k tomu dostatečný prostor, je možné v rámci diskuze řešit i témata s dalšími znaménky.

³³⁵ České století: Musíme se domluvit (1968) [seriál]. Režie: Sedláček R. ČR 2014. 43. minuta.

4. uvědomění (maximálně 12 minut) – osnova tzv. Moskevského protokolu

Vyučující žákům do dvojic rozdá zkrácenou verzi tzv. Moskevského protokolu (Příloha 15) a zadá:

Přečtěte si ve dvojici část dokumentu a stanovte v bodech jeho osnovu, tedy hlavní otázky, kterými se zabývá.

Žáci shrnou, že dokument stanovuje svolaný sjezd za neplatný a protizákonný, nařizuje znovuzavedení cenzury, ospravedlňuje přítomnost vojsk na území a jejich odsun zmiňuje jen velmi vágně, zároveň prohlašuje, že nebude vedena kampaň proti těm, kteří bojovali za socialismus.

5. reflexe (zbývající část hodiny) – porovnání

Vyučující žáky vyzve k tomu, aby srovnali své poznámky z evokační fáze hodiny s poznámkami a znalostmi, které si z hodiny o moskevských jednáních odnáší.

Zhodnoťte rozpory mezi tím, jak hovořil v ukázce z úvodu hodiny Gustáv Husák a jaké máte poznámky z dalších fází hodiny. Koresponduje protokol s Husákovými slovy? K čemu ještě nejspíš při jednáních došlo?

Žáci charakterizují, že slova G. Husáka musela být pronesena někde v počátcích jednání, kdy ještě československá strana věřila, že obhájí své směřování a zajistí odchod vojsk. Protokol víceméně s myšlenkami nijak nekověduje, spíše je vyvrací, takže muselo dojít ke zlomení československé delegace a nastolení sovětských „pravidel“.

Modifikace pro ZV:

Učivo týkající se moskevských jednání lze pro potřeby vyučování na základní škole považovat za výrazně rozšiřující, takže modifikace hodiny by v tomto případě nebyla vhodná. Žáci by se o výsledku jednání i na základní škole měli dozvědět, ale postačí pouze zmínka v rámci učiva o nastupující normalizaci.

Další vhodné otázky G:

Popište, jaké byly další osudy F. Kriegla.

Charakterizujte pozici ministra zahraničních věcí J. Hájka během srpnových dní i poté.

Vysvětlíte, co znamenal bod 7 Moskevského protokolu pro A. Indru, V. Biľaka a další.

Vyhledejte, co je to tzv. zvací dopis a jaké jsou osudy jeho signatářů.

Zjistěte, kdy nakonec opustila sovětská okupační vojska Československo.

Shrnutí vyučovací jednotky:

Žáci během hodiny pracují s prvním textem, tj. aktuálním článkem, metodou I.N.S.E.R.T., která odpovídá konstruktivistickému pohledu na učení, učí je pozorně číst a usouvztažňovat dřívější znalosti a zkušenosti s nově získanými. Druhý text pak slouží pro žákovskou zkušenost s vybíráním nejdůležitějších informací z textu a jejich základní analýze. Žáci zároveň porovnávají z textu získané informace s vyzněním videoukázky a kriticky se zamýšlí nad okolnostmi a souvislostmi.

Žáci prací ve dvojicích rozšiřují své kompetence sociální a komunikativní, zároveň prací metodou I.N.S.E.R.T. prohlubují výrazně své kompetence k učení. Žáci jsou schopni po absolvování této hodiny plně charakterizovat moskevská jednání z roku 1968, jejich výsledky a význam pro další směřování Československa v rámci domácí i zahraniční politiky. Práci v hodině tedy úspěšně naplňují dílčí část očekávaných výstupů dle RVP G.

4.6. Živé pochodně a počátek normalizace

Téma hodiny: Živé pochodně a počátek normalizace

Třída: 3./4. ročník čtyřletého gymnázia/ odpovídající ročníky víceletých gymnázií, modifikace pro 9. ročník základního vzdělávání/ odpovídající ročníky víceletých gymnázií

Čas: 45 min (vyučovací hodina)

Východiska: Žáci znají údaje o okupaci 21. 8. 1968 a následně nastoleném směřování k normalizačnímu procesu v Československu.

Cíle pro G: Žáci charakterizují význam a cíle lidských pochodní na příkladu Jana Palacha a Jana Zajíce. Žáci charakterizují nastupující normalizační proces a proměny ve vnímání situace politiky i společnosti.

Cíle pro ZV: Žáci charakterizují význam a cíle lidských pochodní na příkladu Jana Palacha a Jana Zajíce. Žáci charakterizují proces počínající normalizace.

Rozvoj klíčových kompetencí: sociální, komunikativní, občanské, k učení

Výstupy z RVP G: (Žák) vysvětlí základní problémy vnitřního vývoje zemí západního a východního bloku; zejména se zaměří na pochopení vnitřního vývoje a vzájemných vztahů supervelmocí USA, SSSR a na situaci ve střední Evropě a v naší zemi.³³⁶

(Žák) charakterizuje smysl historického poznání a jeho povahu jako poznání neuzavřeného a proměnlivého.³³⁷

Výstupy z RVP ZV: (Žák) vysvětlí příčiny a důsledky vzniku bipolárního světa; uvede příklady střetávání obou bloků.³³⁸

Doporučená a rozšiřující literatura k tématu:

BENČÍK, A.: *Téma: Alexander Dubček: Pražská jar '68, "Normalizácia", Nežná revolúcia '89.* Praha 2010.

³³⁶ RVP G 2007, s. 46

³³⁷ Tamtéž.

³³⁸ RVP ZV 2021, s. 61.

VALENTA, J; DUBČEK, A.; ÚMV.: *Sovětská intervence v Československu 1968: anatomie rozhodnutí*. Praha: 1991.

BLAŽEK, P.; JAREŠ, J.; EICHLER P.: *Jan Palach '69*. Praha 2009.

SALIVAROVÁ, Z.; HVÍŽDALA, K.; ŠKVORECKÝ, J.: *Opustíš-li mne, nezahyneš: rozhovory se Zdenou Salivarovou a Josefem Škvoreckým*. Praha 2012.

KOLÁŘ, P.; PULLMANN, M.: *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha 2016.

Doporučené webové stránky a aplikace:

<https://www.janpalach.cz/cs/default/index>

<http://www.pribehjanazajice.cz/>

<https://www.moderni-dejiny.cz/tags/tag/uri/ceskoslovensko-v-dobe-normalizace/>

<https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/posledni-dopis-jana-palacha/>

<https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/rozcestnik-ceskoslovensko-v-dobe-normalizace/>

<https://www.slavne-dny.cz/episode/547775/den-kdy-se-upalil-jan-palach-16-leden>

<https://www.youtube.com/watch?v=91r8nzA1sw8>

https://www.youtube.com/watch?v=0QZYZ1qHi_A

<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10177109865-dejiny-udatneho-ceskeho-naroda/211543116230108-normalizace/>

http://totalita.cz/1968/1968_11_03.php

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/1877-normalizace>

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/7092-jan-zajic-pochoden-cislo-dve>

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/7090-projev-vaclava-havla-po-upaleni-jana-palacha>

<https://edu.ceskatelevize.cz/video/7091-projev-prezidenta-po-upaleni-jana-palacha>

Scénář hodiny:

1. úvod hodiny (maximálně 2 minuty)

Vyučující se s žáky přivítá a vyřídí organizační záležitosti.

2. evokace (maximálně 8 minut) – časová osa

Vyučující žáky vyzve, aby si nakreslili časovou osu rozdělenou po pěti letech mezi roky 1945-1970 a poté jim zadá úkol:

Do nakreslené časové osy zaznamenejte stěžejní dějinné okamžiky Československa. Zároveň zakreslete, jak pevný a tvrdý režim v daném období byl. Zamyslete se nad souvislostmi s událostmi v zahraničí.

Žáci do osy zanesou podstatné události jako převrat v roce 1948, smrt J. V. Stalina a K. Gottwalda v roce 1953, okupaci 1968. Uvedou zároveň, že nejtvrdší byl režim na počátku 50. let, a naopak k největšímu uvolnění došlo před 21. srpnem 1968. Uvědomí si na základě předchozích znalostí, že režim nebyl identický po celou dobu, ale procházel vývojem. Tyto myšlenky v rámci diskuze sdílí s ostatními spolužáky.

3. uvědomění (maximálně 17 minut)

Vyučující žákům rozdá dva texty – Prohlášení Jana Zajíce (Příloha 16) a jeho dopis rodině (Příloha 17). Žáci pracují ve dvojicích. Každý z dvojice si přečte jeden text a vyučující zadá úkol:

Přečtěte si dopis/prohlášení Jana Zajíce a poté shrňte obsah a nejdůležitější sdělení z něj. Shrňte, k čemu Zajíc vybízel. Proč? Vysvětlete, jak sám svůj čin chápal. Diskutujte ve dvojici.

Žáci budou mít na zpracování úkolu cca 12 minut, v nichž si o úkole popovídají mezi sebou. V následujícím krátkém čase dojde k moderované diskuzi celé třídy a shrnutí. Žáci si povšimnou Zajícovy snahy bojovat za svobodu, samostatnost a další akce proti útlaku. Pochopí, že Zajícovou snahou bylo vyburcovat co nejvíc národ a širokou veřejnost.

4. uvědomění (maximálně 10 minut) – práce s videoukázkami

Vyučující rozdělí žáky do čtyř skupin a pustí ukázky, které znázorňují přerod oficiálního vnímání občanské aktivity, strach z dalších veřejných výstupů přes potlačení demonstrace k prvnímu výročí okupace až po zastrašování a ubližování těm, kteří se nějak projeví proti režimu. Všem skupinám zadá otázky ke všem ukázkám:

Popište, proč mají bezpečnostní složky strach z dalších upálených a snaží se potlačit průtok informací na veřejnost.

Vysvětlete, jak chápete tvrzení, které v ukázce zazní, že mladá generace nemá pud sebezáchovy.

Charakterizujte, jakým způsobem a kým byla potlačena demonstrace k prvnímu výročí okupace.

Popište, jaké prostředky byly zvoleny k zastrašování nepohodlných osob.

UKÁZKA 1 – Hořící keř, část 1 (49:05-49:34)

UKÁZKA 2 – Hořící keř, část 2 (6:55-8:55)

UKÁZKA 3 – Hořící keř, část 2 (56:08-57:05)

UKÁZKA 4 – Hořící keř, část 3 (10:58-12:17)

Obrázek 9 – film Hořící keř³³⁹

³³⁹ Reprofoto in Hořící keř, část 3 [film]. Režie: Holland, A. ČR 2013, 11. minuta.

5. reflexe (zbývající část hodiny) – shrnutí práce s ukázkami

Po dokončení práce na ukázkách vyučující vyzve každou skupinu, aby prezentovala odpověď na jednu z otázek. Odpovědi mají za cíl shrnout a charakterizovat nastupující normalizaci. Vyučující zapisuje stěžejní body na tabuli.

Žáci na základě ukázky poznají, že bezpečnostní složky mají strach z toho, že SSSR pochopí akty upálení jako provokaci proti okupaci, a proto se snaží dalším událostem zabránit – důvodem tedy není ochrana mladých životů, ale politika. Žáci si uvědomí, že starší generace je mnohem adaptabilnější a smířená s osudem, a proto plně nechápe jednání té mladší, tedy především radikální činy. Z ukázky je jasné patrné, jak byla demonstrace k prvnímu výročí okupace uchopena propagandou, a navíc byla potlačena ryze domácím bezpečnostními složkami. Žáci zároveň shrnou metody, kterými jsou nepohodlné osoby (zde právníčka zastupující rodinu Jana Palacha) zastrašovány – příslušníci StB pod okny, šikana v zaměstnání atp.

Modifikace pro základní vzdělávání:

2. evokace

První část zadání zůstává stejná, sílu a pevnost režimu vyučující prochází s žáky.

3. uvědomění

Vyučující rozdělí třídu do dvou skupin. První skupina bude pracovat s článkem z Rudého práva týkající se pohřbu Jana Palacha z konce ledna 1969 (Příloha 19). Druhá skupina dostane přepis části výstupu poslance V. Nového v České Lípě, kde pronášel nepravdy o smrti Jana Palacha (Příloha 19). Zadá k práci úkol:

Přečtěte si úryvek textu a shrňte jeho hlavní myšlenky ve vztahu k památce a odkazu Jana Palacha.

4. uvědomění

Vzhledem k náročnosti ukázek vyučující pracuje pouze s první, druhou a čtvrtou. Žáci pracují samostatně, případně ve dvojici a doplňují text.

Žáci doplní vytištěný text, který jim rozdá vyučující (Příloha 20), na základě zhlédnutých ukázek i práce v hodině, mohou si vypomoci s partnerem v lavici, společně také v případě dřívějšího dokončení diskutovat o uvedené problematice.

5. reflexe

Vyučující vyzve žáky ke společné kontrole textu, která slouží jako shrnutí jednotlivých částí hodiny i konkrétní aktivity.

Další vhodné otázky ZV:

Jmenujte nejvýznamnějšího normalizačního politika v Československu.

Popište, jaký byl osud A. Dubčeka po roce 1969.

Charakterizujte pojem Státní bezpečnost.

Další vhodné otázky G:

Vysvětlete, jak se lišily normalizační požadavky na běžného občana oproti počátku 50. let.

Charakterizujte normalizační režim ve srovnání s režimem počátku 50. let.

Vysvětlete podstatu obuškového/pendrekového zákona.

Charakterizujte proměnu kultury po nástupu normalizace.

Shrnutí vyučovací jednotky:

G – Žáci v hodině pracují s dopisy Jana Zajíce, a mají tak možnost číst řádky psané víceméně stejně starým člověkem, kterému nebyla lhostejná jeho vlast. Žáci na základě jeho řádků pochopí cíle, kterých chtěl on i jeho starší předchůdce Jan Palach svým konáním dosáhnout.

ZV – Žáci na základní škole pracují s dobovými reakcemi na smrt Jana Palacha – ať už bezprostřední lednovou, která vyslovuje s jeho činem souznění a oslavuje jeho hrdinství, tak o měsíc mladší kritickou a značně překroucenou myšlenku poslance V. Nového. Žáci se kriticky zamyslí nad proměnou oficiálního jednání.

G, ZV – Žáci si prací s videoukázkami dotvoří představu o proměně společnosti a nástupu normalizační doby. Pochopí a vysvětlí, jakým způsobem režim pracoval s nepohodlnými, jak se otočila logika chápání okupace. Žáci prací s texty rozšiřují své kompetence komunikativní a k učení, prací ve skupinách pak rozšiřují i své kompetence sociální. Práce v hodině je vede k dílčímu naplnění výstupů z RVP, jak jsou popsány výše.

Pro vyučujícího se v rámci návazných aktivit mimo hodinu nabízí exkurze do Prahy do míst, kde se Jan Palach upálil. V místě činu je pomník v dlažbě, vedle nové budovy Národního muzea se potom nachází nově instalovaná plastika Plamen, která činy živých pochodní připomíná. Plastika je umístěna na tzv. Palachově pylonu. Místem paměti je také filosofická fakulta, na jejíž budově je pamětní deska s vyobrazením posmrtné masky Jana Palacha od Olbrama Zoubka.

Závěr

Československo se v sevření komunistické moci ocitlo po 25. únoru 1948 na dlouhých více než 40 let. Pět komunistických prezidentů od Klementa Gottwalda po Gustáva Husáka opanovalo Pražský hrad a spolu s dalšími vrcholnými členy ÚV KSČ řídilo osudy středoevropské země často podle přesných pokynů SSSR. Po přísném nastolování režimu na počátku 50. let, které doprovázely politické procesy, perzekuce církve, tzv. kulaků a všech, kteří byt' jen trochu s novým režimem nesouhlasili, přišla vlna tání a tuhnutí vrcholící na konci 60. let obrodným procesem Pražského jara. Reformu socialismu přetrnula okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy 21. srpna 1968, po němž pomalu nastoupila normalizační politika. Dalších dvacet let v přítomí skončilo Sametovou revolucí v roce 1989, kdy se komunistické režimy postupně hroutily i v dalších sovětských satelitech napříč střední a východní Evropou.

Čtyři desetiletí komunistické vlády nabízí velký potenciál (nejen) pro kulturní sféru v pestrosti témat a historických milníků, charakteru doby, otazníků, které kladla, vzletů a pádů, osobností a mnoha dalšího. V dnešní době tedy narůstá počet více, či méně zdařilých zpracování témat souvisejících s touto ne tak dávnou minulostí. Scénáristé a režiséři se pouští do filmových i seriálových zpracování konkrétních historických témat, nebo jen na pozadí historických reálií vypráví příběhy fiktivních charakterů. Mnoho zpracování zapadne časem do archivu, ale stále více děl prokazuje svou hodnotu a je za to náležitě oceňováno.

Je na tomto místě ale nutné dodat, že autoři se snažili výše uvedeného potenciálu využít ještě v totalitních dobách při sebemenším uvolnění pevných otěží režimu (díky čemuž česká (potažmo československá) kinematografie obsahuje taková díla, jako jsou například Všichni dobří rodáci nebo Ucho). Komunistická moc ovšem významu kultury také obratně dokázala využívat, a tak jako výkladní skříň normalizace může působit třeba propagandistický seriál Třicet případů majora Zemana.

Naproti tomu školní prostředí v reflexi nedávné minulosti Československa, které je přímým předchůdcem současné České republiky, zaostává a žáci často odchází ze škol pouze s povrchními znalostmi bez jakýchkoli souvislostí a přehlčení daty a jmény natolik, že je takřka za dveřmi ztrácí. To rozhodně není vhodné s ohledem na to, jak nadále

komunistická minulost českého prostředí ovlivňuje v mnoha ohledech dnešní společnost. Právě propojení kulturní sféry prostřednictvím filmových a seriálových zpracování a školního prostředí tedy nabízí možnosti, jak inovovat a zefektivnit vhodně výuku jednoho z aktuálně posledních dějepisných témat. Je však nutné dodržet konkrétní postupy, aby využití ukázky nebylo jen bezúčelné, ale pomáhalo rozvíjet kompetence žáků a naplnění výstupů z RVP.

Práce ve své první části shrnuje základní a důležité historické souvislosti, události, jména a fakta. Přináší základní informace o vývoji komunismu, následně i KSČ, ale více se zabývá především obdobím, kdy KSČ získala plnou moc ve státě a držela ji. Nezachází nikterak výrazně do hloubky, protože znalost naprostých detailů se nepředpokládá ani u žáků gymnázia. Toto historické shrnutí slouží jako teoretický rámec, v němž se další náplň práce pohybuje.

Ve druhé části jsou představena jednotlivá filmová a seriálová zpracování, jejichž využití ve vyučovacích jednotkách se jeví jako vhodné. Některá díla lze využít jako doklad propagandistického využití kinematografie, další ve srovnání k nim, nebo samostatné analýze konkrétního historického milníku. Každé uváděné dílo je popsáno a stručně shrnuto. Zároveň (kromě do větších detailů probraných zpracování) je uvedena také nabídka dalších filmů a seriálů, které se problematikou komunistické totality zabývají, nebo jsou jí nějak ovlivněny.

Didaktická, tedy stěžejní, část práce se zabývá zpracováním tematiky v Rámcových vzdělávacích programech a na základě toho a potenciálu jednotlivých děl staví modelové výukové jednotky v „nápadníku“. Jednotky jsou připraveny pro výuku na gymnáziích, nicméně jsou poskytnuty také možnosti modifikací jednotlivých aktivit tak, aby byla příprava využitelná i pro základní vzdělávání.

V rámci jednotlivých příprav se pracuje s ukázkami v různých částech jednotky (evokace, uvědomění, reflexe) a také s rozdílnou časovou dotací (některé úlohy pokrývají naprostou část jednotky, některé pouze několik minut). Všechny přípravy mají určeny své cíle, uvedeny výstupy z RVP, k jejichž plnění by měly přispět, a zároveň uvedeny kompetence, které žáci zdokonalují. Ke každé jednotce je doplněn seznam doporučené

literatury, užitečných odkazů a dalších vhodných otázek. V některých případech je také nabídnuta návazná aktivita, např. exkurze na určitá místa.

Byť jsou přípravy postaveny na konkrétních ukázkách, s konkrétními úkoly, cíli a výstupy, jde svým způsobem o model, na jehož základě by si vyučující mohli postavit také další jednotky s ukázkami z nabídnutých, ale do „nápadníku“ nezpracovaných děl, nebo se zpracováními jinými podle vlastní iniciativy. Podstatné je držet se nastaveného trendu z „nápadníku“, tedy že ukázka musí mít ve výuce smysl, být její nedílnou součástí a pomoci žákovi ve vzdělávání. Videoukázka zkrátka nesmí být v hodině jen na efekt.

Spojením výše uvedených tří částí do jednoho celku je práce celistvým modelovým příkladem, jak spojit historická fakta, kulturní výstupy založené na nich a školní prostředí s efektivním zapojením ukázek těchto výstupů do výuky. Práce může sloužit jako modelová pro zpracování dalších historických témat a jejich propojení s kulturní sférou, a třeba nejen filmovou a seriálovou, ale divadelní nebo literární.

Seznam pramenů a literatury:

Prameny editované:

Ministerstvo spravedlnosti ČSR: *Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice: Horáková a společníci*. Praha 1950.

Ministerstvo spravedlnosti ČSR: *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*. Praha 1953.

NF ČSR: *Košický vládní program, Program nové čs. vlády Národní fronty Čechů a Slováků*. Praha 1984.

ÚV KSČ: *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. Praha 1988.

Prameny dostupné online:

ČSÚ: *Výsledky voleb do PS NS v roce 1925 na území České republiky* in CZSO.cz.

Online dostupné z:

<https://www.czso.cz/documents/10180/20536128/422008k010.pdf/17def97d-e14d-4e2e-a7b8-f847195633ab?version=1.0> (cit. 30. 3. 2021).

EINSTEIN A.: *Žádost o milost pro skupinu dr. Milady Horákové* [telegram] in ČT24.cz.

Princeton 1950. Dostupné online z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1829552-nezachranila-ji-ani-einsteinova-prosba-pred-66-lety-komuniste-popravili-miladu>

(cit. 21. 3. 2021)

HÁJEK, J.: *Pracovní text projevu J. Hájka, předneseného v Radě bezpečnosti OSN, s požadavkem plného obnovení svrchovanosti Československa* in 68.USD.cas.cz. Online dostupné z: <http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/824.pdf> (cit. 6. 1. 2020)

Charta 77: *Několik vět* in Totalita.cz. Praha 1989. Dostupné online z:

http://www.totalita.cz/txt/txt_nvett.php (cit. 21. 3. 2021).

Charta 77: *Prohlášení Charty 77 z 1. 1. 1977* in Totalita.cz. Praha 1977. Dostupné online z: http://www.totalita.cz/txt/txt_ch77_dok_1977_01_01.php (cit. 21. 3. 2021).

INDRA, A.; KOLDER D.; ŠVESTKA O.; KAPEK A.; BILÁK V.: *Zvací dopis* in *Totalita.cz*. ČSSR 1968. Dostupné online z:

http://www.totalita.cz/txt/txt_1968_dopis_zvaci.php (cit. 21. 3. 2021).

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 150/1948 Sb., *Ústavní zákon ze dne 9. května 1948, Ústava Československé republiky*. Dostupné online z:

https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html (cit. 12. 12. 2020)

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 265/1949 Sb., *Zákon o právu rodinném*.

Dostupné online z: <https://psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=265&r=1949> (cit. 12. 12. 2020)

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 231/1948 Sb., *Zákon na ochranu lidově demokratické republiky*. Dostupné online z:

<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=231&r=1948> (cit. 12. 12. 2020)

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 231/1948 Sb., *Trestní zákon*. Dostupné online z:

<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=86&r=1950> (cit. 12. 12. 2020).

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 100/1960 Sb. *Ústavní zákon ze dne 11. července 1960: Ústava Československé socialistické republiky*. Dostupné online z:

https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html (cit. 7. 1. 2021).

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 84/1968 Sb.: *Zákon, kterým se mění zákon č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích*.

Dostupný online z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=84&r=1968> (cit. 7. 1. 2021).

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 127/1968 Sb. *Zákon o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků*. Dostupné

online z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=127&r=1968> (cit. 7. 1. 2021).

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 11/1969 Sb. *Vyhláška ministerstva zahraničních věcí o Smlouvě mezi vládou Československé socialistické republiky a vládou Svazu sovětských socialistických republik o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území Československé socialistické republiky*. Dostupné online z:

<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=11&r=1969> (cit. 7. 1. 2021).

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 143/1968 Sb. *Ústavní zákon ze dne 27. října 1968 o československé federaci*. Dostupné online z:

https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1968.html (cit. 7. 1. 2021).

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 50/1975 Sb. *Ústavní zákon, kterým se doplňuje čl. 64 ústavního zákona č. 143/1968 Sb., o československé federaci*. Dostupné online z:

<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=50&r=1975> (cit. 7. 1. 2021).

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 99/1948 Sb., *Zákon o národním pojištění*.

Dostupné online z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=99&r=1948> (cit. 8. 1. 2021).

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: 496/1948 Sb., *Zákon o nové pozemkové reformě (trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě)*. Dostupné online z:

<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=46&r=1948> (cit. 8. 1. 2021).

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR: *Stenoprotokol schůze NS RČS 21. 12. 1929*.

Online dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/007schuz/s007003.htm> (cit. 6. 3. 2021).

Dostupné online z: <https://mv.iir.cz/article/view/517/551> (cit. 5. 1. 2021).

Protokol o jednání delegace SSSR a ČSSR in Totalita.cz. Moskva 1968. Dostupné online z: http://www.totalita.cz/txt/txt_1968_dopis_zvaci.php (cit. 21. 3. 2021).

Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru in Wikisource.org. Praha 1977.

Dostupné online z:

https://cs.wikisource.org/wiki/Za_nov%C3%A9_tv%C5%AFr%C4%8D%C3%AD_%C4%8Diny_ve_jm%C3%A9nu_socialismu_a_m%C3%ADru (cit. 21. 3. 2021).

ÚV KSČ: *Akční program KSČ in 68 ÚSD AV ČR*. Praha 1968. Dostupné online z:

http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf (cit. 21. 3. 2021).

ZAJÍC J.: *Prohlášení in PříbehJanaZajice.cz*. 1969 Dostupné online z:

<http://www.pribehjanazajice.cz/panely/06/> (cit. 2. 4. 2021).

ZAJÍC J.: *Dopis rodině in PříbehJanaZajice.cz*. 1969. Dostupné online z:

<http://www.pribehjanazajice.cz/panely/06/> cit. 2. 4. 2021).

Novinové a časopisové články:

Rudé právo: *Vydání 31. 5. 1950* in *Archiv ÚČL AV ČR*. Dostupné online z:

<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1950/5/31> (cit. 8. 1. 2021).

Rudé právo: *Vydání 4. 6. 1950* in *Archiv ÚČL AV ČR*. Praha 1950. Dostupné online z:

<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1950/6/4/1.png> (cit. 21. 3. 2021).

Rudé právo: *Vydání 27. 1. 1969* in *Archiv ÚČL AV ČR*. Praha 1969. Dostupné online z:

<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1969/1/27/1.png> (cit. 2. 4. 2021).

Rudé právo: *Vydání 18. 11. 1989* in *Archiv ÚČL AV ČR*. Praha 1950. Dostupné online

z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1989/11/18/1.png>

(cit. 21. 3. 2021).

ŠELIGA V.: *Komunisti to s odvodňováním polí a mokřin přehnali, i proto přišlo sucho*

in *echo24.cz*. Dostupné online z: [https://echo24.cz/a/SkLBq/komunisti-to-s-](https://echo24.cz/a/SkLBq/komunisti-to-s-odvodnovanim-poli-a-mokrin-prehnali-i-proto-prislo-sucho)

[odvodnovanim-poli-a-mokrin-prehnali-i-proto-prislo-sucho](https://echo24.cz/a/SkLBq/komunisti-to-s-odvodnovanim-poli-a-mokrin-prehnali-i-proto-prislo-sucho) (cit. 8. 1. 2021).

Únos, nátlak a kapitulace. Během čtyř dní Kreml donutil československé politiky

schválit invazi in *CT24.cz*. Dostupné online z:

<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2575648-unos-natlak-a-kapitulace-behem-ctyr-dni-kreml-donutil-ceskoslovenske-politiky> (cit. 2. 4. 2021).

Literatura:

BELDA, J.: *Dějinná cesta české sociální demokracie 1878-1989*. Praha 1996.

BENČÍK, A.: *Téma: Alexander Dubček: Pražská jar '68, "Normalizácia", Nežná revolúcia '89*. Praha 2010.

BENEŠ, E.: *Paměti III*. Praha 2007.

BILÁK, V.: *Až po mé smrti*. Praha 2014.

- BLAŽEK, P.; JAREŠ, J.; EICHLER P.: *Jan Palach '69*. Praha 2009.
- BLAŽEK, P.: *Počty nuceně vystěhovaných selských rodin v Československu 1948-1960* in ROKOSKÝ, J.; SVOBODA, L.: *Kolektivizace v Československu*. Praha 2013.
- BOUČEK, J.: *27.6.1950 - poprava Závěše Kalandry: česká kulturní avantgarda a KSČ*. Praha 2006.
- ČAPEK, R.: *Moderní didaktika*. Praha 2015.
- ČAPKA, F.; LUNEROVÁ, J.: *1948: Vítězný únor, cesta k převratu*. Brno 2012.
- ČECHOVÁ, B. a kol.: *Nápadník pro rozvoj klíčových kompetencí*. Praha 2006.
- ČELOVSKÝ B.: *Mnichovská dohoda 1938*. Šenov u Ostravy 1999.
- ČERNÝ, J.: *Jiřina Štěpničková*. Praha 1999.
- ČINÁTL, K.; PINKAS, J. a kol.: *Dějiny ve filmu. Film ve výuce dějepisu*. Praha 2014
- DEDERICHS M. R.: *Heydrich, tvář zla* (překlad: Sigmundová K.). Praha 2009.
- DOSTÁL V. V.: *Agrární strana, její rozmach a zánik*. Brno 1998.
- DRAŠNER, F.: *Čihoštský zázrak: zpráva o P. Josefu Toufarovi*. Praha 2002.
- DUBČEK, A.; ŠIMEČKOVÁ, E.; HOCHMAN, J.; ŠEDIVÝ, L: *Naděje umírá poslední: vlastní životopis Alexandra Dubčeka*. Praha 1993.
- DVOŘÁKOVÁ, Z.; DOLEŽAL, J.; HORÁKOVÁ, M. a Klub Milady Horákové: *O Miladě Horákové a Milada Horáková o sobě*. Praha 2001.
- HANZAL, J.: *Edvard Beneš*. Praha 1994.
- HANZLÍK, F.: *Únor 1948: výsledek nerovného zápasu*. Praha 1997.
- HERESCH, E. a MIKULÁŠ II.: *Mikuláš II. - poslední ruský car*. Liberec 1996.
- JAKEŠ, M.: *Dva roky generálním tajemníkem*. Praha 1996.
- JANÁČEK, F.; MICHÁLKOVÁ, M.: *Příběh zvacího dopisu* in Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR: *Soudobé dějiny* Roč. 1, č. 1 (1993).

JEŽEK, V.; LUKEŠ, K.; PROKŠ, P.: *Čas normalizace: Československo v letech 1968-1989*. Praha 1991.

JIČÍNSKÝ, Z.: *Charta 77 a právní stát*. Brno 1995.

JIRÁSEK, Z.; ŠŮLA, J.: *Velká peněžní loupež v Československu 1953, aneb, 50:1*. Praha 1992

KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa: Doba tání 1953-1956*. Brno 2005.

KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno 2009.

KAPLAN, K.: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha 1992.

KAPLAN, K. a ÚSD AV ČR: *Poslední rok prezidenta: Edvard Beneš v roce 1948*. Brno 1994.

KAPLAN, K. a KOSATÍK P.: *Gottwaldovi muži*. Praha a Litomyšl 2004.

KILEV, M.: *Chruščov a rozpad Sovětského svazu: (pokus o analýzu referátu N.S. Chruščova, který přednesl na uzavřeném zasedání ÚV KSSS 25. února 1956)*. Říčany u Prahy 2000.

KOLÁŘ, P.; PULLMANN, M.: *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha 2016.

KOSATÍK, P.; KOLÁŘ, M.: *Jan Masaryk: Pravdivý příběh*. Praha 1998.

KOSKOVÁ, H.: *Milan Kundera*. Jinočany 1998.

KOTYK, V.: *Michail Sergejevič Gorbačov: M.S. Gorbačov a Evropa*. Praha 1999.

KURAL V.: *Češi, Němci a mnichovská křižovatka: stručné čtení*. Praha 2002.

MACEK, J.; PREČAN, V.: *Sedm pražských dnů: 21.-27. srpen 1968. Dokumentace*. Praha 1990.

MÂRZA R., SYRNÝ M. a kol.: *Dve viedenské arbitráže (1938, 1940) z pohľadu slovenskej a rumunskej historiografie*. Banská Bystrica 2018.

- NAVARA, L.; ALBRECHT, J.: *Abeceda komunismu*. Brno 2010.
- PARKAN, F.: *Didaktika dějepisu*. Praha 2014.
- PERNES, J.: *Proměny myšlenky kolektivizace zemědělství v politice KSČ po únoru 1948* in ROKOSKÝ, J.; SVOBODA, L.: *Kolektivizace v Československu*. Praha 2013.
- POKORNÁ, T.; KARLÍK, V.: *Anticharta*. Praha 2002.
- PRŮCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa II*. Praha 2009.
- RADOTÍNSKÝ, J.: *Rozsudek, který otřásl světem*. Praha 1990.
- ROKOSKÝ, J.: *Amnestie 1960* in ÚSTR: *Paměť a dějiny 2011/01*. Praha 2011.
- RYCHLÍK, J.: *Československo v době socialismu 1945-1989*. Praha 2020.
- RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století, 2. díl: Česko-slovenské vztahy 1945-1992*. Praha 1998.
- SALIVAROVÁ, Z.; HVÍŽDALA, K.; ŠKVORECKÝ, J.: *Opustiš-li mne, nezahyneš: rozhovory se Zdenou Salivarovou a Josefem Škvoreckým*. Praha 2012.
- SERVICE, R.: *Soudruzi: světové dějiny komunismu*. Praha 2009.
- SVOBODA, L.: *Kolektivizace v Československu*. Praha 2013.
- ŠTOLBOVÁ, E.: *Sametová historie*. Praha 2009.
- ŠULC, Z.: *Vznik a potlačení ekonomické reformy v Československu 1965-1969* in KOHNOVÁ J. a kol.: *Padesátá a šedesátá léta v československých i světových dějinách sborník textů a přednášek*. Praha 2003.
- ŠVORC P.: *Zakletá zem: Podkarpatská Rus 1918-1946*. (překlad: Ottomanský M.). Praha 2007.
- VALENTA, J; DUBČEK, A.; ÚMV.: *Sovětská intervence v Československu 1968: anatomie rozhodnutí*. Praha: 1991.
- VLADISLAV, J.; PREČAN, V.: *Horký leden 1989 v Československu: mimořádná publikace k znovuoobnovení časopisu Reportér*. Praha 1990.

VLČEK, V.: *Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948-1964*. Olomouc 2004.

VOLKOGONOV, D. A., SMUTEK, L.: *Lenin: počátek teroru*. Liberec 1996.

ZEMAN, Z. A. B.: *Edvard Beneš: politický životopis*. Praha 2000.

Umělecká literatura:

BROUSEK, A.: *Podivuhodní kouzelníci: Čítanka českého stalinismu v řeči vázané z let 1945-55*. Londýn 1987.

ŘEZÁČ, V.: *Nástup*. Praha 1985.

VACULÍK, L.: *Dva tisíce slov in Modernidejiny.cz. ČSSR 1968*. Dostupné online z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/manifest-2000-slov-27-6-1968/> (cit. 7. 1. 2021).

Rámcové vzdělávací programy:

Národní ústav pro vzdělávání: *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha 2021.

Výzkumný ústav pedagogický v Praze: *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. Praha 2007.

Učebnice:

ČURDA J.: *Moderní dějiny pro střední školy*. Praha 2014.

KUKLÍKOVI J. a J.: *Dějiny 20. století*. Praha 1995.

VÁLKOVÁ V.: *Dějepis 9: Nejnovější dějiny pro základní školy*. Praha 2016.

Kolektiv autorů: *Dějepis 9 pro základní školy a víceletá gymnázia (nové vydání)*. Praha 2017.

Internetové zdroje a další:

ČT: *Dějiny udatného českého národa* in *ČeskáTelevize.cz*. Dostupné online z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10177109865-dejiny-udatneho-ceskeho-naroda/dily/> (cit. 21. 3. 2021).

ČT: *ČT EDU* in *edu.ČeskáTelevize.cz*. Dostupné online z: <https://edu.ceskatelevize.cz/> (cit. 2. 4. 2021).

Dějepis 21: *Didaktika* in *Dejepis21*. Dostupné online z: <http://www.dejepis21.cz/didaktika> (cit. 20. 3. 2021).

HAVRÁNEK a kol.: *Slovník spisovného jazyka českého*. Dostupné online z: <https://bara.ujc.cas.cz/ssjc/search.php?hledej=Hledat&heslo=kulak&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no> (cit. 2. 1. 2021).

Informační centrum vlády: *Vláda národního porozumění*. Dostupné online z: <https://icv.vlada.cz/cz/tema/vlada-narodniho-porozumeni-prosinec-1989---cerven-1990-65374/tmplid-560/> (cit. 9. 1. 2021).

Invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa in *Wikipedia.org*. Dostupné online z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Invaze_vojsk_Var%C5%A1avsk%C3%A9_smlouvy_do_%C4%8Ceskoslovenska (cit. 21. 3. 2021).

Komunistická strana Československa in *Wikipedia.org*. Dostupné online z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Komunistick%C3%A1_strana_%C4%8Ceskoslovenska (cit. 21. 3. 2021).

ORT, A.: *O neplatnosti mnichovského diktátu*. *Czech Journal of International Relations*, 1967, 2.3: s. 45. Dostupné online z: <https://mv.iir.cz/article/view/517/551> (cit. 5. 1. 2021).

Občanské sdružení TOTALITA.CZ: *Stanovy*. Dostupné online z: http://www.totalita.cz/ost/totalita_os.php (cit. 21. 3. 2021).

Pražské jaro in *Wikipedia.org*. Dostupné online z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Pra%C5%B8esk%C3%A9_jaro (cit. 21. 3. 2021).

Sametová revoluce in *Wikipedia.org*. Dostupné online z:

https://cs.wikipedia.org/wiki/Sametov%C3%A1_revoluce (cit. 21. 3. 2021).

Stream TV: *Slavné dny* in *Stream.cz*. Dostupné online z: <https://www.slavne-dny.cz/list> (cit. 21. 3. 2021).

Únor 1948 in *Wikipedia.org*. Dostupné online z:

https://cs.wikipedia.org/wiki/%C3%A1nor_1948 (cit. 21. 3. 2021).

Česká televize: Vyprávěj: *Ve stopách doby* in *ČeskáTelevize.cz*. Dostupné online z:

<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10266819072-vypravej/ve-stopach-doby/>

(cit. 5. 4. 2021).

Audiovizuální zdroje a prameny:

30 případů majora Zemana: Smrt u jezera [seriál]. Režie: Sequens J. ČSSR 1974.

30 případů majora Zemana: Hon na lišku [seriál]. Režie: Sequens J. ČSSR 1975.

30 případů majora Zemana: Strach [seriál]. Režie: Sequens J. ČSSR 1975.

30 případů majora Zemana: Vrah se skrývá v poli [seriál]. Režie: Sequens J. ČSSR 1975.

30 případů majora Zemana: Štvanice [seriál]. Režie: Sequens J. ČSSR 1977.

30 případů majora Zemana: Studna [seriál]. Režie: Sequens J. ČSSR 1977.

Báječná letá pod psa [film]. Režie: Nikolaev, P. ČR 1997.

Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení [propagandistický dokument]. Režie: P. Freiman. ČSR 1950.

Černí baroni [film]. Režie: Sirový Z. ČSFR 1992.

České století: Všechnu moc lidu Stalinovi (1948) [seriál]. Režie: Sedláček R. ČR 2013.

České století: Zabíjení soudruha (1951) [seriál]. Režie: Sedláček R. ČR 2013.

České století: Musíme se domluvit (1968) [seriál]. Režie: Sedláček R. ČR 2014.

Dubček – krátké jaro, dlouhá zima [film]. Režie: Svoboda J. SR 2018.

Eliška a její rod [seriál]. Režie: Filip, F. ČSSR 1966.

Gottwald, díl 1 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986.

Gottwald, díl 2 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986.

Gottwald, díl 3 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986.

Gottwald, díl 4 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986.

Gottwald, díl 5 [seriál]. Režie: Sokolovský E. ČSSR 1986.

Havel [film]. Režie: Horák, S. ČR 2020.

Hořící keř [film]. Režie: Holland, A. ČR 2013

Jen o rodinných záležitostech [film]. Režie: Svoboda J. ČSFR 1990.

Milada [film]. Režie: Mrnka, D. ČR/USA 2017.

Něžné vlny [film]. Režie: Vejdělek, J. ČR 2013.

Občanský průkaz [film]. Režie: Trojan, O. ČR 2010.

Okres na severu [seriál]. Režie: Sokolovský, E. ČSSR 1981.

Pelišky [film]. Režie: Hřebejk J. ČR 1999.

Píseň pro Rudolfa III. [seriál]. Režie: Vašta, J. ČSSR 1967-1969.

První vysílání záběrů ze 17. listopadu 1989 in *YouTube.com* [audiovizuální záznam]. Praha 1989. Dostupné online z: <https://www.youtube.com/watch?v=f2fGdV43hhk> (cit. 21.3.2021).

Přítelkyně z domu smutku [seriál]. Režie: Bočan, H. ČSFR 1992.

Synové a dcery Jakuba skláře [seriál]. Režie: Dudek, J. ČSSR 1985.

Šarlatán [film]. Režie: Holland, A. ČR 2020.

Štěpán v ČKD in *YouTube.com* [audiovizuální záznam]. Praha 1989. Dostupné online z: <https://www.youtube.com/watch?v=c89MIWlqSNw> (cit. 21.3.2021).

Tankový prapor [film]. Režie: Olmer, V. ČSFR 1991.

Toman [film]. Režie: Trojan, O. ČR 2018.

Tři chlapi v chalupě [seriál]. Režie: Mach, J. ČSSR 1963.

Ucho [film]. Režie: Kachyňa, J. ČSSR 1970.

Vánoční projev předsedy vlády Antonína Zápotockého v Československém rozhlasu [zvukový záznam]. ČSR 1952.

Václav Havel a Jan Tříska ve vysílání studia Sever v roce 1968. [audio záznam]. ČSSR 1968. Dostupné online z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/12398563569-televizni-vysilani-v-srpnu-1968/268531346430004-vaclav-havel-a-jan-triska-v-liberci/> (cit. 5. 4. 2021)

Všichni dobří rodáci [film]. Režie: Jasný V. ČSSR 1968.

Vyprávěj [seriál]. Režie: Arichtev, B. A. ČR 2009-2013.

Závěrečná řeč Ludmily Brožové in *YouTube.com*. [audio záznam]. Dostupné online z: <https://youtu.be/tccnhsvSc-k> (cit. 27. 3. 2021)

Záznam projevu Miloše Jakeše v Červeném Hrádku in *YouTube.com* [audiovizuální záznam]. Červený Hrádek 1989. Dostupné online z: <https://www.youtube.com/watch?v=cKoQQo8gdPM> (cit. 21. 3. 2021).

Záznam z procesu Dr. Milady Horákové 4 in *YouTube.com*. [audiovizuální záznam]. Dostupné online z: <https://youtube.com/watch?v=nk4Z8q6Vct8> (cit. 21. 3. 2021).

Záznam proslovu poslance V. Nového v České Lípě, únor 1969 in *YouTube.com* [audiovizuální záznam]. Dostupné online z: <https://www.youtube.com/watch?v=ohmunkcewaI> (cit. 2. 4. 2021).

Zdivočelá země [seriál]. Režie: Bočan, H., ČR 1997-2012.

Zdroje dalších obrázků:

Obrázek Heliodora Píky in Cesktelevize.cz. Dostupné online z:

<https://www.cesktelevize.cz/porady/10213309129-muj-otec-general/> (cit. 27. 3. 2021).

Obrázek J. V. Stalina a K. Gottwalda in English.radio.cz. Dostupné online z:

<https://english.radio.cz/stalin-and-gottwald-together-life-and-death-8558493>

(cit. 25. 3. 2021).

Obrázek k okupaci 1968 in Hlidacipes.cz. Dostupné online z:

<https://hlidacipes.org/nerozumim-tomu-ze-jste-se-nebranili-rika-sovetsky-vojak-z-roku-1968/> (cit. 2. 4. 2021).

Obrázek Milady Horákové in Dvojka.Rozhlas.cz. Dostupné online z:

<https://dvojka.rozhlas.cz/pribehy-slavnych-milada-horakova-7492717> (cit. 27. 3. 2021).

Obrázek Rudolfa Slánského in Idnes.cz. Dostupné online z:

https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/rudolf-slansky-proces-filmove-materialy-objev.A180320_161248_domaci_mpl (cit. 27. 3. 2021).

Seznam příloh

- Příloha 1** - Obrázek J. V. Stalina a K. Gottwalda³⁴⁰ (užití v kapitole 4.1)
- Příloha 2** - Báseň Generalissimus Mír (M. Pujmanová)³⁴¹ (užití v kapitole 4.1)
- Příloha 3** - Sloupek z Rudého práva 4. 6. 1950³⁴² (užití v kapitole 4.2)
- Příloha 4** - Sloupek z Rudého práva 4. 6. 1950³⁴³ (užití v kapitole 4.2)
- Příloha 5** - Sloupek z Rudého práva 4. 6. 1950³⁴⁴ (užití v kapitole 4.2)
- Příloha 6** - Sloupek z Rudého práva 4. 6. 1950³⁴⁵ (užití v kapitole 4.2)
- Příloha 7** - Sloupek z Rudého práva 4. 6. 1950³⁴⁶ (užití v kapitole 4.2)
- Příloha 8** - Fotografie Milady Horákové³⁴⁷ (užití v kapitole 4.3)
- Příloha 9** - Fotografie Heliodora Píky³⁴⁸ (užití v kapitole 4.3)
- Příloha 10** - Fotografie Rudolfa Slánského³⁴⁹ (užití v kapitole 4.3)
- Příloha 11** - Pracovní list k tématu Politické procesy a vnitrostranické čistky (G) (užití v kapitole 4.3)
- Příloha 12** - Pracovní list k tématu Politické procesy a vnitrostranické čistky (ZV) (užití v kapitole 4.3)
- Příloha 13** - Fotografie odkazující na okupaci z 21. 8. 1968³⁵⁰ (užití v kapitole 4.4)
- Příloha 14** - Článek k tzv. Moskevskému protokolu³⁵¹ (užití v kapitole 4.5)

³⁴⁰ Obrázek J. V. Stalina a K. Gottwalda in *English.radio.cz*. Dostupné online z: <https://english.radio.cz/stalin-and-gottwald-together-life-and-death-8558493> (cit. 25. 3. 2021).

³⁴¹ BROUSEK 1987, s. 209.

³⁴² Rudé právo: *Vydání 4. 6. 1950* in *Archiv ÚČL AV ČR*. Praha 1950. Dostupné online z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1950/6/4/1.png> (cit. 21. 3. 2021).

³⁴³ Tamtéž.

³⁴⁴ Tamtéž.

³⁴⁵ Tamtéž.

³⁴⁶ Tamtéž.

³⁴⁷ Obrázek Milady Horákové in *Dvojka.Rozhlas.cz*. Dostupné online z: <https://dvojka.rozhlas.cz/pribehy-slavnych-milada-horakova-7492717> (cit. 27. 3. 2021).

³⁴⁸ Obrázek Heliodora Píky in *Ceskatelevize.cz*. Dostupné online z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10213309129-muj-otec-general/> (cit. 27. 3. 2021).

³⁴⁹ Obrázek Rudolfa Slánského in *Idnes.cz*. Dostupné online z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/rudolf-slansky-proces-filmove-materialy-objev.A180320_161248_domaci_mpl (cit. 27. 3. 2021).

³⁵⁰ Obrázek k okupaci 1968 in *Hlidacipes.cz*. Dostupné online z: <https://hlidacipes.org/nerozumim-tomu-ze-jste-se-nebranili-rika-sovetsky-vojak-z-roku-1968/> (cit. 2. 4. 2021).

³⁵¹ *Únos, nátlak a kapitulace. Během čtyř dní Kreml donutil československé politiky schválit invazi* in *CT24.cz*. Dostupné online z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2575648-unos-natlak-a-kapitulace-behem-ctyr-dni-kreml-donutil-ceskoslovenske-politiky> (cit. 2. 4. 2021).

Příloha 15 - Text tzv. Moskevského protokolu³⁵² (užití v kapitole 4.5)

Příloha 16 - Prohlášení Jana Zajíce³⁵³ (užití v kapitole 4.6)

Příloha 17 - Dopis Jana Zajíce rodině³⁵⁴ (užití v kapitole 4.6)

Příloha 18 - Sloupek z Rudého práva 27. 1. 1969³⁵⁵ (užití v kapitole 4.6)

Příloha 19 - Řeč Viléma Nového v České Lípě 20. 2. 1969³⁵⁶ (užití v kapitole 4.6)

Příloha 20 - Doplnovací cvičení k tématu Živé pochodně a nastupující normalizace (užití v kapitole 4.6)

³⁵² *Protokol o jednání delegace SSSR a ČSSR* in *Moderní-Dějiny.cz*. Dostupné online z: <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/protokol-o-jednani-delegace-sssr-a-cssr-tzv-moskevsky-protokol-23-26-8-1968/> (cit. 2. 4. 2021).

³⁵³ ZAJÍC J.: *Prohlášení* in *PribehJanaZajice.cz*. 1969 Dostupné online z: <http://www.pribehjanazajice.cz/panely/06/> (cit. 2. 4. 2021).

³⁵⁴ ZAJÍC J.: *Dopis rodině* in *PribehJanaZajice.cz*. 1969. Dostupné online z: <http://www.pribehjanazajice.cz/panely/06/> (cit. 2. 4. 2021).

³⁵⁵ Přepis ze zvukového záznamu. Zvukový záznam proslovu dostupný online z: <https://www.youtube.com/watch?v=ohmunkcewaI> (cit. 2. 4. 2021)

³⁵⁶ Rudé právo: *Vydání 27. 1. 1969* in *Archiv ÚČL AV ČR*. Praha 1969. Dostupné online z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1969/1/27/1.png> (cit. 2. 4. 2021).

Přílohy

Příloha 1 - Obrázek J. V. Stalina a K. Gottwalda

Příloha 2 - Báseň Generalissimus Mír (M. Pujmanová)

Generalissimus Mír (M. Pujmanová)

Máme tě rádi z celého srdce,
že jsi nám ubránil zemi.
Jsi naše hlava, my tvoje ruce,
muži a ženy, muži a ženy.

At' žije generalissimus Mír!

Chráníme si tě jak oko v hlavě,
Marx místo bible dal ti klid
jasně svět vidět i ve vší vřavě –

lid – to je Stalin, Stalin je lid.

At' žije generalissimus Mír!

Dělníci a technici hradecké Skodovky žádají nejvyšší trest

HRADEC KRÁLOVÉ 3. června (RP). — V závodě Škoda v Hradci Králové se konaly v sobotu dílenské besedy, na nichž dělníci společně s techniky ostře odsoudili pikle západních imperialistů a jejich zrádcovských pomahačů. V resoluci, která byla z těchto besed odeslána státnímu soudu v Praze, se praví:

»My, zaměstnanci Škodových závodů n. p. v Hradci Králové, sledujeme pozorně průběh přelíčení se zrádnou špionážní skupinou, vedenou představiteli bývalé národně socialistické strany.

S hnusem a odporem se dovidáme o stále špinavějších metodách, kterých používají západní imperialisté ve snaze zvrátit vývoj událostí v naší republice a znovu nastolit kapitalismus. Třídní postavení obžalovaných je nám dokladem,

v kterých řadách nalézají tito váleční zločinci podporu. Ne u pracujícího lidu, ale u bývalých továrníků a politických mafiánů, kteří si přejí odstranění lidově demokratického režimu. Stýská se jim po statistických příjmech, o nichž tak nerad mluví obžalovaný Hejda.

Na všechny pokusy válečných štváčů a jejich přísluhovačů jsme již odpověděli při podpisové akci a znovu opakujeme: Ještě pevněji sevřeme svoje řady a zvýšíme svoje pracovní úsilí při plnění pětiletého plánu. Zvýšenou bdělostí a ostražitostí předejdeme podobným rejdům nepřátel pracujícího lidu. Pro výstrahu ostatním zrádám, které by v budoucnu chtěly podobným způsobem mařit naši práci, žádáme pro všechny členy záškodnické skupiny nejvyšší tresty.

Resoluce 3000 občanů z Gottwaldova

GOTTWALDOV 3. června (RP) — Krajský výbor obránců míru se všemi složkami Národní fronty v Gottwaldově uspořádal v pátek ve velkém kině diskusní večer s dr. Ridesovou a manžely Wheelerovými. Na 3000 posluchačů pozdravilo představitelé pokrokové Anglie a Ameriky, kteří zvolili svobodu před fašistickým útlakem.

Údernice ze závodu Svit soudužka Řeháková pak přečetla resoluci, v níž je ostře odsuzována zrada 13 zločinců, kteří jsou právě souzeni v Praze.

»Miliony našich pracujících — praví se v resoluci — kteří denně svou usilovnou prací budují šťastný zítřek, si nenechají vyrvat revoluční vymoženosti ani samostatnost svého státu, nenechají rozvracet socialistickou výstavbu republiky, ani ohrožovat ji. Odsuzujeme válečné přípravy imperialistů a smeteme s cesty všechny jejich pomahače, mezi nimi i ty, kteří stojí před soudem v Praze. Žádáme jejich **nejpřísnější potrestání.**«

Mladí havíři: nejpřísnější trest vlastizrádcům

BRNO 3. června (RP)

Na schůzi mladých havířů na dole Václava Noska v Oslavanech, kterou svolala závodní skupina ČSM, se usnesli mladí horníci na následující resoluci:

»My mladí havíři na dole Václava Noska v Oslavanech s rozhořčením jsme vyslechli zprávu o zločinech a úkladech naší i zahraniční reakce.»

My, kteří těžkou hornickou prací se snažíme vybudovat lepší zítřek pro všechny, si republiku nikdy rozvracet nedáme.

Žádáme proto co **nejpřísnější a nejtvrdší potrestání zločinných zrádců a rozvratníků.**«

Slovenští rolníci vyjadřují své opovržení nad zrádci republiky

BRATISLAVA 3. června (RP)

V sobotu se konaly na Slovensku v šesti krajích schůze drobných a středních rolníků, členů JZD a funkcionářů JSSR. Slovenští zemědělci zaslali z těchto významných schůzování, na kterých jednali o budování šťastnějšího života na vesnici, resoluce státnímu soudu v Praze, ve kterých žádají spravedlivý a přísný trest pro všechny rozvratníky naší lidové demokratické republiky. V resoluci, zaslané ze schůze drobných a středních rolníků Bratislavského kraje, se m. j. píše:

»My, malí a střední rolníci, pozorně sledujeme ve svých vesnicích proces proti skupině špiónů a rozvratníků. Zatím co my v pevném svazku s dělnickou třídou budujeme svou práci socialistický blahobyt, připravovala zločinecká skupina býva-

lých fabrikantů a spekulantů zavlčení republiky pod kapitalistické jho.

Podlost těchto špiónů a agentů imperialismu se nezastavila ani před přípravou nové války proti vlastnímu národu. Pražský proces je hlavně nám, malým a středním rolníkům, znovu velkým poučením a vidíme z něho jasně, že čím dříve budeme v našich JZD obdělávat půdu společně, tím dříve budou i zmařeny paličské plány imperialistů.

Zavazujeme se proto, že vynaložíme všechno úsilí, aby všechna JZD uskutečnila společnou práci při nastávajících žních a výmlatu, a aby na podzim přikročila ke společnému obdělávání půdy.

Žádáme, aby nad touto zločineckou bandou vynesl státní soud spravedlivé a přísné tresty.«

Pro špiony nebude slitování

Poslouchala jsem záběr z přeličení se špienkou Horákovou, který vysílal náš rozhlas. Člověk se až stydí za to, že takoví lidé mohou žít ještě mezi námi. Jako žena těžko mohu pochopit, jak je možné, že matka šestnáctileté dcery si přeje novou válku a účastní se příprav k této válce. Myslím, že všechny naše ženy-matky budou se mnou souhlasit, že špienka Horáková se svými činy zařadila mezi nejhorší zločince, kteří nemají místo v lidské společnosti.

Věřím, že naši lidoví soudci spravedlivě odsoudí všechny ty, kteří připravovali zkázu celému národu, aby všem špienkům a teroristům, které k nám posílají západní imperialisté, přešla chuť rušit klid v naší lidové demokratické republice. Nám, pracujícím ženám, je příklad špienky Horákové výstrahou a pobídnutím, abychom se ještě pevněji semkly v boji za mír a budování socialismu v naší vlasti, kterou si nikým nedáme rozvracet.

RŮŽENA HOLUBOVÁ,
Praha XII.

Hlas pracujících ze soudní síně

PRAHA 3. června (RP)

Dělníci Bohumínských železáren Arnošt Kvasnica, A. Vrátný, úderník F. Chýlek a J. Dědic, kteří se zúčastnili přeličení se zločinnou skupinou špienků a rozvratníků v Praze, napsali:

»Naše dělnická třída na Ostravsku je si vědoma svých úkolů jak v budování, tak i v hájení toho, co jsme již vybudovali. V minulém měsíci jsme v našem závodě splnili plán přes 100 %, protože víme, jak je naše výroba důležitá pro pětiletku.

Nechť hrají velezrádci před soudem komedii, nevěříme jim a nic nás nezmylí, žádné řeči i pokání. Když už je chycen, kaje se i ten nejhorší lotr. Zadáme, aby byli souzeni podle svých skutků a těch je tolik, že i ten největší trest je za ně malý.

Až přijedeme domů, řekneme svým spoludělníkům, jaké velezrádce naše státní bezpečnost zneškodnila. »Hlas Ameriky« pukne zlostí, ale my jsme spokojeni.«

Odvracíme se s odporem od zrádců národa

HOLOUBKOV 3. června (RP)

Osazenstvo závodu TOS Holoubkov sleduje s rozhořčením proces se 13 hlavními obžalovanými špiónážní organizace, který právě probíhá před státním soudem v Praze.

Je až zarážející, že vyslychané ženy se vyjadřují o válece právě takovým způsobem, jako bývali nacističtí okupanti.

V době, kdy ženy celého světa podepisují mírovou resoluci, kdy zdrcující většina všech pokrokových lidí stojí na straně míru, v této době je v Praze nepatrná hrstka zkrachovaných politiků před státním soudem, aby se odpovídala z činů, na něž se náš pracující člověk dívá s opovržením.

Odvracíme se s odporem od těchto zrádců národa a žádáme o udělení spravedlivých a nejvyšších trestů, aby podobným štváčům jednou provždy zašla chuť hrát si s trpělivostí pracujícího lidu.

**Závodní rada TOS,
Holoubkov.**

Radotínští občané odsuzují rozvratníky

RADOTÍN 3. června (RP)

Občané z Radotína, přítomní na veřejné schůzi, pořádané místním akčním výborem Národní fronty u příležitosti reorganizace MNV, se jednomyslně usnesli na resoluci, kterou zaslali k procesu se skupinou velezrádců naší republiky státnímu soudu v Praze:

»My, radotínští občané, odsuzujeme jednání zločinců, kteří se neštíteli zradit republiku, národ a lid a spojili se s jeho nepřáteli v zahraničí. Jejich činy nelze ničím omluvit. Obžalovaní se dopustili nejtěžšího zločinu, jakého se může dopustit občan vůči svému státu.

Žádáme proto, aby byli přísně potrestáni, tak těžkými tresty, jak těžká je jejich vina, ke které se sami přiznávají. Tito lidé, kteří svými činy se sami vyloučili z národa, připravovali naši smrt. Spravedlivý hněv nechť padne na jejich hlavu!«

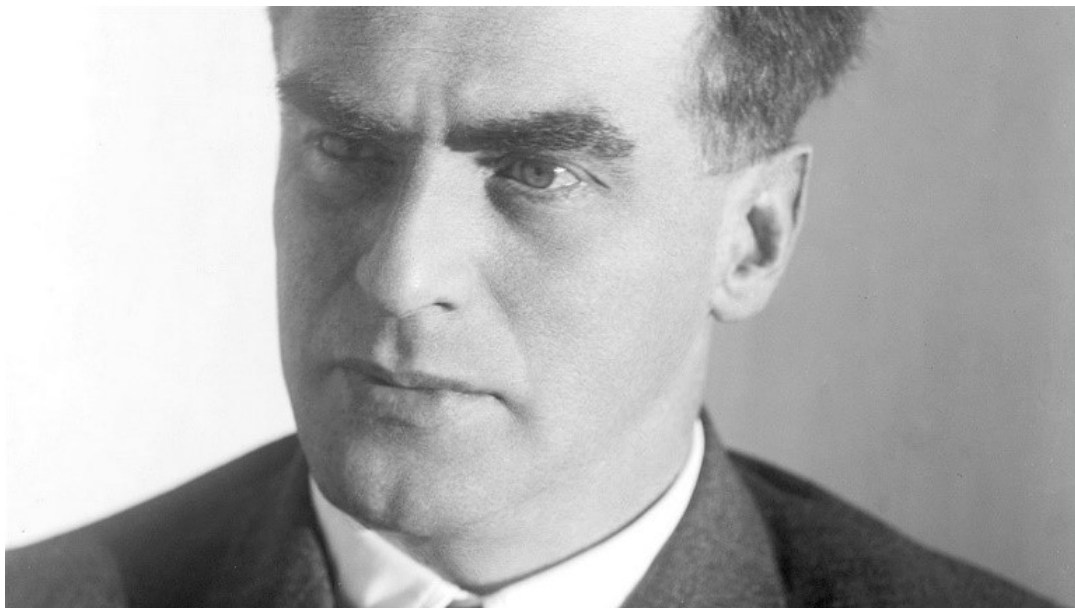
Příloha 8 - Fotografie Milady Horákové

Příloha 9 - Fotografie Heliodora Píky

Příloha 10 - Fotografie Rudolfa Slánského

Příloha 11 - Pracovní list k tématu Politické procesy a vnitrostranické čistky (G)

PRACOVNÍ LIST – POLITICKÉ PROCESY A VNITROSTRANICKÉ ČISTKY

Při sledování první ukázky ze seriálu České století pracujte na následujících otázkách:

- 1.) Charakterizujte podle ukázky vztah K. Gottwalda a R. Slánského.

- 2.) Je pro správného komunistu důležitější příbuzenská a přátelská rovina nebo stranická? Popište, jak se v tomto ohledu podle SSSR chová K. Gottwald? Zamyslete se, jestli je stranická politika aktuální i v dnešní době.

- 3.) Jak na vás působí vystupování K. Gottwalda? Analyzujte, v jaké pozici při rozhovoru stojí.

- 4.) Popište, proč K. Gottwald změnil na konci rozhovoru náhled na celou situaci.

- 5.) Na základě celé ukázky shrňte vystupování SSSR zástupce v celé situaci vnitrostranických čistek.

Po zhlédnutí ukázky z filmu Jen o rodinných záležitostech se zamyslete nad dalšími otázkami:

- 1.) Vysvětlíte, proč dochází k anonymizaci a tajemník Mrázek je označován jen číslem.

2.) Vysvětlete, proč je používáno proti obviněným násilí a čeho chtějí dozorcí dosáhnout.

3.) Popište, jak je prokazována obviněným vina.

4.) Popište, kdo rozhoduje o vině. Proč?

Zpracujte následující tabulku. Bude vám sloužit jako shrnutí učiva o politických procesech a čistkách uvnitř strany.

Procesy vedeny proti:	
Způsoby výslechu:	
Dokazování viny:	
Soudní jednání:	
Tresty:	
Důvody vedení procesů:	
Úloha SSSR v procesech:	

Příloha 12 - Pracovní list k tématu Politické procesy a vnitrostranické čistky (ZV)

PRACOVNÍ LIST – POLITICKÉ PROCESY A VNITROSTRANICKÉ ČISTKY

Při sledování první ukázky z filmu Ucho pracujte na následujících otázkách:

- 1.) Vysvětlete, kdo podle vás vzal tetě všechnen jmenovaný majetek.

- 2.) Popište, co je podle vás „ucho“.

- 3.) Zamyslete se, proč postavy zmiňují, že do dětských pokojů se ucha nedávají.

- 4.) Popište, jaká atmosféra mezi párem panuje.

Po zhlédnutí ukázky z filmu Jen o rodinných záležitostech se zamyslete nad dalšími otázkami:

- 1.) Vysvětlete, proč je používáno proti obviněným násilí a čeho chtějí dozorcí dosáhnout.

- 2.) Popište, jak je prokazována obviněným vina.

3.) Popište, kdo rozhoduje o vině. Proč?

Zpracujte následující tabulku. Bude vám sloužit jako shrnutí učiva o politických procesech a čistkách uvnitř strany.

Procesy vedeny proti:	
Způsoby výslechu:	
Dokazování viny:	
Soudní jednání:	
Tresty:	
Strach šířen díky:	
Pozice lidí i členů KSČ:	

Příloha 13 - Fotografie odkazující na okupaci z 21. 8. 1968

Příloha 14 - Článek k tzv. Moskevskému protokolu

Únos, nátlak a kapitulace. Během čtyř dní Kreml donutil československé politiky schválit invazi

Konec jakýchkoli nadějí na změny a uvolnění poměrů přišel záhy po vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Po únosu do Moskvy a čtyřdenním nátlaku Sověti československé politiky donutili kapitulovat a 27. srpna 1968 podepsat tzv. moskevský protokol. Národní delegace tím uznala „dočasnou“ okupaci země a zavázala se k „normalizaci“, čistkám i obnovení cenzury. Popřela tak výsledky pražského jara a na dalších 21 let vrátila zemi do pozice de facto kolonie Sovětského svazu.

Čtyřdenní jednání (23. až 26. srpna 1968) v Moskvě probíhalo v dusné atmosféře, českoslovenští politici byli pod tvrdým nátlakem sovětských představitelů – a přestože se v závěrečném komuniké podepsaném všemi účastníky uvádí, že „rozhovory probíhaly v ovzduší otevřenosti, soudružství a přátelství“, z dostupných dobových záznamů je zřejmé, kdo byl v podřízené roli.

Brežněv uneseným československým představitelům opakovaně vyčítal, že komunisté ztratili absolutní kontrolu nad médii; ke zmírnění cenzury došlo už v únoru 1968 a někdy je tato událost pokládána za začátek pražského jara. Koncem června pak Národní shromáždění cenzuru zákonem zakázalo.

Českoslovenští politici vystupovali umírněně a zdůrazňovali, že se země od socialismu ani od spolupráce se Sovětským svazem neodklání. Souběžně opakovaně vysvětlovali, že invaze vojsk je vnímána negativně, nemá mezi lidmi podporu a může vzájemné vztahy poznamenat.

„Přítomnost vašich vojsk podněcuje napětí ve straně i v zemi. Je proto velmi potřebné, abyste vy sami si promysleli, jak otázku řešit,“ nabádal Dubček.

Závěry kremelských rozhovorů se rodily těžce. Čechoslováci nejprve předložili vlastní návrh, který však Sověti odmítli, a stejně reagovala část československé delegace na návrh Moskvy. Podepsat ho odmítal Dubček, šéf parlamentu Smrkovský a nejsilněji František Kriegel.

Čtyřdenní rozhovory nakonec skončily 27. srpna podepsáním tzv. moskevského protokolu. Českoslovenští politici před Sověty fakticky kapitulovali a ukončili pražské jaro.

V dokumentu se píše o „co nejrychlejší normalizaci situace“, včetně zastavení činnosti „antisocialistických“ organizací nebo o provedení „nutných kádrových opatření ve vedení tisku, rozhlasu a televize“. Československo také muselo odmítnout projednání situace v zemi na půdě Rady bezpečnosti nebo jiného orgánu OSN a žádat vypuštění tohoto bodu z jednání.

Za Československo podepsalo moskevský protokol devatenáct vrcholných politiků KSČ. Svůj podpis odmítl připojit jen František Kriegel, předseda Národní fronty. Sověti to nesli nelibě, na dokumentu chtěli podpisy všech členů delegace. Kriegel ale jejich nátlaku neustoupil a nepřesvědčili ho ani jeho krajané. Přestože měl být Kriegelův čin veřejnosti utajen, nepodařilo se to.

(kráceno)

Příloha 15 - Text tzv. Moskevského protokolu

Protokol o jednání delegace SSSR a ČSSR (1968)

2. Předsednictvo ÚV KSČ prohlásilo, že tzv. XIV. sjezd KSČ zahájený 22. srpna t.r. bez souhlasu ÚV KSČ, za porušení stanov KSČ a bez účasti členů předsednictva a tajemníků a mnohých dalších stranických organizací, je neplatný. Všechna potřebná opatření v této otázce provede předsednictvo ÚV KSČ po svém návratu do ČSSR. Delegace prohlásila, že mimořádný, XIV. sjezd KSČ bude svolán po normalizaci situace ve straně a v zemi.

3. Delegace KSČ informovala o tom, že v nejbližších 6-10 dnech se bude konat plénum ÚV KSČ za účasti KRK strany. Plénum posoudí otázky normalizace situace v zemi, opatření ke zlepšení stranických a státních orgánů, ekonomické otázky a otázky životní úrovně, opatření k upevnění všech článků stranického a státního řízení a uvolnění z funkcí těch osob, jejichž další činnost by neodpovídala potřebám upevnění vedoucí úlohy dělnické třídy a komunistické strany, splnění usnesení lednového a květnového pléna ÚV KSČ z roku 1968, upevnění pozic socialismu v zemi a dalšího rozvoje vztahů ČSSR s bratrskými zeměmi socialistického společenství.

4. Představitelé KSČ vyjádřili nutnost rychlého provedení řady opatření směřujících k upevnění vlády pracujících a pozic socialismu. V souvislosti s tím byl zvláště zdůrazněn význam takových přednostních opatření, jako je ovládání sdělovacích prostředků s tím, aby plně sloužily věci socialismu. Přerušit v tisku, rozhlasu a televizi antisocialistická vystoupení, přerušit činnost různých skupin a organizací stojících na antisocialistických pozicích. Nepřipustit činnost antimarxistické sociálně demokratické strany.

V zájmu plnění těchto úkolů v nejbližších dnech budou učiněna příslušná efektivní opatření. Stranické a státní orgány upraví situaci v tisku, rozhlasu a televizi pomocí nových zákonů a opatření. V mimořádné situaci bude k zabezpečení úkolů nutné uskutečnit některá dočasná opatření, aby vláda pevně ovládla prostředky boje proti antisocialistickým silám v zemi, v případě nutnosti proti nepřátelským jednotlivcům nebo kolektivům.

5. Obě delegace projednaly otázky spojené s přítomností vojsk pěti socialistických zemí na území ČSSR a dohodly se o tom, že tato vojska se nebudou vměšovat do vnitřních

záležitostí ČSSR. Jakmile pomine hrozba socialismu v ČSSR a bezpečnosti zemí socialistického společenství, bude proveden po etapách odchod spojeneckých vojsk z teritoria ČSSR. O podmínkách pobytu a úplném odsunu spojeneckých vojsk bude uzavřena smlouva mezi vládou ČSSR a vládami, jejichž spojenecká vojska jsou na území ČSSR.

6. Představitelé Československa informovali o tom, že čs. ozbrojeným silám byl dán příkaz vyvarovat se incidentů a konfliktů s vojsky spojeneckých zemí v zájmu klidu a pořádku. Předsednictvo ÚV KSČ a vláda přijmou opatření pro tisk, rozhlas a televizi, která by vyloučila možnost vyvolání konfliktů mezi občany ČSSR a spojeneckými vojsky na území ČSSR.

7. Představitelé KSČ prohlásili, že nedopustí odstranění z funkcí nebo dokonce represálie proti těm činitelům a pracovníkům strany, kteří bojovali za upevnění pozic socialismu, proti antikomunistickým silám, za přátelské vztahy k SSSR.

(kráceno)

Příloha 16 - Prohlášení Jana Zajíce

Prohlášení

Občané republiky Československé!

Protože se navzdory činu Jana Palacha vrací náš život do starých kolejí, rozhodl jsem se, že vyburcuji Vaše svědomí jako pochodeň č. 2. Nedělám to proto, aby mne někdo oplakával, nebo proto, abych byl slavný, anebo snad že jsem se zbláznil. K tomuto činu jsem se odhodlal proto, abyste se už vážně vzchopili a nedali sebou vláčet několika diktátory! Pamatujte: „Když někomu vystoupí voda nad hlavu, je už jedno kolik.“ Nemáme se čeho bát – jediné smrti. Ale: „Smrt není zlá, strašné je jenom umírání.“ A toto je pomalé umírání národní svobody. Nenech si, hrdý a krásný český a slovenský lide, diktovat, s kým na věky půjdeš. Vy všichni, na které můj čin zapůsobí a kteří nechcete, aby byly další oběti, uposlechněte následující výzvy! Stávkujte, bojujte! „Kdo nebojuje, nevítězí!“ Nemám na mysli jen ozbrojený boj! Ať moje pochodeň zapálí Vaše srdce a osvítlí Váš rozum! Ať moje pochodeň svítí na cestu k svobodnému a šťastnějšímu Československu! Měli jsme dvě šance a obě jsme promarnili! Vytvářím šanci třetí! Nezahazujte ji! Jen tak budu žít dál. Umřel jen ten, kdo žil pro sebe!

Jan Zajíc

Příloha 17 - Dopis Jana Zajíce rodině

Dopis rodině

Maminko, tatínku, bratře a sestřičko!

Až budete číst tento dopis, budu buď už mrtev, nebo velmi blízko smrti. Vím, jak velmi vážnou ránu vám svým činem způsobím, ale nezlobte se na mne. Želbohu, nejsme na světě jenom sami. Nedělám to proto, že by mne omrzela život, ale právě proto, že si ho až příliš vážím. Svým činem vám ho snad zajistím lepší. Znáám cenu života a vím, že je to to nejvyšší. Ale já hodně chci pro vás, pro všechny, a proto musím hodně platit. Po mém činu nepodléhejte malomyslnosti, ať se Jacek učí tím víc, aby mě mohl víc mstít, a Martička taky. Nesmíte se nikdy smířit s nespravedlností, ať už je jakákoliv. Moje smrt vás k tomu zavazuje. Je mi líto, že už nikdy neuvidím vás, ani to, co jsem měl přes to všechno tak rád. Odpusťte mi, že jsem se s vámi tolik hádal. Jackovi posílám zpátky jeho fotku, měl jsem ho moc rád a vážil jsem si ho. Nejenom jeho, ale vás všech. Nenechte ze mne udělat blázna. Pozdravujte kluky, řeku a les. Sbohem a odpusťte

Honza

P.S. Odpusťte mi chyby. V tom rozrušení... Pohřeb ať mám v Praze – kvůli lidem, bude jich moci více přijet. Bude to manifestace světu.

NA NÁDVOŘI KAROLINA

Vlastní pietní akt začal na nádvoří Karolína ve 12.45 hod. Za akademickou obec Karlovy university se poklonil mrtvému Janu Palachovi její rektor prof. O. Starý. Řekl, že Palachův heroický i tragický čin je výrazem čistého srdce, nejvyšší lásky k vlasti, pravdě, svobodě a demokracii. »Tato pochodeň — zdůraznil — burcuje všechny lidi dobré vůle důsledně, ale i rozvážně dále pokračovat v cestě nastoupené lednem roku 1968, v cestě budování lidského, demokratického, nedeformovaného socialismu v naší vlasti.«

Rektor se obrátil ke studentům i veškeré mládeži s naléhavou žádostí a prosbou, aby již nikdy a za žádných okolností neopakovali tragický čin Jana Palacha. »Náš národ a stát, naše drahá Československá socialistická republika — řekl — potřebuje nezbytně všechny vaše síly, vaše srdce, mozky i ruce...«

Jménem ministerstva školství a ministerstva pro mládež a tělovýchovu se rozloučil se zesnulým ministrem školství prof. V. Bezdíček.

»Chceme budovatelskou prací — řekl — být hodni oběti, kterou Jan Palach nezištně přinesl. Chceme budovat takovou společnost, kde nebude třeba tak těžkých obětí, kde bude člověk dýchat volně, svobodně a radovat se ze života.«

Jménem mladé generace tlumočil věrnost Palachovu odkazu rovněž předseda Svazu vysokoškolského studentstva Čech a Moravy M. Dymáček. Vyzdvihl, že s velkým činem ryzího vlastenectví, vysoce mravní odvahy a ušlechtilosti nelze se vyrovnat jen smutnými slovy.

Za vedení a vědeckou radu filosofické fakulty, jejímž byl J. Palach žákem, vzpomněl památky zesnulého děkana prof. J. Kládiva slovy: »V této chvíli si slíbme, že budeme všichni jednat tak, aby podobných obětí nebylo třeba.«

Příloha 19 - Řeč Viléma Nového v České Lípě 20. 2. 1969

Řeč Viléma Nového v České Lípě 20.2.1969

Já jsem si dovolil právě o některých těch okolnostech kolem smrti Jana Palacha zapochybovat. Konec konců, já jsem tady k tomu měl nějaké doklady. Mám v ruce prozatímní hlášení městské správy VB z 19. ledna, kde se říká toto:

„Za studentské stávky 17. listopadu 1968 se utvořila pětičlenná skupina pražských vysokoškoláků nazvaná „Pětice smrti“, jejímž účelem bylo připravit mimořádnou událost, případně i sebevraždu, která by hnula se ‚svědomím národa‘.

Dne 14. ledna se skupina rozhodla provést v předvečer zasedání pléna demonstraci ‚živou pochodní‘, a to na nejfrekventovanějším místě Prahy, před Národním muzeem. O tom, kdo se stane živou pochodní se rozhodovalo losem. Los padl na posluchače filosofie, Jana Palacha. Palach odmítl akci provést, až po dlouhém naléhání zbývajících členů Pětice smrti se podvolil, ovšem za předpokladu, že bude dodržen daný slib, totiž, že hořlavina, kterou se polije, bude z chemické látky způsobující tzv. studený plamen, tj. plamen s velmi nízkou výhřevností a minimálním nebezpečím smrtelného popálení.

Chemik, který tuto látku připravil, se zaručil, že hořlavina bude tohoto složení. (...) Látky způsobující studený plamen bylo přimícháno poměrně malé množství, a proto hořlavina způsobila smrtelné popáleniny.“

ŽIVÉ POCHODNĚ A NASTUPUJÍCÍ NORMALIZACE

Vyberte vhodnou variantu, a doplňte tak text na základě znalostí získaných v hodině a během videoukázky:

Bezpečnostní složky a strana viděli v upálení **Jana Palacha / Josefa Nováka / Jana Opletala** provokaci, která může vést k vojenské aktivitě ze strany **Britského / Sovětského / Čínského** svazu. Informace o smrti druhého upáleného **studenta / vojáka / politika** Jana Zajíce raději víceméně orgány tajily. Občanská aktivita postupem času stále více upadala. Význam obětí byl některými komunistickými poslanci zpochybněn.

Demonstrace k prvnímu výročí okupace byla potlačena **sovětskými vojáky / československými policisty / intervencí Maďarska**. Na základě demonstrace bylo mnoho dalších osob uvězněno a šikanováno prostřednictvím neustálého telefonování / sledování příslušníky StB, **ponižováním / povyšováním / nevyplácením mzdy** v zaměstnání, vylučováním ze škol atp. Společnost postupně svou aktivitu ztratila a prostředí v ČSSR se **legalizovalo / normalizovalo / radikalizovalo**.